

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

MODERN DEVLET ALGISI VE KUTADGU BİLİG'İN DEVLET ANLAYIŞININ
BİR KIYASLAMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Onur BALCI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI

Temmuz 2018
KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Doç. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI danışmanlığında Onur BALCI tarafından hazırlanan “Modern Devlet Algısı ve Kutadgu Bilig’in Devlet Anlayışının Bir Kıyaslaması” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı/Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

.../.../2018

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

[İmza]

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.../.../20..

(Ünvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

Kişisel Kabul Sayfası

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “MODERN DEVLET ALGISI VE KUTADGU BİLİĞ’İN DEVLET ANLAYIŞININ BİR KIYASLAMASI” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

12/07/2018
Onur BALCI
İmza

ÖNSÖZ

İnsan olduğu, öldürüldüğü ve bulunduğu yerden bakar meselelere. Yusuf Kaplan'ın ifadesiyle konumlandığınız yer konuşmanızın içeriğini belirler. Uluslararası İlişkiler çıkışı itibariyle Batı merkezli, hâkim tutum itibariyle de Batı merkezlidir. Uluslararası İlişkiler kuramlarının hiçbirini kendi bulunduğum konumda görmediğimden; dolayısıyla da onların gözüyle/gösterdiğiyle, bakmak istediğim meseleyi *kendi* bilincimle anlayamayacağımdan, kendi konumumdan/zihniyetimden bakmaya çalıştım devlet olgusunu incelerken.

Bundan dolayı modern devlete ve Kutadgu Bilig'e bakarken alâkam belirleyici oldu. Hocamın ifadesiyle, Allah insanı alâktan yaratmıştır ve alâkın manası alâkadır. Yani insanı Yaradan alâkadan yaratmıştır. Şu halde kişinin alâkası neye ise vicdanı da alâkaya giden yolda yol göstericidir. Alâka doğru olana, ahlâkî (yaratılışa uygun) olana ise vicdan da o yöne sevk eder; aksi durumda ise yol gösterici (vicdan) bozuk olacaktır, yanlış yollara tevessül ettirecektir. O halde alâkası Yaratan Tanrı'ya olanın vicdanı da onu ahlâkî (yaratılışa uygun) olana yönlendirecektir. Bu temsildeki ifadeler misali, alâkamdan kaynaklanan bu çalışmada yol göstericim (vicdan) olan tez danışmanım saygıdeğer Hocam Muhammet Savaş KAFKASYALI'ya minnettarım. Yaradan alakamızı kesmesin.

Benim için olduğu kadar onlar için de zor olan bu tez sürecinde ve hayatımın her döneminde bana destek olan sevgili aileme şükranlarımı sunarım. Bana bu süreçte destek ve yardımcı olan arkadaşlarıma, özellikle Muhammet Ahmet Rüşen, Buket Tunç ve Gıyasettin Yıldız'a çok teşekkür ederim.

Onur BALCI

12/07/2018

ÖZ

Onur, Balcı, “Modern Devlet Algısı ve Kutadgu Bilig’in Devlet Anlayışının Bir Kıyaslaması” Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Modern uluslararası sistemin birkaç yüzyıldan beri kurucusu ve yönlendiricisi Batı üst birimidir. Batı kendisi için uygun ve kurgusal olan modern devlet algısını evrenselleştirerek yaymıştır. Hâlbuki her konuda olduğu gibi kişi meseleye olduğu yerden yani kendi konumundan bakmaktadır. Bu çalışmada Kutadgu Bilig’deki devlet anlayışının incelenmesinin nedeni bundan kaynaklanmaktadır. Türk-İslâm devlet geleneğinin bir ifadesi olan Kutadgu Bilig, sunduğu adil devlet düzeni ile modern egemen devlete alternatif olabilecektir.

Çalışmanın amacı ise bu iki devlet modelinin nitelikleri ortaya konularak aralarında bir mukayese yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda boğulmakta olan ve egemen devletlerin hâkim olduğu uluslararası sistemin tamiri hususunda Kutadgu Bilig’de ifadesini bulan adil devlet düzeni önerilmektedir.

Bu minvalde farklı ontoloji ve epistemolojiye sahip olan bu iki devlet modeli onları ortaya çıkaran siyasî, iktisadî, içtimaî ve fikrî amiller bakımından iki farklı bölümde incelenmiştir. Son bölümde ise Kutadgu Bilig’in devlet anlayışı (Türk-İslâm) modern devlet algısı ile mukayese edilmiştir. Sonuç olarak iki devlet modelinin farklı ve Kutadgu Bilig’deki devlet anlayışının uluslararası sistem için miadı dolmayan bir umut olduğuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Devlet, Kutadgu Bilig, Türk-İslâm, Adalet, Egemenlik

ABSTRACT

Onur, Balcı, “A Comparison of Modern State Perception with Understanding of State in Kutadgu Bilig” Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

The West has been the founder and the leader of modern international system for a few centuries. It universalizes modern state perception which is suitable for itself and fictional. But, a person looks a topic from own viewpoint as in all matters. The underlying reason why Kutadgu Bilig is examined has originated from it. Kutadgu Bilig that Turkish-Islamic tradition of state has been expressed in will be able to an alternative to modern sovereign state by offering the fair system of state.

The aim of this study is to compare these two states model by specifying qualities of them. In accordance with the aim, the study suggests understanding of state in Kutadgu Bilig (the fair system of state) instead of modern state perception.

Accordingly, model of these two states that have different ontology and epistemology are examined in the first two chapters in their own context of political, economic and intellectual situations. In the third chapter, it is compared modern state perception with understanding of state in Kutadgu Bilig. Consequently, It is concluded that type of these two states are so different and that understanding of state in Kutadgu Bilig (the fair system of state) is unexpired hope for modern international system.

Keywords: Modern State, Kutadgu Bilig, Turkish-Islamic, Justice, Sovereignty

KISALTMALAR

KB: Kutadgu Bilig

KB A: Kutadgu Bilig Mensur Mukaddime

KB B: Kutadgu Bilig Manzum Mukaddime

TDK: Türk Dil Kurumu

vb.: Ve benzeri

vs.: Ve sair

çev.: Çeviren

bknz.: Bakınız

b.: Beyit

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	i
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN DEVLET VE MODERN DEVLET ALGISI

1.1. Modern Devletin Ortaya Çıkışı.....	6
1.1.1. Modern Devletin Fikrî Temelleri.....	6
1.1.2. Modern Devleti Ortaya Çıkaran Siyasî, İktisadi ve İçtimaî Ortam .	28
1.2. Modern Devletin Temel Özellikleri.....	61
1.2.1. Modern Devletin Üç Ana Unsuru.....	61
1.2.2. Modern Devlet Algısı: Yaratılan Tanrı ve Egemen Devlet Düzeni.	71

İKİNCİ BÖLÜM

KUTADGU BİLİG'DE DEVLET ANLAYIŞI

2.1. Yûsuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig.....	75
2.1.1. Yûsuf Has Hâcib'in (Balasagunlu Yusuf) Hayatı ve Şahsiyeti.....	75
2.1.2. Kutadgu Bilig Hakkında Hülasa Bilgiler.....	76
2.2. Kutadgu Bilig'in Yazıldığı Dönemde Karahanlılar Devletinin Durumu.....	78
2.2.1. Karahanlıların İslâmlaşması.....	78
2.2.2. Tavgaç Buğrahan Dönemi Karahanlılar ve Kutadgu Bilig.....	80
2.3. Kutadgu Bilig'deki Devlet Anlayışının Fikrî Temelleri.....	85
2.3.1. İslâmî Esaslar ve Kutadgu Bilig'deki Devlet Anlayışı.....	85
2.3.2. Peygamberin Devlet Yönetimi.....	89
2.3.3. Kutadgu Bilig'de Adalet, Liyakat ve Şûraya Dair Beyit Misalleri..	92
2.3.4. Kutadgu Bilig'deki ve İslâm'daki Yöneticiye İtaat İlişkisi.....	97
2.3.5. İslâmî Esaslar ve Peygamberin Yönetim Anlayışından Mülhem Kutadgu Bilig'deki Devlet Anlayışı.....	98

2.3.6.	Kutadgu Bilig’de Adalet.....	103
2.4.	Kutadgu Bilig’deki Devlet Anlayışı: Yaratan Tanrı İnancı ve Adil Devlet Düzeni.....	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN DEVLET VE KUTADGU BİLİG’İN DEVLET ANLAYIŞININ KIYASLAMASI

3.1.	ANLAYIŞ VE ALGI.....	126
3.2.	ADALET VE EGEMENLİK.....	131
3.3.	DOĞALLIK VE KURGUSALLIK.....	135
	SONUÇ.....	140
	KAYNAKÇA.....	145

GİRİŞ

İnsan evvela “Ben kimim/neyim?” sorusuna cevap bulmalıdır. Bu soruya verilecek herhangi bir cevaptan önce veya bu sorunun cevabı ile vuku bulmayan kimlik, amacı ve içeriği ne olursa olsun dışarıdan alınmıştır yani başkası/başkaları tarafından belirlenmiştir. Bu kimlik verme/belirleme ister iyi ister kötü niyetli olsun kurgulanmış bir kimliktir (Kafkasyalı, 2016c: 31).

İnsan bu soruya kendisi cevap bulduğunda ise kendi yerini ve haddini/hududunu belirleyecektir. İşte bu kendi bilincidir (Kafkasyalı, 2016c: 31). Bunu tersten düşünürsek, bu soruyu başkaları cevapladığında yerimizi ve haddimizi/hududumuzu da başkaları belirleyecektir ki bu da kurgulanmış kimliktir.

Kimlik/kendi bilinci iki türdür (Kafkasyalı, 2010): Doğal (ontolojik) kimlik ve Kurgusal (modern) Kimlik. Ontolojik kimlik varlığın/var olmanın gereği olup, kimlik için başkasının da var olması esasına dayanmaktadır. Var olmanın neden olduğu bir hâli (ontolojik/doğal kimliği) ortadan kaldırmak için sebep göstermek ancak kurgulanmış bir kimlik olacaktır (Kafkasyalı, 2016c, 31-32). Ontolojik (doğal) kimlik karşı olduğu ve karşı durduğu ama varlığına kast etmedikçe yok etmeye çalışmadığı ve var olmanın gereğinden dolayı bir arada yaşamaktan rahatsız olmadığı ontolojik (doğal) öteki algısına sahiptir. Buna mukabil kurgusal (modern) kimlik de karşısına koyduğu, karşı durduğu ve sırf kendi tarafında olmadığından yok etmeye çalıştığı bir kurgusal (modern) öteki algısına sahiptir (Kafkasyalı, 2016c: 32).

Modern uluslararası sistemin arızalarına ve zararlarına karşılık vermek onun belirlediği/kurguladığı cevaplar ile olamayacaktır. Bu nedenle ontolojik (doğal) öteki olan yani bizim kendi bilincimiz olan devlet anlayışıyla cevap vermemiz gerekmektedir. Egemen ulus devletlerden müteşekkil modern uluslararası sistem Batının yönlendirmesinde ve onun (“Ben kimim?” sorusuna bizim yerimize verdiği) cevaplarıyla cümleleriyle kurulmuştur. Kendisi için uygun olan modern devlet algısını rıza ve zorla evrenselleştirebilmiştir. Sistemin dâhilinde bu algıya verilecek bütün cevaplar, kendi bilinci yoksunluğundan ötürü (çünkü “Ben kimim?” sorusuna cevap verilmeden kurgusal olan kabul edilmektedir.) yetersiz kalacaktır. O nedenle önce “Ben kimim?” sorusunun yanıtını kendimiz bularak, kurgulanan çerçeveden

çıkmanız gerekmektedir. Şayet onunla varlığını anlamlandıran ve değerli kılan bir ontolojik kimliğiniz yok ise başkaları sizin için uğruna öleceğiniz kurgusal kimlikler oluşturur (Kafkasyalı, t.y.: 754).

İnsan, alâkayla/alâkadan yaratılmıştır¹. Diğer olmuşlardan farkı alâkasını kendisi kurmasıdır. Sahip olduğu bütün özellikler de alâkasını doğru kurması içindir. Bu nedenle insan davranışlarını alâkasına ilgisine göre belirlemekte ve kendisini de alâkasına/ilgisine göre konumlandırıp, tanımlamaktadır. “Ben kimim/neyim?” sorusunun cevabını alâkası/ilgisi belirlemekte ve kimliği de bu şekilde oluşmaktadır. Aynı zamanda ayetteki alâk, alâkayı ifade etmenin yanı sıra insanın yaratılmışlığını da ifade etmektedir (Kafkasyalı, 2016c: 33). Başka bir deyişle insanın alâkası yaratılmışlığından ayrı bir durum değildir. Kur’an’da yaratılmışlık ile ilgili de iki kelime vardır: Fıtrat ve ahlâk [Fatara (f-t-r), halaka (h-l-k)]. O halde tüm bunları bir arada düşünürsek, oluşu yaratılışla başlatan ve yaratılışa dayandıran anlayışa göre de doğal kimlik, yaratılışa (fıtrata ve ahlâka) uygun kimliktir. Fıtrata ve ahlâka uygun olmayan ve yaratılışa dayandırılmayan bütün kimlik unsurları kurgusaldır (Kafkasyalı, 2016c: 33). Başka bir deyişle doğal olmayan ya da yaratılıştan (fıtrat ve ahlâk) olmayan her kimlik kurgusaldır. Yaratan Tanrı inancına sahip olanın alâkası Yaratan Tanrı’yadır ve yaratılmışlığının farkında olan doğal kimliğinin/kendi bilincinin farkındadır. Yaratılmışlığının bilinciyle de haddini/hududunu bilmektedir. Bu çalışmanın epistemolojik ve ontolojik anlayışı ise şöyledir (Kafkasyalı, 2016c: 45).

“Epistemolojik olarak insan aklına ilaveten, geleneğe/tecrübeye ve vahyî bilgiye de dayanan bilgiyi esas alabilen bir anlayış ve yöntem sunan İslâm, modern uluslararası ilişkilerin sahip olduğu bütün bozuklukları ve sebep olduğu bütün tahribatı düzeltebilecek, bu hâliyle de miadı dolmamış/doldurulamamış yegâne kaynaktır”.

“Ontolojik olarak da İslâm, alâkasını/ilgisini çıkar/haz ile kurmuş olan modern uluslararası sistemin ve modern toplumun fıtrata/ahlâka/doğala aykırı ve zulme dayanan yapısını, yeniden ahlâka/yaratılışa ve adalete dayandırarak, alâkasını/ilgisini yaratan ile kurarak arındırarak, bu hâliyle

¹ Alâk Suresi, 96/2. ayet: “O insanı alâkadan yarattı”. Kafkasyalı alâkı alâka (ilgi, aşk, sevgi, kalbin ilgi duyduğu şey) manasında kullanmıştır.

de sadece yanlış dile getirmekten öte doğru sistemi inşa edebilecektir. Bu sistem, bencil insanın ve bencil insanlardan oluşmuş bencil toplumun başkalarına tahammül edemediği mevcut düzensizliğin yerine, kendi gibi olmasa da kendi gibi düşünmese de başkalarıyla bir arada yaşayabildiği bir düzen olabilecektir. Ahlâkî olanla alâkanın köprülerini yıkan zihniyeti yıkıp, yeniden ahlâkî olanla alâka kurmak için köprüler inşa edecek olan bu düzenin temel düsturu ise Kur'an'ın Mâide suresinin 8. ayetinde belirtilmiştir: “Ey iman edenler! Allah'ın rızası(nı kazanmak) için, adaleti gözetin şahitler olun. Bir topluluğa karşı olan kininiz sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil olun! Bu Allah'ın koruması altına girmenin yoludur. Allah bilincinde olun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır””.

Buraya kadar anlatılmış olan çalışmanın teorik alt yapısını toparlayacak olursak, çalışmanın ontolojik anlayışı İslâm'daki yaratılış esasına dayanmaktadır. Yaratılışa uygun (ahlâkî) olan doğal (ontolojik) olandır ve buna göre oluşturulan kimlik doğal kimliktir/kendi bilincidir. Aksi ise kurgusaldır. Adil devlet düzeni de yaratılışa uygun (ahlâkî) olandır. Alâkası Yaratan Tanrı'ya olmayanın ontolojik bakışı yaratılış esaslı değildir, yani yaratılışa uygun (ahlâkî) değildir. Yaratılmışlığını bilmediğinden haddini/hududunu da bilememektedir.

Çalışmadaki epistemolojik anlayış ise insan aklına ilaveten, geleneğe/tecrübeye ve vahyî bilgiye de dayanan bilgiyi esas almaktadır. İnsan fitratı icabı bilir, ahlâk icabı anlar. Anlayış için sadece bilmek (sadece insan aklı) değil anlamak da (akıl, gelenek ve vahiy) gerekmektedir. Anlamak olduğunda anlayış olur. Sadece bilirsek algı boyutunda kalınır.

Rönesans, Reform, Sanayi Devrimi ve bunların neticesi olan Aydınlanma ile beraber modernite Yaratan Tanrı ile bağları koparmıştır. Bunun yerine akıl tanrılaştırılmıştır. Aklın ürünü olan modern egemen devlet uluslararası sistemin yaratılmış tanrıları olmuştur. Devlet dahilinde ondan başka, devlet haricinde (uluslararası sistemde/âlemde) on(lar)dan başka hâkim yoktur. Modern devlet modernitenin yaratmış olduğu yaratılan tanrılar olmuştur. Bu modern devlet algısının Yaratan Tanrı ile bağları kopuk olduğundan alâkası O'na değildir. Alâkası O'na olmadığından yaratılış esaslı yani ontolojik (doğal) değil kurgusaldır. Kurgusal olmasından başka yaratılışa uygun olmadığından ahlâkî de değildir. Bundan dolayı

kurgusal ve ahlâkî olmayanın yolu her zaman adaletsizliğe çıkacaktır. Başka bir deyişle bu kurgusal ve ahlâkî olmayan durumundan dolayı yol göstericisi (vicdanı) bozuktur, usulsüzlüğe meyillidir ve dolayısıyla akıbeti de kötüdür. Modern devletin kuruluşu yaratılmışlığı bilmemeye dayandığından ve hatta kendisi yaratılmış bir tanrı olduğundan haddi/hududu olmamaktadır. Şu anki boğulmakta olan uluslararası sistemin yegâne sorunu budur ve durumu da herkesçe malûmdur.

Hâlbuki Yaratan Tanrı inancı olan devlet yaratılmışlığını dolayısıyla haddini/hududunu bilecektir. Alâkası Yaratan Tanrı'ya olduğundan ontolojiktir (doğaldır). Dolayısıyla da yaratılışa uygun (ahlâkî) olandır. Ahlâkî olanın usulü adalettir, akıbeti selamettir.

Bu çalışmanın Kutadgu Bilig'e alâkası, insanı alâk(a)tan yaratan "Yaratan Tanrı"ya olan inançtan ileri gelmektedir. Zira bu yaratılışa (ahlâka) uygun olandır. Başka bir deyişle doğal kimliğin gereğidir. Alâkası yaratılışa (ahlâka) uygun olmayan Modern Uluslararası Sistemin arızası daha en başta Batının "yaratılan tanrılarının" (egemen devletlerin) insanı alâktan yaratmak şöyle dursun herhangi bir şeyi yaratabilmekten aciz olmasındandır. Yahut bu sistemin yaratılışa uygun olmayan esaslara dayanmasıdır. Bu sebeple modern devletin yaratılışa uygun olana (ahlâki) ulaşabilmesi de mümkün değildir. Ona ancak Yaratan Tanrıyı bilen ve bu bilme dolayısıyla yaratılışa uygun olan 'neliğini/kimliğini' (kendi bilincini/doğal kimliğini) anlayanların devlete ve uluslararası sisteme hâkim olabilmesiyle ulaşılabilecektir.

Bu çalışmanın konusunu kurgusal (egemen devlet) ve ontolojik/doğal (adil devlet) ayrımı belirlemektedir. Kurgusal olan egemen devlet şuan uluslararası sistemde hâkim olan egemen devlet modelidir. Ontolojik (doğal) olan adil devlet düzenidir ki, bu da Kutadgu Bilig'deki devlet anlayışıdır.

Çalışmanın amacı ise bu iki devlet modelinin nitelikleri ortaya konularak aralarında bir mukayese yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda boğulmakta olan ve egemen devletlerin hâkim olduğu uluslararası sistemin tamiri hususunda Kutadgu Bilig'de ifadesini bulan adil devlet düzeni önerilmektedir.

Bu minvalde çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde modern devlet ve modern devlet algısı ele alınmıştır. Bu bağlamda modern devletin Yaratan Tanrı ile bağının kopuk olduğunu, kendisinin bir nevi yaratılmış tanrı olduğunu ortaya

koymak için onu vücuda getiren siyasî, iktisadî, içtimaî ve fikrî zihniyet anlatılmıştır. Dolayısıyla onun kurgusal olduğu iddia edilmiştir. Aynı zamanda yaratılışa uygun (ahlâkî) olmadığı ve haddi/hududu da olmadığı belirtilmiştir.

İkinci bölümde Kutadgu Bilig ve onun devlet anlayışı ele alınmıştır. Bu bağlamda Kutadgu Bilig’de ifadesini bulan adil devletin Yaratan Tanrı ile rabitasının muhkem bir inançtan ileri geldiğini ortaya koymak için onu vücuda getiren siyasî, iktisadî, içtimaî ve fikrî zihniyet anlatılmıştır. Dolayısıyla onun ontolojik (doğal) olduğu iddia edilmiştir. Aynı zamanda yaratılışa uygun (ahlâkî) olduğu ve haddi/hududu olduğu belirtilmiştir.

Üçüncü bölümde ise bu iki zihniyet (kendi bilinci) mukayese edilmiştir. Bunun nedeni yaratılan insanın neler kaybettiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda “Anlayıştan Algıya”, “Adaletten Egemenliğe”, “Doğallıktan Kurgusallığa” olmak üzere üç başlık belirlenmiştir.

Çalışmanın literatüre katkısı ise, modern uluslararası sistemin kurgusallığı çerçevesinde düşünüp, dolayısıyla da sistemin bütünü ve sağlam hâlini göremeyip/bilemeyip ve anlayamayıp, arızalar üzerinden konuşan Uluslararası İlişkiler kuramları dışında doğal olanla, kendi bilinciyle, bütünü gören teorik alt yapısıyla modern (kurgusal) egemen devlete ontolojik (doğal) adil devlet düzenini teklif etmesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERN DEVLET VE MODERN DEVLET ALGISI

1.1.Modern Devletin Ortaya Çıkışı

1.1.1. Modern Devletin Fikrî Temelleri

Herhangi bir olayın ya da düşüncenin vuku bulması anlık bir mesele değildir. Mutlaka muayyen bir zaman ve mekân içinde belirli vetirelerden geçilerek vaka meydana gelir. Elbette ki, dünya tarihinin en mühim hadiselerinden olan modern devletin vücuda gelmesi de bundan müstesna değildir.

Modern devlete dair Batıda birçok fikir ortaya atılmıştır. Tabii olarak bu fikirleri ortaya atan kişiler yaşadıkları zaman ve mekândan etkilenmiş ve de onları etkilemişlerdir. Bu nedenle çalışmada bazı Avrupa düşünürlerinin fikirlerine yer verilmiştir. Bunlar modern devlet denildiğinde akla ilk gelen isimlerden seçilmiş ve kapsam sınırlı tutulmuştur. Elbette bu şahsiyetler dışında birçok fikir insanı vardır; ancak bahse konu olan düşünürler kafalarda bir çerçeve çizilmesi açısından kâfi gelecektir.

Bu düşünürlerin bazılarının (Bodin, Machiavelli, Hobbes) fikirlerine evvela, siyasi bütünlük ihtiyacı yön vermiştir. Bu siyasi bütünlük sağlandığında ise Aydınlanma düşünürleri (Rousseau, Locke) hürriyet ve temel haklar gibi meselelere yönelmişlerdir. Misal olarak, Machiavelli İtalyan birliği kurulmasını, Hobbes İngiliz iç savaşının bir daha yaşanmamasını ve Bodin ise Fransa din savaşlarının önlenmesini gaye edinmiştir. Machiavelli, Bodin ve Hobbes ülkelerinin sorunları farklılık göstermelerine karşın ortak olan kargaşa, hatta anarşi ortamının çözümünü dinî temellere dayanmayan mutlak monarşide bulmuşlardır ve burjuva ideolojisine bir şekilde hizmet etmişlerdir (Şenel, 2017: 329). Ancak Locke ve Rousseau ile

birlikte görülecektir ki, artık kralın da yetkilerini kısıtlamaya çalışan, hatta egemenliğin sahibinin değişmesine kadar varan bir fikrî akım ortaya çıkmıştır.

İlk üç düşünürün ufak farklılıklar ile devleti mutlak bir otoriteye ya da en azından istikrarın bulunduğu bir yönetime dayandırma arzularının ardında elbette ki yaşadıkları tarihi tecrübeler etkili olmuştur. Yaşanan kanlı savaşların getirdiği kaos ortamı, onları bir düzen arayışına itmştir. Bu nedendir ki, modern devletin üç ana unsurunu teşkil eden, daha sonra ayrıntılı başlıklar altında ele alınacak olan, egemenlik, toprak ve vatandaşlık kavramları arasında egemenlik fevkalâde bir öneme haizdir. Modern devlete için hâle gelen egemenlik modern devlette o kadar kutsanmıştır ki, devletin bir özelliği olmasının yanında bir de amaç hâline gelmiştir. Esasında modern devletin değişim vetiresi egemenliğin değişim hikâyesidir. Yani egemenliğe sahip olanın kişi(ler) ya da kurumların değişmesidir.

Bu hikâye kısaca özetlenebilir. Şöyle ki, modern devletten önce egemenlik bugünkü manasını taşımamaktaydı. Ortaçağ Avrupası'nda birçok aktör (Kilise, İmparator, prensler, feodal beyler) arasında parçalanmış bir yönetim mekanizması vardır. Bu düzenin ardından büyük monarşilerin ve belirli siyasi, içtimaî ve iktisadî etkenlerin (Rönesans, Reform, teknolojik ilerleme, coğrafi keşifler, burjuvazinin yükselişi) birbirini karşılıklı etkilemesi sonucunda egemenlik, eski feodal düzenin egemenliği bölen ve onu görece işlevsiz kılan kalıntılarından (aristokratlar ve Kilise) kurtulup tek bir elde toplanmıştır. Görülecek düşünürlerde adeta bu egemenliğin tarihsel seyri kuramsal olarak görülmektedir. Aydınlanmaya kadar halk (halk bugünkü halk kavramı kadar geniş anlaşılmaz) egemenliğin kaynağı olup kullanıcısı olmamıştır. Bu egemenliğin kaynağı olmaktan kasıt onlar ile kralın egemenliğine rakip olan/egemenliğini bölen aktörlere karşı halkın (burjuvanın) desteğidir. Düşünürler tarafından da halkın egemenlik kaynağı olarak gösterilmesi, egemenliğin kaynağının dünyevileştirmek istenmesindedir. Aydınlanma döneminde, 1789 Fransız İhtilâli ile halk hem egemenliğin kaynağı hem de kullanıcısı olmaya başlamıştır. Yani halk egemenliği meydana gelmiştir. Bu nedenle ilerleyen sayfalarda egemenlik başlığına ayrı bir önem verilecektir.

Ele alınan düşünürlerden Hobbes, Locke ya da Rousseau'nun görüşleri ortaya kondukça görülecektir ki, insanların devlet kurmaları, özünde akıl olan ya da akıl marifetiyle ulaşılan doğa yasanı gereğidir. İnsanlar bu yasanın gereğine uyarlarsa

güven, huzur ve refah içinde bulunacaklardır. Görülen o ki akla yapılan vurgu, hayatın her alanı dâhil özellikle devlet algısında önemli değişimlere yol açmıştır.

Machiavelli, Hobbes, Bodin, Locke, Rousseau, hangisi olursa olsun, sürekli olarak ya insanın fitratına dair varsayımlarını ya da ilk insandan/doğal hâlden başlayıp insanoğlunun gelişimini ve dönüşümünü anlatmaktadırlar. Bu nedenle söz konusu düşünürlerin modern devletin oluşumunda birer basamak olan eserlerinin ve fikirlerinin kurgusal olduğunu görürüz. Kendi antik köklerine vurgunun yanında yükselişte olan belirli bir zümrenin söylemci de olmuşlardır. Sonunda, kurgusal bir modern devlet algısı oluşmuştur. Devleti olmasını istedikleri duruma uydurma (fiksiyon) çabası vardır. Bu çabanın sonunda aklın tanrılaştırıldığı rasyonel devlet denilen olgu meydana gelmiştir.

1.1.1.1.Niccolo De Bernardo Machiavelli

Ortaçağ'da siyasi, içtimaî ve tabiat meseleleri dâhil birçok şey din çerçevesinde Kilise'nin (Katolik Kilisesi) gölgesi altında açıklamaktaydı. Niccolo Machiavelli devlete dair görüşlerini bu din bağlamından koparmış ve laik bir siyaset çizgisi oluşturmak anlamında öncü olduğu söylenebilir. Bir de batı dillerindeki "devlet" (stato) sözcüğünü ilk kez kullanan yazar olduğu için anılmaya değerdir (Şenel, 2017: 338).

Machiavelli görüşlerini *Prens* adlı eserinde dile getirmiştir. Machiavelli öncelikle ülke içi meselelerine odaklanmıştır. Devletlerarasındaki politik icraatlardan değil, aksine hükümdarların devlet içerisindeki politikalarından dersler çıkarmıştır (Knutsen, 2006: 55). İleride daha ayrıntılı değinileceği üzere Machiavelli'nin yegâne amacının İtalya'nın kent devletleri şeklindeki parçalanmışlığına pratik çözümler getirmek olduğu söylenebilir. Hiç şaşırtıcı değildir ki, siyaseti dinî bağlamlardan koparan bu şahsiyet İtalya'nın birliği konusunda en büyük engel olarak Kilise'yi ve onun başındaki papayı görmektedir.

Gerçekten de Rönesans ile önce belli kesimlerin ardından da Reformasyon vetiresi ile Avrupa'nın fevkalade önemli bir kısmına bu Kilise nefreti/karşıtlığı sirayet etmiştir. Çünkü Ortaçağ'da Avrupalı halk yığınları pek çok defa hastalık, kıtlık ve savaşlardan muzdarip olduğunda Kilise ve onun himayesindekiler bolluk içerisindeki her türlü süfli davranışları da yapmaktan geri durmamışlardır. Bunlar da Hıristiyan

ahali nazarında Kilise'nin prestijini tedricen bozmuştur. Machiavelli de bu durumdan etkilenen ve de bunun için çözüm arayan birisidir.

Bu manada o, Skolastik düşüncenin bir sonucu olan iktidarın tanrıdan geldiği görüşünü reddederek, hükümdarın yetkilerini ve devletin amaçlarını “güvenlik” meselesi üzerine “kurgulamıştır”. Bu sayede metafiziği reddeden, salt akılcı siyaset/devlet anlayışına kapı aralamıştır.

1.1.1.1.1. Machiavelli'nin Hayatı

Niccolo Machiavelli (1469-1527) İtalya'nın Floransa kentinde, orta gelirli bir hukukçunun oğlu olarak dünyaya gelir. Demek ki küçük burjuva kökenlidir. İtalya'da Hümanizma akımının yol açtığı eğitim programına uygun olarak, klasik kültür, Yunan ve Latin kültürü eğitimi almıştır (Şenel, 2017: 330).

Vaktiyle, Floransa'yı “Onlar Kurulu” yönetirken, Machiavelli cumhuriyet yönetiminin yazmanı olarak görev yapmıştır. Mediciler'in Floransa'ya dönerek yönetimi ele aldıkları 1512'ye kadar diplomatik ve başka çeşitli devlet görevleri icra etmiştir (Şenel, 2017: 330). İtalya prensliklerine, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'na, Fransa'ya ve Papalığa elçi olarak gönderilmiş ve İtalya'daki devletler ile mutlak monarşi ile yönetilen Fransa gibi siyasal birlik içerisindeki bir devletin kurumlarını yakından inceleme olanağını bularak (Şenel, 2017: 330), bu sayede farklı nitelikteki bu birimler arasında mukayese edebilme şansı yakalayabilmiştir. Açıkçası Machiavelli İtalya'nın Fransa veya İspanya gibi olmasını istiyordu. (Öztürk, 2013: 185). Ayrıca bu görevler sırasında, İtalyan birliğini kurmak gayesiyle, gerektiğinde ahlak dışına da çıkarak her yola başvuran Caesar Borgia ile tanışmıştır. Borgia'nın bu “amaç için her türlü araç mubahtır” şeklindeki tutumu, eserlerinden de anlaşılabilir gibi Machiavelli'yi etkilemiştir (Şenel, 2017: 330).

1512 yılında, Medici'lerin Floransa'da iktidarı tekrar ele geçirdikten sonra, Machiavelli, iktidar değişikliği sonucu tüm görevlerinden atılıp hapsedilmiştir. Daha sonra çıkarılan bir aftan yararlanarak hapisten çıkmış ve Floransa dışına sürgün edilmiştir (Eryücel, 2011: 61). Lorenzo de Medici'ye ithaf ettiği *Prens*, onun Floransa'ya dönmesine yardımcı olmuş ve 1527'deki ölümüne kadar burada ikamet etmiştir.

1.1.1.1.2. Machiavelli'nin Devlet Anlayışı

Prens ve Tito Livio'nun İlk On Yılı Üzerine Söylevler, adlı kitapların yazarı olan Floransalı edebiyat, sanat ve siyaset adamı Machiavelli anılan eserlerinde iktidara gelip yükselme ve düşüşün nedenleri üzerinde durur. *Prens*'te Mutlak Monarşi'yi, *Söylevler*'de Cumhuriyet'i savunmuştur (Taşkın ve Becermen, 2013: 48).

Machiavelli, İtalya'nın, birbiriyle ve dış güçlerle mücadele eden, çeşitli entrikalarla birbirlerine karşı strateji geliştiren küçük eyaletlere bölünmüş bir döneminde yaşamıştır (Taşkın ve Becermen, 2013: 48). Bu nedenle Machiavelli'nin siyaset kuramı İtalya'da o dönemin koşullarına uygun pratik çözümler sunan bir özelliğe de sahiptir. Eyaletler arasındaki çatışmayı sona erdirecek oyun teorileri² sunan bir siyaset mekaniği özelliğine sahiptir (Taşkın ve Becermen, 2013: 49). Kısacası Machiavelli, İtalyan siyasal birliğin kurulması amacını gütmüştür (Şenel, 2017: 329) ve bunun yolu da prensin mutlak otorite sahibi olmasında yatmaktadır. Ona göre İtalyan birliğini sağlamanın önündeki engeller içinde en güçlüsü Papalık Devleti idi (Şenel, 2017: 333). Machiavelli'ye göre, İtalyan birliğini kuracak kadar güçlü olmayan Papalık, İtalyan birliğini kurmaya kalkacak bir gücü önleyebilecek kadar güçlüydü. Bu gücüyle birliğe götürebilecek yolda ilerleyenleri de engellediği için, İtalya siyasal birliğine bir türlü kavuşamamıştı (Şenel, 2017: 329-330).

Onun bu birlik muhayyilesi peşinde olmasının sebebi içinde bulunduğu dönem itibarıyla İtalya'daki parçalanmış yapı ve insan doğasına dair bakış açısından ileri gelmektedir. İnsanın bencil ve hırslı oluşu düşüncesinden yola çıkan Machiavelli'ye göre iktidar hırsı ve doyumsuz istekler peşinde koşanları frenlemenin yolu mutlak otorite kurmaktır (Taşkın ve Becermen, 2013: 48). Ancak bu sayede kaos ve kargaşa önlenir ve güvenli bir ortam sağlanabilir. Devlet de işte tam da bu yüzden insanlar tarafından meydana getirilmiştir. Bu bağlamda devletin iyiliği ya da kötülüğü istikrarın olup olmamasına bağlıdır. İyi devlet, toplumdaki mücadeleyi bitiren mutlak otoriteyi sağlayan devlet, kötü devlet ise içerisinde anarşinin ve bireysel çıkar çatışmalarının hüküm sürdüğü istikrarsız devlettir (Taşkın ve Becermen, 2013: 49). Şunu da belirtmek gerekir ki Machiavelli mutlak monarşiyi o

² Uluslararası İlişkiler'de oyun teorisi genel olarak, aktörlerin rasyonel karar aldıkları ön kabulü üzerine kurulu olan ve ortaya koyduğu modellerle tarafların davranışlarının önceden öngörülebileceğini ispatlamaya çalışan bir yaklaşımdır.

büyük ideale (İtalyan Birliği) ulaşmanın bir aracı olarak görür. Onun için amaca ulaşmak adına her türlü araç mubahtır (İskit, 2011: 21).

Böylesi bir ortamda, yasaları oluşturan ve uygulayan mutlak otorite hükümdardır ve onun üzerinde herhangi bir otorite yoktur. Ne ahlâkın ne de dinin evrensel bir otoritesi olabilir; onlar sadece birer araçtır. Herkes hükümdara mutlak bir itaat göstermek zorundadır (Taşkın ve Becermen, 2013: 49). Zaten evrensellik Kilise'nin iddialarından birisidir ve siyaseti laikleştirme gayesi güden Machiavelli'nin Kilise'nin bu iddiasına mugayır olması tabiidir.

Siyasal birliği kuracak olan yöneticinin yapması gerekenlere de değinmiştir Machiavelli. Misal olarak, hükümdarın ikiyüzlü olması gerekir pek çok durumda. Halkın egemene boyun eğmesini sağlayacak en güçlü kaynak dinsel duygular olduğundan Machiavelli dine çok önem verir; ancak dine önem verişini salt siyasal amaçlara dayanır. Bu görüş doğrultusunda İtalyan birliğini kurmak isteyen yöneticinin son derece dindarmış gibi görünmesini ister (Şenel, 2017: 333-334).

Prens, İtalyan birliğinin sağlanması için adam öldürmesi gerekliyse öldürebilir ya da imzaladığı antlaşmalara İtalyan birliği gayesi için sorun teşkil ederse uymayabilir. Onu bu yolda bağlayan hiçbir sınıf, hiçbir kurum, hiçbir kimse, hiçbir yasa, hiçbir ilke olmamalıdır (Şenel, 2017: 335). Yani hükümdar egemenlik uğruna adalet de dâhil olmak üzere her türlü olgudan vazgeçebilecektir.

Machiavelli'ye göre insanlar bencildir; bu onların doğasıdır. Devlet adamının, siyasal işlerinde bu gerçeği hesaba katması gerekir. Dahası, kendisi de bu kurala uyarak bencil davranmalıdır. Aksi takdirde bencillerden oluşan bir toplumda bencil olamayan davasını yürütemez (Şenel, 2017: 332). O, tuzakları fark edebilmesi için tilki kadar kurnaz ve kurtları korkutabilmek için de bir aslan kadar güçlü olmak zorundadır. Salt bir aslan gibi hareket edenler aptallardır (Knutsen, 2006: 65). Machiavelli'ye göre bir prens iyi yürekli, sadık, insancıl, namuslu ve dindar görünebilir; hatta gerçekten öyle de olabilir; fakat gerektiğinde tam tersini yapabilmeye hazır olmalıdır (Arı, 2010: 174). Hükümdarın gerektiğinde tahtını korumak için neler yapabileceğini konusunda Machiavelli (2008: 100), onun gerçekçi yüzünü gösteren şu sözleri söylemektedir.

“Hakikaten, çokları hiç kimsenin fiilen görmediği ya da tanımadığı cumhuriyetler ve prenslikler hayal etmişlerdir. Ama yaşanan biçim ile yaşanılması gereken biçim arasındaki mesafe öylesine büyüktür ki her kim ki olana gözlerini kapar da yalnızca olması gerekeni görür aslında nasıl yaşamasını değil nasıl canından olmasını öğrenir; zira senin tam karşıtın olan onca insan arasında her zaman ve her şeyde iyi insan örneği olmak istersen kesinlikle yitip gidersin. Demek ki bir prens tahtını elinde tutmak istiyorsa katı yürekli olmasını bilmeyi öğrenmeli ve gerektiğinde bu sanata başvurmalıdır.”

Fazilet’in (virtue) ilk Rönesans kuramcısı Machiavelli (1469-1527)’dir (Knutsen, 2006: 64). Fazilet ve yazgı (fortuna) arasında kurduğu ilişki ile de prence/hükümdara öğüt vermektedir. Machiavelli talihin insanoğlunun eylemlerinin sadece yarısında söz sahibi olduğunu ileri sürer. Diğer kalan yarısı ise, insanoğlunun kendi isteği ve sahip olduğu virtue tarafından yönetilir. (Knutsen, 2006: 67). Ama aslında, Machiavelli’ye göre başarıyı asıl belirleyen faktör virtue’dur. Kişi virtue ile insani şeylerin kayganlığını ya da belirsizliğini ifade eden fortuna’yı kendi lehine değiştirmeye çalışır (Öztürk, 2013: 187). Fortuna (yazgı, talih), kaprisli ve kötü niyetli olduğundan, şayet yapılacak başka bir şey kalmadıysa virtue (fazilet) de kötü niyetli olmalıdır (Knutsen, 2006: 65). Başka bir deyişle olaylar kötü seyrediyorsa ya da seyretmesin diye yönetici “kötü” olabilir. Çünkü hükümdarın çıkarları ile devletinkiler arasında ayrıca bir ayırım yapmamaktadır. Hükümdar, tam anlamıyla devleti temsil etmektedir ve devletin çıkarlarını somutlaştırmaktadır (Knutsen, 2006: 66). Buna paralel olarak hükümdarlar da tamamen kendilerine ait ahlaki bir yasaya göre hareket ederler (Knutsen, 2006: 74). İki tür ahlak anlayışı üzerinde duran Machiavelli’ye göre birisi bireysel ahlak, diğeri ise prensin devletin çıkarlarını ve ulusal güvenliği korumasına ilişkin ahlaki sorumluluğudur (Arı, 2010: 174).

Bu şekilde Machiavelli, mutlak monarşinin laik kuramını hazırlayanlardan birisi olmuştur. Aynı zamanda o, burjuvazinin siyasal düşünüşünün laikleşmesine, bilimselleşmesine hizmet etti (Şenel, 2017: 329) ve siyasal görüşlerini oluşturan düşünceler burjuvazinin yaratmakta olduğu yeni kültüre uygun laik ve bilimsel niteliktedir (Şenel, 2017: 329). Gerçekten de Ortaçağ’ın aristokratik dinsel dünya görüşünden farklı bir görüşe sahiptir. Kiliseye karşı olan ve dine inançlı olmayan bir tutum takınmıştır. Kendisini dünya olaylarını “yazgı” ile açıklayan dinsel eğilimden tümüyle koparmıştır (Şenel, 2017: 331). Verdiği örnekte ise, yazgının rolünü ve önemini daha da azalttığını görürüz: “Rastlantıların kör gücü üzerimize bir sel

gönderiyorsa, sel çekildiğinde baraj ve set yaparak gelecekte onu önlememiz elimizdendir” der (Şenel, 2017: 331). Yazgıya inanmayıp olaylara insanların yön verebileceğini düşünmek ise, düzeni değiştirme evresine girmiş burjuvaziye yaraşır bir dünya görüşüdür (Şenel, 2017: 332). Bu durum burjuva ideolojisinin zirve yaptığı Aydınlanma dönemi düşünürlerinin neredeyse tamamının deist olmasına yol açar.

Bir başka burjuvazi taraftarı görüşü de mülkiyet ile ilgilidir. Machiavelli’ye göre insanlar, en çok mala mülke önem verir. Yönetici de bunu bilmeli, uyruklarını karşısına almamak için, mallarına ilişmemeye çalışmalıdır (Şenel, 2017: 332). Ayrıca prenslerin aristokratlarla yaşamak zorunda olmadıklarını ileri sürer. İstedikleri zaman onları defterden silebileceklerini söyler. Prensın feodal beylere, aristokratlara değil, halka dayanması gerektiğini ekler (Şenel, 2017: 334). Burjuvazinin ortadan kaldırmak istediği aristokrat sınıf ve feodal yapıya saldırısını da gerçekleştirmiş olur. Daha önce de Papalığa saldırarak bir başka engeli hedef almıştır. Yani İtalyan birliğinin önündeki engeller burjuvazinin de önündeki engellerdir. İlerleyen yüzyıllarda da görüleceği gibi oluşmaya başlayan modern devletin kaderi ile burjuvazinin kaderi adeta ortak seyretmiştir.

Machiavelli’nin evrensel olduğunu düşündüğü insan doğasına dair betimlemenin devrin bencil ve bireyci burjuva tahayyülünü bire bir yansıttığını dikkatle not etmek gerekir (Öztürk, 2013: 186).

Görüldüğü üzere istekler artık Tanrı’dan değil; gücü yettiği ölçüde muktedir ve en üst otorite olan hükümdardan istenmektedir. Bu da İtalyan birliğinden başka bir şey değildir. Yani temsilde Tanrı öldürülmüş ve yerine rasyonel devlet (hükümdar) getirilmiştir (Bkz. Kafkasyalı, 2012). Bu hükümdarların ayrı ahlâki kuralları bulunduğu göre insanoğlunca ahlâki kabul edilebilen her şeyi ezip geçebilirler sonucu doğrudan karşımıza çıkmaktadır.

Machiavelli o kadar etkili olmuştur ki, pek çok despot, güçlerini korumak için yapılması gereken şeylerin dayanağını Machiavelli’nin kitabında bulmuştur. Misal vermek gerekirse, Fransa Kralı IV. Henry, suikaste kurban gittiğinde cebinde *Prens*’in bir nüshasının olduğu söylenir (Knutsen, 2006: 66).

Son ve en önemli söz olarak, Machiavelli için halk sadece egemenliğin kaynağıdır, egemenliğin kullanıcısı ise egemendir/Prenstir (Karabulut, 2016: 81).

1.1.1.2. Jean Bodin

1.1.1.2.1. Jean Bodin'in Hayatı

Bodin (1530-1596) on altıncı yüzyılda yaşamış, düşüncelerini bu yüzyılın ikinci yarısında sunmuş olan bir Fransız düşünürüdür. Babası terzi olduğundan orta sınıf (burjuvazi) bir aileye mensuptur (Şenel, 2017: 338). Toulouse Üniversitesi'nde hukuk okuyan Bodin aynı üniversitede öğretim üyeliği yapmış ve ardından Paris'e giderek avukatlığa başlamıştır. Bodin, onun çalışmalarının doğa felsefesi ve dinden eğitim, siyasal ekonomi ve tarihsel metodolojiye³ uzanacak kadar oldukça bilgili bir şahsiyetti. Dahası Fransa'nın yargı sistemini yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. İlginç bir şekilde tüm bunların yanında, çeşitli batıl inançlara sahip olup, demonoloji (şeytan ve cinlerin varlığını araştıran bilim) ve büyücülük ile ilgili çalışmalar da yapmıştır (Lindfors, t.y.; <http://www.iep.utm.edu/>). Yıldızı parlamaya başlamıştır. Kral III. Henri'ye danışman olur (Şenel, 2017: 339). Buna uygun olarak devlet sistemleri içerisinde monarşiyi tercih eden Bodin, din anlayışında da doğal din akımının öncülerinden sayılmıştır. Devlete hukukun⁴ egemen olmasını isteyen Bodin, doğal hukuk⁵ anlayışını savunur (Taşkın ve Becermen, 2013: 49).

Bodin 1576'da krallık savcılığına atanmıştır. Gene aynı yıl üçüncü katmanın (tiers état), yani halk zümresinin bir sözcüsü olarak *Etats Généraux* (Etajenero, Fransız Katmanlar Genel Kurultayı)'un üyesi olmuştur. Lakin halk denilince akla onun bugünkü manası gelmemelidir. Bu "halk" mefhumu işçileri ve köylüleri dışarıda bırakarak, soylu olmayan burjuvaziyi nitelendirmekteydi (Şenel, 2017: 339).

Bodin'in içerisinde yaşadığı Fransa'da mezhepsel kanlı çatışmalar yaşanmaktaydı ve Bodin bunlara yakından tanıklık etmişti. Öyle ki, 1572 senesinin St. Barthélemy Günü'nde Katolikler Paris'te ve taşrada on binlerce Protestanı yataklarından alarak

³ Bodin gerçekten hukuk alanı için tarihe çok önem vermiştir. Ona göre hukuk bilimi tarih ve etnografya üzerine kurulmalıdır (Taşkın ve Becermen, 2013: 50).

⁴ Ona göre hukuk yalnızca "norma agendi"dir. Norma Agendi ise, yasaklama, eylemin sınırlarını gösterme hakkıdır (Taşkın ve Becermen, 2013: 50).

⁵ "Doğal hukuk görüşü, genelde, doğanın bir düzeni olduğu ve bunun, bireylerin ve devletlerin iradesi dışında, birtakım kuralları kaçınılmaz kıldığı varsayımına dayanmaktadır. Doğanın bu düzenini kimi yazarlar dinsel ya da metafizik temellere oturtmak suretiyle, doğal hukuk kurallarının oluşumunda kutsal bir iradenin varlığından söz etmektedirler... Bir başka grup yazar ise, doğanın bu düzeninin yaratıcısını ve dolayısıyla onun iradesinin ortaya çıkmasını aramamakta, yalnızca bu doğal düzenin incelenmesi sonucu insan akıl ve vicdanının saptadığı yüce ve sürekli kuralların doğal hukuku oluşturduğunu söylemektedir" (Pazarıcı, 2010: 11-12).

öldürmüş ve Katolik⁶ olmasına rağmen Bodin, din hakkındaki gevşek görüşlerinden ötürü canından olacaktı (Şenel, 2017: 339).

İşte Bodin Machiavelli gibi yaşadığı içtimaî vakalardan etkilenecek bunlara çözüm yolu bulmak istemiştir. Bunun için çözüm önerisi olarak Fransa'ya en uygun yönetimin, başında tam ve sürekli bir egemenliğe sahip kralın olduğu mutlak monarşiyi sunmuştur. Aşağıdaki satırlarda onun bu görüşünün gerisindeki arka plâna ve bir ilk olan egemenlik (sovereignty) kuramına değinilecektir.

1.1.1.2.2. Jean Bodin'in Devlet Anlayışı

Hümanist felsefeci ve hukukçu Jean Bodin 16. yüzyılın en önde gelen siyasi düşünürlerindedir. Onun şöhreti büyük ölçüde *the Six Books of the Commonwealth* (Devlet Üzerine Altı Kitap) adlı eserinde zikrettiği egemenlik (sovereignty) kavramından ileri gelmektedir. Bodin, Katolikler ve Hugonatlar arasında patlak veren din savaşlarıyla mahvolmuş Fransa'nın büyük kargaşa döneminde yaşadı. O şuna kanidir ki, barış ve huzur ancak egemen bir prens/krala kesin ve bölünmez güç verilirse sağlanabilir (Lindfors, t.y.; www.iep.utm.edu). Başka bir deyişle, bu kargaşa ortamının bertaraf edilmesi ve barış ve huzurun tesisi için önerilen yönetim şekli mutlak monarşidir. Hâsılı egemenlik ve mutlak monarşi tezlerini bu içtimaî ortamdan etkilenecek oluşturmuştur.

Uzayan din savaşlarının verdiği bezginlik, dinsel hoşgörüyü savunan bir akım yaratmıştır. Hoşgörüyü savunan ve din savaşlarının yol açtığı kargaşadan kurtulmak için ahalinin cümlesinin krallığa koşulsuz boyun eğmesini öğütleyen ve Bodin'in de mensubu sayıldığı "politikler" adlı düşünürler ortaya çıkmıştır. (Şenel, 2017: 340).

Bodin'e göre devlet (commonwealth) içerisinde farklı dinden insanlar bir arada yaşayabilirler. Onun dinî konulardaki bu hoşgörüsü sıkça vurgulanır (Lindfors, t.y.; www.iep.utm.edu). Bu minvalde din konusunda telif ettiği "*Yedili Görüşme*" adlı eserinde, bir Müslümanı, bir Katoligi, bir Lutherciyi, bir Yahudiyi, bir (Kynik Romalı filozof) Epiktetoscuyu, bir deisti ve (Protestanlığın bir dalı olan) Zwingliciyi konuşturmuştur. Burada tüm dinlerin özünün aynı olduğuna işaret ederek, deistin

⁶ Söзде bir Katolik olması muhtemeldir. Çünkü "*Yedili Görüşme*" adlı eserinde görüşleri deistliğe yakındır. Zaten oluşturduğu "egemenlik" kavramı dini öğretilerden arınmış laik bir temele dayanmaktadır.

görüşlerine yakınlaştığı görülmektedir (Şenel, 2017: 340). Aslında Bodin bu şekilde, Fransa din savaşlarının önlenmesinin yollarını aramıştır (Şenel, 2017: 329).

Bu nedenle Bodin'in düşüncelerini din dışı (laik) temellere dayandırdığı (Şenel, 2017: 329) eserinde (Devlet Üzerine Altı Kitap), ülkesinde yeniden iç barışın, kamu düzeni ve güvenliğinin tesisi için güçlü ve saygın bir krallık monarşisi etrafında devlet teorisini oluşturmuştur (Ergül, 2016: 310).

Ona göre devletin amacı, yurttaşların iyiliğini ve mutluluğunu, barışı ve güvenliği sağlamaktır (Şenel, 2017: 340). Öyleyse devletin, dinsel hoşgörü sahibi olması, verdiği sözleri yerine getirmesi (Şenel, 2017: 345), ulusun maddi ve ekonomik refahını sağlamaya yönelmiş bir politika gütmesi gerekmektedir. Devletin amacını böylece saptadıktan sonra, kaynağını araştırmaya girişir. Devletin kaynağı olarak aileyi görmektedir (Şenel, 2017: 341). Bodin'in bu düşüncesinin altında yatan saik, Roma hukukunun temeli olan "pater familias" (aile babası) kurumunu canlandırarak devletin kaynağını açıklamak istemesidir. Pater familias ailede tek yetkili kişidir ve mutlak bir iktidara sahiptir. Otoritesi doğaldır ve Tanrı kaynaklıdır (Saygılı, 2014: 188). Bodin'e göre devlet de büyük bir ailedir ve kral da bu ailenin üyeleri (uyruklar) üzerinde mutlak egemenliğe sahip olarak onu yöneten baba durumundadır (Şenel, 2017: 341).

Bu mutlak egemenin istenci (iradesi) yasadır ve onu hiç kimse ya da hiçbir şey sınırlayamaz. Egemeni doğa yasasına uymaya zorlayan yalnızca vicdanıdır ve bu yasaya uymazsa da kimse onu yargılayamaz. Çünkü doğa yasasını çiğneyen monark, insanlara değil, Tanrı'ya karşı sorumlu duruma düşmüştür. Egemenlik kavramı ile laik bir siyaset kuramı oluşturmasına rağmen Bodin, kuramını yine de dinsel bir düşünceyle desteklemek zorunda kalmıştır (Şenel, 2017: 343). Bu çelişkinin nedeni eleştirilere kaçamak da olsa bir cevap vermek olabilir. Bir başka neden olarak da o dönemde dinden tam manasıyla bir kopuş gerçekleşmemiş olmasıdır. Çünkü dini çatışmalar hâlâ devam etmekte ve büyük tehlike arz etmektedir.

Şimdi Bodin'in yaşanan kargaşadan kurtulmak için önerdiği mutlak monarşinin temeli olan egemenlik⁷ kavramına değinilebilir. Egemenlik kavramı ilk olarak Fransız hukukçu Jean Bodin tarafından ortaya atılmıştır. Bodin, egemenlik

⁷ Egemenlik ilerde bir başlık altında inceleneneğinden dolayı burada detaya girilmeyecektir.

kavramını, Latince en yüksek, en üst anlamlarına gelen “superanus” teriminden türetmiştir. Fransız hukukçu, bu terimden hareketle “bir devletin mutlak ve sürekli gücü”nü nitelenek için “souveraineté” (egemenlik) kavramını kullanmıştır (Karabulut, 2016: 79). Monarşiyi savunurken, kralların tanrısal hakları kuramı yerine laik düşüncelerle oluşturduğu egemenlik kavramını geliştirmiştir (Şenel, 2017: 340) ve bu anlamda siyaset kuramına çağdaş hukuk anlayışını sokmuştur (Şenel, 2017: 338). Ona göre,

“Devlet (commonwealth), birçok ailenin ve onların ortak şeylerinin egemen bir güç tarafından hakkıyla yönetilmesi olarak tanımlanabilir” (Bodin, 1955: 1) iken, “Egemenlik (sovereignty), bir devlette kazanılan kesin ve sürekli güçtür” (Bodin, 1955: 25).

Bu açıdan devlet ve egemenlik arasında derinden bir bağ vardır. Şöyle ki devlet soyut bir kavram olup şahıslarla somutlaştırılmamıştır ve dolayısıyla kralın ölümü ile egemenlik yok olmayıp (kesin ve sürekli olduğundan), devlet soyut âleminde yeni kralını bekler. Knutsen’in bize tefsir ettiği gibi, egemenlik kalıcıdır ve bireylerin gelişleri ve gidişlerinden etkilenmemektedir (2006: 105)

Bu kesin ve sürekli güce (egemenlik) sahip olan yönetici bu egemenliğini halka dayandırmalıdır; ancak Bodin’de halk yalnızca egemenliğin kaynağıdır, kullanıcısı değil (Karabulut, 2016: 81). Bodin’e göre egemenliğin üç ana unsuru vardır: Mutlaklık, Bölünmezlik ve Süreklilik.

“Egemenlik mutlaktır”, onu sınırlayan hiçbir güç yoktur. Ne uyruklar, ne bir toplumsal katman, ne kurumlar, ne de yasalar onu sınırlayabilir (Knutsen, 2006: 105; Şenel, 2017: 342). Diğer bir ifade ile egemenlik işlev ya da süre açısından sınırlandırılmamıştır (Karabulut, 2016: 79).

“Egemenlik bölünmezdir”⁸ (Knutsen, 2006: 106; Şenel, 2017: 342). Bu, ülkede tek bir egemenin olduğu manasına gelmektedir. Knutsen’e göre bu yorum Ortaçağ’ın şehir devleti anlayışına meydan okuma olup, Bodin karma yönetime karşı çıkmıştır

⁸ Mutlak monarşiyi savunmasının temelinde yatan en önemli saik “egemenliğin bölünmezliği” olabilir. Çünkü ona göre, egemenliğin, kralın, aristokratların ve halkın arasında bölündüğü bir karma yönetim olanaksızdır. Böylesi bir karma yönetim ile egemenlik bölünmeye kalkışılırsa, egemenliği bölüşen yanlar arasında kavga, daha da kötüsü giderek anarşi çıkabilir. O zaman ortada ne egemenlik ne de devlet kalır (Şenel, 2017: 343).

(2006: 106). Başka bir açıdan tek egemenin olmadığı yerde devlet de düzen de olamayacaktır (Şenel, 2017: 342).

“Egemenlik süreklidir”. Bütün buyurma güçleri egemen tarafından sınırlı bir süre kaydıyla verilmiştir; lakin egemenin buyurma gücü zamandan bağımsızdır (Şenel, 2017: 342).

Mutlak monarşi ve egemenlikten başka Bodin’in görüşlerinin burjuvazi ile ilişkisi meselesi vardır. Bodin’in devlete dair görüşleri burjuvazi ideolojisi ile örtüşmektedir. Bodin 1576’da krallık savcılığına atandığında tıpkı burjuvazi gibi kralın yanında saf tutmuştur. Ayrıca Etats Généraux’nun burjuvaziyi temsil eden üçüncü kurulda kurulun sözcüsü olarak yer almıştır. Bodin’in kuruldaki tutumu, burjuvazinin o yüzyıldaki genel siyasal tutumuna örnek olacak nitelikteydi. Soylu katmanlara (aristokratlara ve din adamlarına) karşı kralın haklarını savunmuş ve mutlak monarşiyi desteklemiştir (Şenel, 2017: 339). Çünkü artık iktisadi ve içtimai ortam değişim yoluna girdiğinden siyasi ortamın da değişmesi isteği gündeme gelmiştir. Burjuva üreten ve dolayısıyla servet sahibi olan kişiler olmasına rağmen soyluların “altında” idiler. Önlerindeki bu engeli kaldırmak istiyorlardı. Bu nedenle de kralın egemenliğine ortak olan ya da burjuvazinin kralla iletişimini olumsuz yönde etkileyen sınıfların gücünün ellerinden alınması gerekiyordu.

Bir başka burjuvazi taraftarı görüşü de özel mülkiyetin bir doğa yasası olduğu ve egemenin ona saygılı olması gerektiği yönündeki beyanıdır. Gerçekten de krala mutlak egemenlik veren Bodin’in bu konudaki tutumu ilginç gözükmektedir. Mülk o denli ehemmiyetli bir şeydir ki sahibinin rızası olmadan kral dahi el süremez (Şenel, 2017: 344). Burjuvanın düşüncelerini kavramsallaştıran bir düşünürün bunu yapması normaldir. Yalnızca krala itaat etmek, aristokratlar ve din adamları engelini ortadan kaldırır. Mülkiyeti kraldan koruma da burjuvaziye yaramaktadır. Ezcümle her iki durum da burjuva menfaatine uygundur.

Genel olarak, Rönesans düşünürlerinin etkilendiği nokta ülkelerinin siyasal birlikten yoksun olmalarıdır. Bu da onları, halkı tek bir yöneticiye tâbi kılma uğraşına itmiş gözükmektedir. Bodin de bu minvalde hareket etmiştir.

Bodin’in genel düşüncüsü şu şekildedir. Hukuku tarih ilmi temeline oturtmuş ve tarihte sürekli ve değişmez olduğunu düşündüğü aile yapısını devlete uyarlamıştır.

Babanın ailedeki otorite ve yeri ile devlet yönetimindeki hükümdar arasında analogi yoluyla bağlantı kurmuştur. Sonuç olarak da “devletin amacı halkın huzurudur, kaynağı ise ailedir. Egemenlik de bölünemez, sürekli ve mutlak (sınırlanamaz)tır” sonuçlarına ulaşılmıştır.

1.1.1.3. Thomas Hobbes

Thomas Hobbes modern devletin laik temellerinin yetkinliğe kavuşmasında fevkalade mühim bir şahsiyettir. Elbette ondan önce Machiavelli ve Bodin böylesi bir anlayışla eserler kaleme almışlardır. Lakin onun kadar ne laik ne de sistemli ve kapsamlı olabilmişlerdir. Misal olarak, Bodin egemenlik kuramını oluştururken onun sınırlarını Tanrısal yasalar ile çizmiştir. Yani demek oluyor ki o dönemde hâlâ din ortaya konulan kuramlar üzerinde etkiliydi. Bundan dolayı tam manasıyla laik bir kuram oluşturamamıştır Bodin. Bir başka misal olarak, Machiavelli de pratik çözümler bulma kaygısı güderek kapsamlı (Williams, t.y.; www.iep.utm.edu) ve kuramsal bir devlet ortaya koy(a)mamıştır.

Hâsılı laik ve mutlak egemen bir devletin anlayışı Hobbes tarafından sistemli bir şekilde ortaya konulmuştur (Eryücel, 2011: 87-88).

Hobbes'un modern devlete mühim katkılarından bir ötekisi, antik dönemlerden beri devlet (örgütlü toplum) doğal bir yapı olarak kabul edilmesine rağmen, devletin insanoğlunca bir sözleşme usulüyle oluşturulan yapay (imitated) bir kurum olduğunu varsaymasıdır (Aydınlı ve Ayhan, 2004: 75).

1.1.1.3.1. Thomas Hobbes'un Hayatı

Hobbes 5 Nisan 1588'de İngiltere'de Malmesbury'de pek de bilgili olmayan bir Anglikan⁹ papazın evladı olarak dünyaya gelmiştir. Doğumundan önce İngiltere'de dâhili tehditler dolayısıyla ülkede istikrarsız bir ortam vardı. Hobbes'un doğumuna denk gelen günlerde (1588) II. Philip İspanyası'nın büyük armadasının İngiliz sularına yaklaştığına dair haberler geliyordu. Bu türlü istilâ haberlerinin doğurduğu korku nedeniyle Hobbes'un annesinin vaktinden evvel doğum yaptığı söylenmektedir (Güriz, 1955: 298-299). Bundan dolayı Thomas Hobbes yaşamını anlattığı yapıtında,

⁹ 1532 senesinde Kral VIII. Henry tarafından İngiltere'ye özgü bir mezhep şeklinde kurulmuş olan Anglikanizm Mezhebi, Kraliçe Elizabeth döneminde, 1563 yılında, 39 madde halinde yeniden düzenlenerek İngiltere'nin resmi mezhebi ilan edilmiştir (www.dunyabulteni.net; 23.03.2018). Anglikanlar Protestanlığa yakın olup Protestanlık ve Katoliklik arasında bir orta yol (*via media*) olarak kendilerini görmektedirler (www.hristiyanforum.com; 23.03.2018).

kendisinin korku ile birlikte doğduğunu söyler ve yaşamına korku duygusunun egemen olduğunu ekler (Şenel, 2017: 346).

Babası onu ve ailesini terk ettikten sonra, amcası Hobbes'u yanına alıp yetiştirmiştir. On dört yaşında klasikleri öğrenmiş ve erken inkişafı neticesinde, 15 yaşında, Skolastik eğitimin etkisindeki Oxford'a girmiştir. Burada aldığı beş yıllık skolastik, mantık ve Aristoteles felsefesinden hiç memnun olmamıştır. Onda bu öğrendiklerine karşı oluşan tepkinin neticesinde materyalist dünya görüşüne meyiletmiştir (Şenel, 2017: 346).

Oxford öğreniminin ardından hayatının sonuna kadar himayesinden faydalandığı Cavendish ailesinin yanında hoca olarak vazifelendirilmiştir. Daha sonra II. Devonshire Kont'u olan talebesiyle 1610 senesinde çıktığı Avrupa seyahati ve daha sonraki birçok seyahat sayesinde asrın en mümtaz düşünürleri ile tanışma imkânı bulmuştur. Örneğin bir Fransa seyahatinde Descartes¹⁰ ile ve 1636 yılındaki İtalya seyahatinde Galileo ile tanışmıştır (Güriz, 1955: 299).

Parlamento, 1628 yılında, vatandaşların "Haklar Yasası" belgesini çıkarır. Ona karşı Hobbes, demokrasinin yol açabileceği kötülükleri göstermek için, 1629'da *Thukydides Tarihi*¹¹ adlı yapıtı çevirir (Şenel, 2017: 346).

1640'ta Parlamento ile Kral arasındaki çatışmayla patlak veren iç çatışmadan dolayı Fransa'ya kaçmıştır (Şenel, 2017: 346). 1640'larda Hobbes *De Cive* (Kent Üstüne) adlı eseri nedeniyle Avrupa'da üne kavuşmuştur. Bu kitabı bir kenara koyarsak, fizik, metafizik ve teoloji gibi geniş bir yelpazede çalışmıştır. Tüm bunların yanında Hobbes burada (Paris'te) sürgündeki yaşayan geleceğin İngiltere kralı II. Charles'a da matematik öğretmenliği yapmıştır (Gürleyük, 2010: 41). *Leviathan* adlı başyapıtını da 1651'de Fransa'da yayınlamıştır (Şenel, 2017: 347).

¹⁰ Descartes, Hobbes ile mektuplaşmalar da yapmıştır. Lakin araları bozulmuş olacak ki, Newcastle Markisi (kont ile dük arasındaki bir soyluluk unvanı), Descartes'ın 1647 Paris seyahatinde, Descartes ile Hobbes ve Gassendi'ye bir barış yemeğinde bir araya getirmiştir (Adam, 1991: 122-123)

¹¹ Bu eseri çevirmesi onun kralcı olmasıyla yakından alakalıdır. Çünkü bu eser, Atina'da demagog politikacıların ve devlet ve savaş yönetiminden anlamayan halkın, aristokratların yerini alıp Atina'yı demokrasiyle yönetmeye kalkınca, onu nasıl batırdıklarını anlatmaktadır (Şenel, 2017: 346; Gürleyük, 2010: 40). Buradan da anlaşılıyor ki Hobbes demokrasiye karşıdır.

Ancak *Leviathan* yayımlandıktan sonra Fransa'da huzuru kaçırmaya başlamıştır. Eserinde iç savaş önlenemezse parlamentoya da razı olan tavrı süngündeki kralcı İngilizlerce hoş karşılanmamış ve daha da önemlisi bilindiği gibi Katolik bir memleket olan ve din (Katolik mezhebi) adına pek çok kırımın yapıldığı Fransa'da, dine saldırgan bir tutum takınan Hobbes Fransız hükümetini rahatsız etmiştir. Bundan dolayı kendini güvende hissetmeyen Hobbes İngiltere'ye mevcut yönetime boyun eğerek dönmüştür. (Şenel, 2017: 347).

Oliver Cromwell'in 1658 yılında ölmesinden sonra, 1660 Restorasyon'u gerçekleştirilerek, İngiltere'de krallık yeniden kurulmuş ve II. Charles (Hobbes'un eski öğrencisi) kral olmuştur (Eryücel, 2011: 79).

Cumhuriyetin yıkılıp krallığın geri getirilişinde, düşünceleriyle ve yapıtlarıyla krallık davasına yaptığı hizmetten dolayı, Hobbes'a yüz sterlin maaş bağlanmıştır (Şenel, 2017: 347). Ancak parlamento tarafından ateist eserlerin incelenmesi hususundaki komisyonun Hobbes hakkında açtığı soruşturma neticesinde, Hobbes siyaset, din, ahlâk gibi konularda yazı yazmamak üzere söz vermiştir (Eryücel, 2011: 79). 1679 senesinde 91 yaşında vefat etmiştir (Şenel, 2017: 347).

1.1.1.3.2. Thomas Hobbes'un Devlet Anlayışı

Hobbes'un devlet anlayışı ve doğa hâli kurgusu arasında mühim bir ilişki vardır. Bu ilişkiyi *Leviathan* isimli eserinde kuramsal bir çerçevede sunmuştur. Elbette yine önceki düşünürlerde de olduğu gibi Hobbes da yaşadığı dönemin etkisiyle fikirlerini kaleme almıştır. Hatta onun deyimiyle bu etkilenme kendisini "korkunun ikizi" olarak nitelendirecek kadar derindedir. Onu etkileyen husus İngiltere'deki dâhili ve harici karışıklıklar ve bunun neticesinde patlak veren iç savaştır. Bu ruh hâline bir de onun materyalist ontolojik ve ampirik (görgül) epistemolojik tutumu (Şenel, 2017: 348) eklendiğinde devleti din dışı temelde açıklamasının kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Burada bir parantezle belirtecek olursak, Hobbes'un bu tanrıdan arınmış bilimsel uğraşı bir sonraki yüzyılda (18.) Aydınlanma düşünürlerine gerekli zemini sunmuştur. Genel olarak, Aydınlanmanın bilimsel kökleri 17. yüzyılda yatmaktadır.

Bu nedenle yaşanan buhrana bir son verilmesi ve bir daha düşülmemesi adına (Şenel, 2017: 329) *Leviathan*'da, arkasındaki temel saikin "güvensizlik" duygusu olduğu toplum sözleşmesi nazariyesi ile bir devlet kurgusu yapmıştır. Ona göre insanlar

devlet öncesinde doğa hâlinde yaşamaktaydılar. Hobbes'a göre böylesi bir ortamda üç varsayım geçerlidir (Burchill v.d., 2005: 32):

1. İnsanlar (men) eşittir.
2. Onlar anarşi içinde etkileşimdedirler.
3. Onlar rekabet, güvensizlik ve şan duyguları ile yönlendirilirler.

Bu üçünün bir arada bulunduğu ortamda insanın yapısı çıkarıcıdır (Delenay, t.y.; www.iep.utm.edu) ve dolayısıyla ister istemez insanlar birbirinin düşmanı olurlar¹² ve “herkesin herkese karşı savaş durumu” (bellum omnium contra omnes) meydana gelir (Arı, 2010: 176). Buradan hareketle insanların mal ve can güvenliğinin olmadığı böyle bir ortamda insanların içindeki ölüm korkusu, rahat yaşama isteği gibi pek çok şey onları bu duruma son vermeye itmiştir. Bu minvalde “akıl” insanların üzerinde anlaşabilecekleri barış koşullarını onlara göstermiştir. Bu olay, yani aklın gösterdiği çözüm koşulları doğa yasasına uymaktan başka bir şey değildi. İşte bu doğa yasasıdır ki, insanlara devleti kurdurmuştur (Şenel, 2017: 353). Devleti tanrısal köklerinden ayırmıştır bu şekilde.

Bu devlet kurgusunda en üst(ün) otorite olarak bölünmez bir egemenliğe sahip monark ya da mecliste olmalıdır. Tabii o monarşiye eğilimlidir. Başlıca kaygısı iç savaşın önlenmesi olduğundan (Şenel, 2017: 346) tam bir tercih belirtmemektedir. Yalnız Fransa'ya yapmış olduğu seyahatler sırasında oradaki güçlü mutlak monarşiden etkilenmiş ve dönemin burjuva ekonomisine de bu tarzda bir yönetim şeklinin düşünmüş olabilir (Şenel, 2017: 345). Hâsılı yönetim kimde olursa olsun egemenlik bölünmesin kâfidir onun için. Bir egemen güç bulunmadıkça durumun nasıl olacağının iç savaflara¹³ bakılarak anlaşılabilirliğini söylemektedir (Şenel, 2017: 353).

¹² Bu, Hobbes'un ünlü deyiimi “*Homo homini lupus*”, yani “insan insanın kurdudur” ile özetlenebilir (Şenel, 2017: 352).

¹³ Hobbes'un bu iç savaşa dair düşünceleri devletlerarası savaş çözümlerine de etki etmiştir. Aydınlanma döneminde yaşamış olan Aziz Pierre (Saint Pierre), Hobbes'a dair çalışmalar gerçekleştirmiş ve Hobbes'un tabii hâl tanımı ve devletlerarası savaş durumuyla güçlü benzerlikler bulmuştur. Savaş sorununa dair Hobbes'a benzer çözümler getirmiştir (Knutsen, 2006: 175-176).

Bu aşamada akla gelen soru devlet (Commonwealth/Leviathan)¹⁴ nasıl meydana gelmiştir? Yukarıda da belirtildiği gibi Hobbes devleti insanların sözleşme ile meydana getirdikleri belirtir. İnsanları yabancıların istilasından, kendi aralarında oluşabilecek fenalıklarından korunmak ve ürettikleri ya da üretmedikleri ürünleri güven içinde kullanabilecekleri bir ortam için tek çıkar yol ya herkesin yetkisini (power and strength) tek bir kişiye ya da seslerin çokluğunu tek bir iradeye (will) çevirecek meclise devretmektir (Hobbes, 1651: 105-106). Ancak o vakit devlet (commonwealth) içerisinde barış ve refaha ulaşılabilir. (Finn, t.y.; www.iep.utm.edu).

Bu aynı zamanda herkesin her şeyi yapmaya hakkının olduğu doğa hâlimden herkesin her şeyi yapma hakkının olmadığı bir hâle geçilmesidir. İnsanlar bunu aralarında yaptıkları sözleşme ile tüm haklarını, “sözleşmeye taraf olmayan bir egemene” “temelli” devrederek yapmışlardır (Şenel, 2017: 354).

Görüldüğü üzere uyruklar (halk) sözleşmeyi meydana getirdiklerinden (taraf olduklarından), yöneticiye verilen egemenliğin kaynağıdır; ancak kullanıcısı değildirler (Karabulut, 2016: 81). Egemen kişi/kurum, sözleşmeye taraf olmadığından, halka karşı hiçbir yükümlülük taşımamaktadır ve uyruklar kendi rızalarıyla geri döndürülemez şekilde haklarını devrettiklerinden, herhangi bir başkaldırı, direnme ya da devrim hakkına da sahip değildirler (Şenel, 2017: 355). Başka bir deyişle commonwealth hangi yolla oluşmuş olursa olsun egemen erkin sınırsız egemenliği tartışılmaz ve sınırlanamaz (Arı, 2010: 177). Aksi takdirde, üstün otoritenin olmadığı durumda üstün kötülüğün olduğunu varsayan Hobbes’a göre, oluşacak ortamda doğru, yanlış, haklı, haksız, adalet ve adaletsizlik gibi kavramların da oldukça göreceli kavramlar haline geleceğini öne sürmektedir (Arı, 2010: 179).

Tasvir edilen hükümdar halkının hürriyetini kendi egemenliği adına kısıtlamaktadır. Bu konuda şunları söyler (Hobbes, 1651: 136):

“Bir monark ya da egemen bir meclis, onun sürekliliğini sağlayan halkının bir hepsine ya da bir kısmına hürriyet bahşederse, O onların güvenliğini sağlamakta başarısız olur”.

¹⁴ Hobbes, devlet (state) için commonwealth ya da leviathan kelimelerini kullanır. Bunların Latincece Civitas kelimesine karşılık geldiğini belirtir (Hobbes, 1651: 7).

Hobbes bu denli zorbaca gözüken muhayyilesini insanlara iç savaş durumunun bu durumdan daha kötü olduğunu hatırlatarak meşrulaştırmaya çalışmaktadır (Şenel, 2017: 356). Görüldüğü gibi Hobbes, hükümdara itaati, ‘günah’ olma durumundan çıkarıp ‘güvenlik’ kavramı ile ilişkilendirmiştir. Bu da tanrıdan değil de materyalizmden beslenen fikri dünyasından kaynaklanmaktadır.

Tam da burada kilisenin/dinin konumunun ne olacağı karşımıza çıkmaktadır. Hobbes Kilise’nin mutlak egemenliğin sınırları dışında kalamayacağını belirtir. Bu nedenle devlete bağlı olmalı hatta kral/egemen kilisenin başı olmalıdır. Bu sayede Kilise Papalıktan ayrılacak ve kralın bölünmez egemenliğine gölge düşürmesi muhtemel bu özerk feodal birimin nüfuzu ortadan kaldırılacaktır (Şenel, 2017: 358-359).

Ayrıca *Leviathan*’ın ilk baskısındaki Leviathan’ı (devleti) tasvir eden resimde, Leviathan bir elinde siyasî otoriteyi temsil eden kılıç, diğer elinde ise dinî otoriteyi temsil eden piskopos asası vardır ve denizden şehre doğru bir heyula gibi durmaktadır. Bu yapılan tasvirde kasıt, hem siyasî hem de dinî otoriteyi elinde toplamış bir otoriteye işaret etmektir. Artık dinî ve siyasî olmak üzere iki ayrı otorite yoktur. Mutlak, bölünmez ve sürekli bir egemenlik sahibi tek bir otorite vardır (www.yeniduzen.com; 2015).

Tüm buraya kadar anlatılanları toparlayacak sözler yine Hobbes’a aittir (Hobbes, 1651: 136):

“Egemenlik devletin (Commonwealth) ruhudur/simgesidir (soul). Devletten bir kez ayrılınca, bir daha ondan (egemenlik) devrim kazanamazlar. İtaatin sonu korunmadır”.

Son olarak Hobbes’un eserine seçmiş olduğu isime dikkat çekmekte fayda vardır. Leviathan İncil’de kötülüğü temsil eden su canavarıdır (Watson, 1980: 634). Gerçekten de Hobbes’un Leviathan’ı devleti simgelemesi açısından kullanması gerçekten ilginçtir ve ortaya koyduğu devlet kuramı açısından da son derece uyumludur. Leviathan Eyüp 41’deki¹⁵ ayetlerde müthiş korkunç bir yaratık olarak betimlenmiştir. İncil’deki başka ayetlere bakıldığında, Leviathan’ın korkunç bir yaratık olmasından başka onun Tanrı tarafından cezalandırılan ve Tanrının kullarına bela olan bir canavardır. Misal olarak,

¹⁵ Örneğin Eyüp 41/9’da Leviathan için “Onu yakalamak için umutlanma, Görünüşü bile insanın ödünü patlatır” denilmektedir (<https://incil.info/>; 23.03.2018).

“O gün RAB Livyatan’ı, o kaçan yılanı, Evet Livyatan’ı, o kıvrıla kıvrıla giden yılanı Acımasız, kocaman, güçlü kılıcıyla cezalandırarak, Denizdeki canavarı öldürecek (Yeşaya, 27/1; <https://incil.info>; 23.03.2018)”.

“Ama geçmişten bu yana kralım sensin, ey Tanrı, Yeryüzünde kurtuluş sağladın. Gücünle denizi yardım, Canavarların kafasını sulara parçaladın. Livyatan’ın başlarını ezdin, Çölde yaşayanlara onu yem ettin (Mezmurlar, 74/12-14; <https://incil.info>; 23.03.2018)”.

Sonuç olarak, tıpkı bölümün girişinde belirtildiği gibi düşünürler yaşadıkları dönemden etkilenebilir ve de onu etkileyebilirler. Hobbes da İngiltere’deki iç savaştan o kadar etkilenmiştir ki (kendi deyimiyle doğduğundan beri) fikirleri hep bu iç savaşın bitirilmesi ve bir daha çıkmasına mani olma yönündedir. Dolayısıyla bütün bu anlatılanlar şu şekilde hülasa edilebilir: Doğa durumunda herkesin her şeyi yapma hakkı varsa, güçlü olan sürekli güçsüze egemen olmaya çalışır. Bu bir kısır döngü yaratır. İnsanlar mallarını da canlarını da koruyamaz hale gelirler. O halde her şeyi yapma haklarını temelli ve bölünmez şekilde bir egemene devrederlerse bu güvensiz ortamdan kurtulurlar. Ancak arıza şu ki, bu şartlarda, devletin amacı bu şekilde güvenliği korumaktan kendi egemenliğini korumaya dönüşür. Son olarak Hobbes’un kurgusu bir şema ile gösterilecek olursa şu şekilde olabilir:

DOĞA DURUMU → AKIL (DOĞA YASASI) YOLUYLA UZLAŞMA →
SÖZLEŞME YOLUYLA DEVLET KURMA

(GÜVENSİZLİK) → (DOĞA YASASINDA BİRLEŞME) → (YETKİ/HAK
DEVİRİ YOLUYLA DOĞA DURUMUNDAN KURTULMA)

1.1.1.3.3. John Locke’un Devlet Anlayışı

Locke, 1632’de Bristol civarındaki Wrington’da doğmuştur. Bir süre evinde özel eğitim aldıktan sonra 1646-1652 yılları arasında Westminster School’da öğrencilik yapmıştır. Ardından Oxford’da Christ Church’te skolastik metafizik ve mantık okumuştur. Yunan, hitabet ve ahlak felsefesi dersleri vermiştir. Descartes felsefesine duyduğu ilgi dolayısıyla skolastik tartışmaları terk edip, Rönesans düşünürleri gibi yeni bir yöntem arayışına girmiştir (Taşkın ve Becermen, 2013: 167).

Locke 1704 senesinde ölmesine rağmen Aydınlanma düşünürleri arasında sayılmaktadır. Bunun nedeni onun düşüncelerinin içeriğidir. O aristokrasinin

metafizik, dogmatik, skolastik düşüncelerine saldırmış ve burjuvazinin felsefi temellerini (ampirizmi) ortaya atmıştır (Şenel, 2017: 365).

O yönetimin kaynağını halka dayandırmak adına doğa durumu kurgusu oluşturmuştur. İnsanlar uygar toplumu meydana getiren bir toplum sözleşmesi imzalamışlardır (Şenel, 2017: 368). Ona göre doğa durumunda bir savaş ve anarşi hâli değildir. Doğa durumunda herkes doğanın sunduklarından eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir ve bu bir ortak mülkiyet düzenidir. Lâkin insanın çit ile etrafını çevirdiği (yani emek harcadığı) alana sahip olabileceğini ifade etmektedir. Locke'un bundaki amacı özel mülkiyetin uygar toplumundan önce de var olduğunu belirtmektir. Bunu yaparak doğa durumundan beri gelen özgürlük ve yaşam hakkı ile özel mülkiyeti de (toplum sözleşmesiyle, yani uygar toplumla doğmadığı için) kutsal ve temel bir hak olarak sunmaktadır (Şenel, 2017: 368-369).

Bunu açıklayacak olursak, mutlak monarşiyi istemeyen Aydınlanma akli fikirlerine uygun bir devlet kurgulamak durumunda kalmıştır. Locke hürriyet, yaşam hakkı ve özellikle özel mülkiyeti devlete karşı dokunulmaz kılmak istemiştir. Çünkü artık devletin hâkiminin mutlak monark değil de halkın (burjuvazi) olmasını istemekteydiler. Bu minvalde Locke olduğunu varsaydığı bir doğa durumundan hareketle olması gerektiğini iddia ettiği bir devlet düzeni kurgulamıştır.

Başka bir deyişle, Locke'un doğa durumunu selefi olan Hobbes gibi anarşi ortamına dayandırmayıp da onların özgür varlıklar olarak nitelendirmesinin nedeni yeni siyasî, iktisadî ve içtimaî durumun gereğindedir. Şöyle ki, Hobbes için öncelik, bütünlükten yoksun toplumu bir araya getirmenin çaresinin tek bir egemen etrafında toplanmak olduğuna dair muhayyilesine kuramsal bir zemin hazırlamaktır. Bu nedenle Hobbes'a göre, yaşadığı zamandaki gibi doğa durumunda da insanlar savaş halindedir ve bundan kurtulmak için sözleşme yaparak egemene iradelerini (istençlerini) teslim etmeleri gerekmektedir.

Locke'a gelince artık onun için böylesi bir gereksinim yoktur. Merkezi devlet kurulmuş; burjuvazi önündeki soylu engeli (kısmen) kalkmış ve tek engel olarak monarklar kalmıştır. O halde, Hobbes'un, "insanlar egemene iradelerini yaşanmaz bir hâl olan doğa durumundan kurtulmak için teslim ettikleri" şeklinde tasvir ettiği kuramda krala/monarka/tek egemene ihtiyacı ortadan kaldırmak için doğa

durumunda bir değişiklik yapmak gerekmiştir. Eğer insanlar doğa durumunda özgür ve savaş hâlinde de değilse, egemenin bu şartlar altında onların zaten sahip olduğu hakları optimum seviyede onlara sunmalıdır. Aksi takdirde, egemene hatta devlete gerek yoktur. Bu çarkın iyi işlemesi için, eşit olan insanların eşit ölçüde yönetime katılması gerekmektedir. Bir kişi veya grubun da güçlenip tahakküm kurmasını engellemek için ise *güçler ayrılığı* denilen kavram ortaya çıkmıştır.

1.1.1.3.4. Jean Jacques Rousseau'nun Devlet Anlayışı

Rousseau (1712-1778) Cenevre'de yoksul bir saatçi ve dans hocasının evladı olarak dünyaya gelmiştir. Cenevre o dönemlerde Kalvin'in Püriten anlayışının hâkim olduğu bir yerleşim yeridir ve kent devleti misali bir yönetim vardır. Rousseau siyasal düşüncelerini böylesi bir şekle oturtmuştur (Şenel, 2017: 387).

1745'te Diderot ile tanışmasıyla Aydınlanma dönemi fikir adamlarını bir araya getiren *Encyclopédie* (Ansiklopedi) dizisine müzik, ekonomi gibi konularda yazılar yazmaya başlamıştır. 1750 yılında onu meşhur eden olay ise Dijon Akademisi'nin açtığı yarışmaya *Bilimler ve Sanat Üzerine Konuşma* isimli yazısıyla katılıp kazanmasıdır. Yazısında bilimler ve sanatların gelişmesiyle erdemin yok olduğunu ve oluşan yeni gereksinimlerin köleliğe yol açtığını ifade etmektedir (Şenel, 2017: 388).

O insanların hak ve özgürlüklerinin yasalar ile korunmasını istemektedir. Ancak mevcut yapının yozlaşmış kurumları ve inançları dolayısıyla yasalar hep üst sınıfların yararına işlemektedir. Bu yüzden o halkın egemenliğini isteyerek, hakların korunmasını amaçlamıştır.

O da bu arzusu için bir doğa hâli varsayımından yola çıkarak devlet kurgusu yapmıştır. Onun tanrıdan gelen gerçek adaleti bilebilseydik ne devletlere ne de yasalara ihtiyacımız olurdu (Waltz, 2009: 162) demesi onun tanrıdan (dini) bir epistemolojik kaynağı kullanmadığı anlamına gelmektedir. O da Aydınlanma dönemindeki yeryüzüne karışan bir tanrıya inanmamaktadır. Bu nedenle oluşturulmasını istediği yeni içtimaî ve siyasî yapıyı doğayı ve akli esas olarak kurgulamıştır.

O kurulacak yeni toplum için insanın eğitilmesi gerektiğini düşünmektedir ve insanı doğası itibariyle iyi olarak görmektedir. Çocuğun eğitimindeki fizyolojik ve

psikolojik öğeleri dikkate alarak onun yetiştirilmesini savunmaktadır (Burkaz, 2014). Bu açıdan Rousseau'nun amacı da şüphesiz geçmişin izi olan ve kötü olarak nitelenen toplumsal yapıyı düzeltme amacındadır.

Devletin de buna benzer şekilde değiştirilmesi hatta mükemmelleştirilmesi gerekmektedir. Bu halk egemenliğine dayalı hürriyetçi bir devlet olmalıdır. Egemenliğin kaynağı ve uygulayıcısı değişse de Rousseau da egemenliği modern devlette olduğu yerde bırakmıştır.

1.1.2. Modern Devleti Ortaya Çıkaran Siyasî, İktisadi ve İçtimaî Ortam

Modern devleti ortaya çıkaran gelişmeler, eski düzeni ortadan tedricen kaldıracak yapıları birer birer inşa etmişlerdir. Misal olarak, en başta modern devletin en önemli özelliği olan muhkem bir egemenlik idealinin önündeki feodal engellerin temelleri zayıflatılmaya başlanmıştır.

Burada ilk adresimiz Rönesans'tır. Rönesans ile belirli çevrelerin insanlarında doğaya, sanata, bilime ve Antik çağa karşı bir ilgi başlamıştır. Ardından matbaa ile fikrî telif eserlerin Avrupa'da yayılmasıyla ve Reform hareketleriyle değişim dalgası kendini din alanında göstermeye başlamıştır. Yüzyıllar boyu sürmüş olan Kilise'nin (Katolik Kilisesi) Avrupa'daki hâkim yapısı derinden sarsılmıştır. Elbette ki tüm bu öncü sarsıntılar büyük bir depremin habercisi idiler. O büyük deprem devlet alanında olmuştur. Yaşanan sarsıntılar soyluların saraylarını, din adamların kiliselerini sarsmıştır.

Artık güçlü mutlak monarşiler kurulmaya başlanmıştır. Bu devletler eskinin ademimerkeziyetçiliğinden uzaktır. Krallar tek egemendir ve tek dayanakları dünyevî "halk iradesi"dir. Kilise'ye ya da feodal beylere ihtiyaç yoktur.

Tabii krallar güçlenirken, onlar ile beraber, coğrafi keşiflerin ve güçlü krallıklar sayesinde güven içinde yapılan kârlı ticaretin neticesinde yükselen bir sınıf olarak burjuvazi de güçleniyordu. Kralların feodal beylere üstünlük sağlamasında birinci amil olan teknolojik gelişmeler ile güçlü silahlardır. Güçlü ve bir o kadar da yüksek maliyetli askeri harcamalar için mutlak monark ihtiyacı olan parayı burjuvaziden

vergi yoluyla ve sömürgeler ile sağlıyordu. Hâsılı krallar ile burjuvazi karşılıklı bir çıkar ilişkisi içerisindeydiler. Ancak hâlâ mâzinin (Ortaçağ) etkisi sürmekteydi. Bu süreç 1400'lerin sonundan 1789 Fransız İhtilâli'ne kadar sürmüştür denilebilir

Nitekim bilime ve akla verilen önem 18. yüzyılda hayli artmıştır. Eskiye dair her şey amansız eleştirilere tutulmaya başlanmıştır. Tabii ki devlet anlayışı da bundan nasibini almıştır. Aslında Fransız İhtilâli ile gelen şey egemenliğin kime ait olduğunun değişmesidir. Yoksa modern devletin ana şekli bundan da önce oluşmuştur. Yani mantalite aynıdır; ancak egemenliğin ait olduğu yer değişmiştir. Bu mantalite “egemen devlet”tir. Başka bir deyişle yaşanan sarsıntılarla devletin hassas noktası, fay hattı değişmiştir. Bu da egemenliktir.

Kısaca bu ana başlıkta anlatılacak olan meselelerin çerçevesi çizildikten sonra ilk adım olan Rönesans'tan başlanılabilir.

1.1.2.1.Rönesans

Kavimler Göçü ile barbar kavimlerin Roma'da bulunan İlkçağ sanat eserlerini tahrip etmesi yaklaşık 10. yüzyıla kadar sürecek olan karanlık bir döneme yol açmıştır. Bu dönemde İlkçağdaki felsefi ve pozitif bilim geleneği ve birikimi unutulmuştur. Bu dönemin en ayırt edici özelliklerinden biri ise 9. yüzyıldan 11. yüzyılın ortalarına kadar feodal yapının Avrupa'da tam manasıyla yerleşmiş olmasıdır. Böylesi bir ortamda insanlar güvenliklerini ve geçimlerini ancak bir feodal beye bağlı kalarak sağlayabiliyorlardı. Bundan dolayı insanlar serf hâline gelmiş ve şehirler küçülerek kırsal hayat ağırlık kazanmıştır. İç gümrük yüzünden de ticaret yok denecek kadar azalmıştır (Yılmaz, 2007: 127). Bu durum ileride yükselecek burjuvazi için hiç uygun bir ortam değildir ve burjuvazinin beklentilerine uygun bir siyasî, içtimaî ve en önemlisi iktisadî bir yapının tesisi gerekli görülmüştür.

Karanlık çağ ya da Ortaçağ diye adlandırılan bu dönemde ticari faaliyetlerin mevcut hâlinin neticesinde yaşanan ekonomik gerileyiş fikrî bir tutulmaya da yol açmıştır. İnsanlar/toplumlar arasındaki büyük bir etkileşim şekli olan ticaretin inkıtaya uğraması ya da yok denecek kadar azalmasıyla fikrî alışveriş de aynı makûs kaderi paylaşmıştır. Üretme, kazanma, insanın kendine bir yön tayin etme ve dolayısıyla da bireyci Rönesans düşüncesi de tabii olarak Ortaçağ'a karşı bir tepki niteliği taşımaktadır (Yılmaz, 2007: 127).

Rönesans esasen, Müslüman Endülüs'ün ilmî etkisiyle İspanya ve İtalya'da başlamıştır. Başlangıçta sanat (resim ve heykel gibi) ve mimarlık alanında başlayan bu değişim rüzgârı, 14. yüzyıla gelindiğinde her alana yansımaya başlamıştır. 14., 15. ve 16. yüzyıllarda bu rüzgâr şiddetini arttırarak din, bilim, felsefe, insan ve kurum olarak da devlet konusunda değişiklikler yapmış ve daha derinden olacak değişikliklere de kapı açmıştır (Çüçen, 2001: 213).

Genel anlamda Rönesans, 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl başlarında antik kültürün etkisiyle, Avrupalıların bilim, edebiyat, güzel sanatlar alanında ve dünya görüşlerindeki yeniliklerin bütünüdür. Bu devrin sanatçıları eski (Antik) ile yeniye bir araya getirerek bir kültür meydana getirmişlerdir¹⁶ (Yılmaz, 2007: 127-128). Gerçekten de Batı “modernliğin” parolası budur. Eski ile yeniye bir araya getirmek.

Bu anlamda Rönesans İtalya'da hümanizm ile başlamıştır. Hümanizm hareketinin temel arzusu Antikite¹⁷ eserlerini incelemektir ve bunun için Floransa'da Eflatun Akademisi, Napoli'de Napoli Akademisi kurulmuştur. Bu işlerle uğraşan insanlara da Latince parlak ve zarif anlamına gelen Hümanist denmiştir (Yılmaz, 2007: 129). Genel kanının aksine, *Humanitas*, insanıyet severlik değil, insanlara ve gerçeklere yönelen en yüksek derecede felsefî bir aydınlık olarak anlaşılıyor ve Yunan araştırmaları buna araç sayılıyordu (İnalçık, 2016: 56).

Gerçekten de Rönesans'ın en belirgin özelliklerinden birisi de klâsik kültüre (Antikite, kadim Yunan ve Roma) duyduğu ilgidir. Çünkü Hümanistler (ve hatta Floransalı ve Milanlı tüccarlar) kadim metinlerde onları cezbeden bir hayat tarzı bulmuşlardır. Şöyle ki, Antik Yunan ve Roma'da zengin insana saygı gösterildiğini öğrenmişlerdir. Bu nedenle de tüccarlar klâsik metinler için bütün Güney Avrupa'yı dolaşp tarım, astronomi, muaşeret, etik, geometri, iyi yaşam, tarih felsefe, şiir, politika, yemek sonrası konuşma, retorik gibi çeşitli konularda pek çok sayıda metin ve parçalar buldular. Bu metinlerdeki bilgiler Hıristiyanlık öncesine aitti ve dünyevî arzulara (zenginlik, eğlence vs.) hoş bakmayan Kilise kurallarına aykırıydılar. Neticede bu metinlerden beslenen bir düşünür kitlesi oluştu. Bunlar Rönesans'ın

¹⁶ Antik dönemin örnek alınması ilk olarak edebiyat alanında Petrarca ile başlamıştır. Ama ondan da önce 11. yüzyıl sonlarından itibaren Kuzey İtalya'da (Bologna'da) Roma hukuku dersleri verilmiş ve bu hukuk anlayışını öğrenenler feodal Avrupa'ya yeni bir devlet anlayışını taşımışlardır (İnalçık, 2016: 59).

¹⁷Rönesans (Renaissance)'ın “yeniden doğuş” anlamı Antikite'nin yeniden doğuşunu simgelemektedir.

bireyciliğini yansıtan talih (fortuna) anlayışına sahiptir. Buna göre insan kendi yazgısının/talihinin (fortuna) yapıcıdır ve bu şekilde de Ortaçağ'ın Tanrı'nın önceden belirlediği yazgı/kader anlayışı reddedilmektedir (Knutsen, 2006: 62-67). Nitekim bunun siyaset alanında ilk misalini Machiavelli'nin vermiş olduğu yukarıda belirtilmiştir. Devleti dinsel açıklamalardan uzak laik bir çerçevede ele almıştır. İnsanın da kendi kaderi üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir.

İnsanlar Antik metinleri okuduktan sonra o dönemin insanların hayat tarzına ilgi göstermeye başlamışlardır. Rönesans ile birlikte Ortaçağ'ın şato, kilise, katedral odaklı ilgi yerini konfor ve gösterişe bırakmıştır. Artık oymalı mobilyalara, ipekli kumaşlara, süslü elbiselere, tablolara ilgi gösteren lüks bir hayat moda olmuştur. Bütün bunlar tüketimi arttırdığından üretim artmış ve zanaatkâr, sanatçı ve mimar gibi vasıflı kişilerin ortaya çıkmasına ya da sayıca artmalarına yol açmıştır (Yılmaz, 2007: 135).

Rönesans'ın İtalya'da başlaması ise tabii bir durumdur. Çünkü hâlihazırda eski Yunan ve Roma mimari ve sanat eserleri Sicilya, Pompei, Roma, Floransa ve Ravenna'da gözler önünde durmaktaydılar. Bir de buna burjuva sınıfının Avrupa'daki diğer ülkelerden önce İtalya'da ortaya çıkması eklenebilir. Çünkü İtalya şehir devletleri Hıristiyan olmayan topluluklarda Akdeniz üzerinden ticaret yapıyor ve bunun getirdiği zenginlik yenilikçiliğe ve yaratıcılığa uygun kaynağı oluşturuyordu (Yılmaz, 2007: 129). Bu suretle Ortaçağ'ın sonlarına doğru, Haçlı seferlerinin etkisiyle Avrupa'nın İslâm âlemi ile girdiği etkileşim Rönesans'ın doğuşuna etki eden amillerdendir (Sayılı, 2014: 202).

Bu etkileşim ve ticarî faaliyetler sayesinde yükselişe geçen burjuvazi ile birlikte insana dair farklı bakış açıları meydana geldi. Misal olarak, Ernst Bloch'un betimlemesiyle Homo faber'in (üreten ve geliştiren bir tür olarak insan) Rönesans ile doğmuştur (Taşkın ve Becermen, 2013: 18). Bu suretle Rönesans'a ruhunu asli olarak kent burjuvazisi vermiştir. Daha açık bir ifade ile feodal yapı ve onun ticaretteki görünümü olan kapalı lonca teşkilâtı cazibesini kaybetmiş ve yerine bireysel kapitalist sistem geçmeye başlamıştır. Bu nedenle Rönesans'ın başlangıcını, tedrici olarak, takas ekonomisinden para ekonomisine geçiş fevkalade ölçüde etkilemiştir. (Öztürk, 2013: 183).

Elbette Rönesans'ın bu etkileyici nitelikleri onun sadece İtalya ile sınırlı kalmasına müsaade etmemiştir. Avrupa'da Yüzyıl Savaşları'nın ardından Fransa ve İngiltere, Gırnata'daki Müslüman varlığına son verildikten (1492) sonra Portekiz ve İspanya monarşileri güçlü bir şekilde meydana çıkmıştır (İnalçık, 2016: 101-124). 15. yüzyılda büyük monarşilerin doğmaya başlamasıyla ya da en azından bu yöndeki eğilimlerle Rönesans'ın fikir yapısı ve burjuvazi, Batı Avrupa'da, farklı ve daha derinden bir etki yaratacak duruma gelmeye başlamıştır. İtalya'dan Batı Avrupa'ya sıçrayan Rönesans'ın yol açtığı fikrî değişiklikler ile birlikte yükselen bir trend yakalayan burjuva sınıfı feodalite ve Kiliseye karşı kralın yanında saf tutmuştur. Bu nedenle Rönesans sanat ve bilimin yanında mutlak monarşilerin de yükseldiği bir vetire olmuştur. Elbette mutlakiyetçi yönetime verilen destek burjuvaziye ekonomik anlamda yeni faydalar sağlamıştır (Öztürk, 2013: 184).

Toprak bütünlüğüne sahip devletin (mutlak monarşiler) ortaya çıkması ile önceleri oldukça riskli olan ticaret artık görelî olarak güvenli hâle gelmiş¹⁸ ve bu Avrupa'nın toplumsal dinamiklerinde mühim değişimler yaşanmasına ol açmıştır. Şöyle ki, Avrupa'da mali ve girişimci bir sınıfın (burjuvazi) ortaya çıkmasıyla bu sınıf refahı kendilerinde toplamış ve sahip olduğu güç ile çıkarlarını savunmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu sınıfın toplumsal ağırlığı artarken, zihniyetini önemli ölçüde topluma aktarmıştır (Knutsen, 2006: 57-60).

Yukarıda belirtildiği üzere monarşilerin yükselişi sırasında gerek burjuvazi gerekse krallar adeta kiliseler ile hesaplaşıyordu. Bunların etkisi ile Batı Avrupa'da eskinin otorite anlayışının ağırlık merkezi bambaşka yönlere doğru kaymaktaydı. Biraz daha açmak gerekirse Ortaçağ'da kilise ve devlet, otoritesini Tanrı'nın önceden kurguladığı, ilâhî kitapta (İncil) bu kurgunun kurallarının yer aldığı ve insanların bütün bunlara boyun eğmesi gerektiği bir âlem anlayışından almaktaydı (Knutsen, 2006: 56). Ancak Papalığın bu kabulleri giderek zemin kaybetmeye başlamış ve başka bir insan, tabiat ve hatta devlet tasavvuru yükselmeye başlamıştır.

¹⁸Krallar ticaretin canlanması için iç emniyeti sağlamaya ve feodaliteyle mücadele etmeye çalışıyorlardı. Ayrıca krallar bizzat güzel yollar, köprüler ve geçişler yaptırıyorlardı. Bunun için gerekli olan mali desteği de yine burjuvalardan vergi şeklinde sağlıyorlardı. Fransa, İngiltere ve İspanya kralları sadece bununla kalmayarak kendi ülkelerinin ekonomik çıkarlarını bir bütün olarak göz önünde tutuyor ve ona göre davranıyorlardı. Bu şekilde monarşilerin oluşumu ile beraber şehir ekonomisinden "millî ekonomiye" geçiliyordu.

Bunu aşamalarıyla anlatacak olursak, Ortaçağ'ın sonlarına yaklaşıldığında bilim insanları (Hümanistler) öncelikli olarak iki Tanrı yaratısını incelemeye başlamıştı: Dünya (doğa), İncil. Bundan maksat tabiata ilişkin elde edilen ipuçlarıyla Tanrı'nın ilâhî kitabındakileri karşılaştırmak suretiyle insanoğlunun hayatına dair yeni kurallar ve emirler oluşturmaktır (Knutsen, 2006: 57).

Hümanist olarak adlandırılan bilim insanlarına İtalyan üniversitelerinden büyük ilgi vardı ve bunlar iyi ailelerden mensuptular. Yunan ve Roma yazarlarının zihinde özgürleştirici etki yapmayı ve büyük edebî ve felsefî metinleri çalışmayı istiyorlardı. Bu şekilde 14. ve 15. yüzyıllarda hümanistler eğitim ve bilimde Kilise'nin hâkimiyetini sarstılar. Orijinal metinler üzerinde yaptıkları analizler (filolojik) ile Kilise'nin doğru gösterdiği yanlışları ortaya koydular. Bu konuda Lorenzo Valla¹⁹ daha da ileri giderek Kilise'nin belgelerini inceledikten sonra, Papalığın zekice bir sahtekârlık yaptığını iddia etmiştir. Bu eleştiriler ve yapılan pek çok inceleme ile Papalığın otoritesi ilmî manada ciddi bir zarar görmüştür (Knutsen, 2006: 61). Siyasî anlamda otorite kaybını için önce yükselişe geçen mutlakiyetçilik, ardından Reformasyon ve ardından da içinde sekülerleşmeyi barındıran Vestfalya Antlaşması'nı beklemek gerekecektir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Valla dâhil dini metinlere yapılan eleştiriler Reform hareketlerine sığrama tahtası olmuştur.

Gerek burjuvazinin kralın yanında saf tutmasıyla mutlak monarşilerin güçlenmesi gerekse de dinin/Kilisenin kuramsal ve de kurumsal anlamda zayıflamasının neticesinde devlete dair düşünceler de değişmeye başlamıştır. Batı âleminde 1500'lerin ilk yarısında hız kazanan modern düşüncenin perspektifi Tanrı'ya değil de devletlere yoğunlaştı ve devlet artık insan aklının²⁰ bir ürünü olarak görülmeye ve bu minvalde siyaset de devlet bekasına odaklanan bir çalışma alanı olarak düşünülme

¹⁹ “...Lorenzo Valla (1405?-1457) ...eleştirel hümanizmin (humanisme critique) onunla kurulduğunu görüyoruz. Bu eleştiri, doğrudan doğruya reformu, dinî devrimi hazırlayacaktır. Lorenzo Valla, öncelikle Latincenin en önemli eseri (Elegantiae) yazdı. Valla bu eserle Latincenin dil bilimini kurmuş oluyordu.

Lorenzo Valla 1431'den itibaren dönemin bütün dinî, felsefî sistemlerinin eleştirisine girişti. Dinin yalnız bir inanç işi olduğunu göstererek skolastiği tamamiyle çürüttü. Özellikle bir filolog ve tarihçi sıfatıyla sözde Papa'ya Batı Hıristiyan dünyası üzerinde manevi üstünlük ve egemenlik tanımış olan Constantin'in Hibesi'nin (Donatio Constantini) uydurma olduğunu kanıtladı. Böylece kilisenin dayandığı temellerden birini yıkmış oldu” (İnalçık, t.y.: 62).

²⁰ Ayrıca kuramsal anlamda ilk defa devleti insan yapımı (imitiation) olarak Hobbes'un ele aldığı Hobbes başlığı altında belirtilmiştir.

başlandı. Nitekim bu devlet bekası için siyaset biliminde pratik çözümler bulmaya çalışan ilk misal olarak Machiavelli verilmiştir (Knutsen, 2006: 78). 16. yüzyılın son çeyreğinde artık devlete bakış açısından ciddi değişimler olmaya başlamıştır. Mesela modern anlamda ilk kez Guicciardini tarafından kullanılan ‘akıl devleti’ kavramı ortaya çıkmış ve fevkalade bir hızla kabul görmüştür (Knutsen, 2006: 79).

Sonuç olarak Rönesans’a dair bazı tespitler yapılabilir. Rönesans ile birlikte sanat, felsefe ve bilimde dinin hâkimiyetinin olduğu bir anlayıştan duyuların ve aklın egemen olduğu bir anlayışa geçilmeye başlanmıştır (Taşkın ve Becermen, 2013: 17). Tatbikî değerleri en çok olan mekanik, fizik, kimya ve doğa bilimleri gelişme safhasına ancak Rönesans ile girmiştir (Sayılı, 2014: 135).

Mutlakiyetçiliğin yükselişi ise Rönesans zihniyetiyle uyumludur. Bilindiği üzere Rönesans’la başlayan süreç Ortaçağ Avrupası’nı bölmüş, Hıristiyan âlemi için tek kilise, tek eğitim dili, tek edebiyat, tek hukuk ve hatta tek devlet ideali tümüyle nostaljik bir şey haline gelmişti (Öztürk, 2013: 185). Ancak bu ‘tek’çi anlayış her biri ülkesel sınırlara sahip mutlak monarşiler içerisinde farklı bir nitelikte ileride söz konusu olacaktır: milli kilise, dil, edebiyat ve ordu gibi. Bunun yansıması da tek elde gücün/otoritenin/egemenliğin toplanması isteği olmuştur.

Burada altının çizilmesi gereken bir başka husus şu ki, Rönesans Avrupa’da Hıristiyanlığın halk üzerindeki eski nüfuzunu sarsmıştır, en azından başlangıçta belli bir kesim için. Böylelikle merkezi insan olan hümanist kültür gelişmeye başlamıştır (Beriş, 2006: 63). Bu kültür ile birlikte kent yaşamı ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bunun etkisiyle kentlere yönelik ile insanlar toprağa bağlı kölelikten ve dolayısıyla senyörlerin keyfi uygulayabildikleri tahakkümden kurtulabiliyorlardı. Ancak bu yeni kentli sınıf (burjuvazi) aristokrasinin sahip olduğu hukuksal ayrıcalıklara sahip değildir. Burjuvazinin bu durumu hukuksal açıdan kendi lehine çevirme arzusu yüzyıllar boyu sürmüştür (Beriş, 2006: 64). Nitekim ileride ele alınacağı gibi egemenliğin dönüşümü tedricen burjuva lehine gerçekleşmiştir. Bu anlamda Rönesans’la birlikte güçlenen serbest düşünce, XVIII. yüzyıl Aydınlanma hareketinin temelini teşkil ederken, İngiltere’de 1640, Fransa’da da 1789, 1830 ve 1848 ihtilallerinin fikri safhasının hazırlanmasında daima ilk çıkış noktası olmuştur (Yılmaz, 2007: 135).

Son söz olarak, şüphesiz ortaya çıkış nedenleri, gelişme süreçleri, etkileri bakımından birbirlerinden farklı olan Rönesans ve Reform, modern devletin temellerini atmıştır. Çünkü bu iki olguya tarihçiler tarafından biçilen zaman diliminin sonucu itibariyle, ortaya daha güçsüz bir Kilise ve siyasete büyük ölçüde hâkim olmayı başarmış monarşiler çıkmıştır. Doğrudan olmasa da Reform'un arkasındaki etkenlerden olan Rönesans, Ortaçağ ve modern dönem arasındaki bir zaman dilimidir (Beriş, 2006: 61-62). Yani bir geçiş süreci olması nedeniyle de Ortaçağ'ın etkileri 18. asra, yani Aydınlanma dönemine kadar sürmüştür.

1.1.2.2.Reform

Aslında Hıristiyan âleminde dinî anlamda bu evrenselci düşünce etkisi göstermiştir. Reform hareketlerine kadar Hıristiyanlıkta ana akım iki mezhep vardı²¹: Katoliklik²² ve Ortodoksluk²³. Bu başlık itibariyle çalışmamızı Protestanlığın “başkaldırı” yaptığı mezhep olması dolayısıyla Katolik mezhebi ilgilendirmektedir.

Feodalite ile her anlamda görelî bir bölünmüşlük içindeki Avrupa'da Kilise (Katolik Kilisesi) din şemsiyesi altında imparatorlukla beraber bir “bütünlük” içinde Hıristiyan Avrupa'yı tutmaya çalışmıştır. Bu suretle Kilise Hıristiyan âlemi için tek kilise, tek eğitim dili, tek edebiyat, tek hukuk ve hatta tek devlet ideali taşımaktaydı. Bu noktada, Katolik Kilisesi'nin, Hıristiyanlık inancının evrenselliğindeki ön kabulünü ve bu kabulü, inancın bir parçası gibi yansıttığı hatırlanmalıdır. Zira “Catholic”, Yunanca kökenli bir kelime olup “evrensel” anlamına gelmektedir (Kafkasyalı, 2012: 9).

²¹ Katoliklik ve Ortodoksluk ayrılığı, Kadıköy Konsili'nin yetki konusunda İstanbul ile Roma'nın eşit olduğunu kabul etmesi üzerine Roma'nın “Roma evranseldir/merkezdir ve dolayısıyla tek hüküm sahibidir” iddiasında bulunmasıyla başlamıştır. Bu suretle 1054 yılında Papa IX. Leon, Umberto başkanlığında bir heyeti İstanbul'a göndermiştir. Aradaki nezaketsiz tavırlar sonucu Patrik ile görüşme gerçekleşmemiş ve Umberto Papa'nın ona verdiği yetki ile İstanbul Patriğini aforoz etmiştir. Buna karşılık olarak İstanbul Patriği de Roma Kilisesi'ni aforoz etmiştir. Bu vakalar sonucunda 1054 yılında Hıristiyan âleminde ilk ciddi ayrılık yaşanmıştır (Küçük vd, 2010: 406).

²² Katoliklik, Hıristiyan âleminde mensubiyet açısından en büyük mezheptir. Dünyanın hemen hemen her yanında Katolikler bulunmakta ve özellikle Fransa'da, İtalya'da, İspanya'da, Portekiz'de, kısmen Almanya'da ve Güney Amerika'da yoğunluk oluşturmaktadır (Küçük vd, 2010: 406).

²³ Ortodoksluk, “doğru görüş/inanç” anlamına gelmektedir. Bizans, Roma tarafından yürütülen üstünlük propagandasına karşı bu ismi seçmiştir. 1054 senesinde Doğu ve Batı ayrılığı yaşandığında Bizans Ortodoksluğun merkezi olmuştur (Küçük vd., 2010: 408). Ortodoks ve Katolik Kiliseleri haricinde bir de Monofizitler vardır; ancak, bunlar yanlış da olsa Doğu Ortodoks Kiliseleri adı altında sayılmaktadır. Monofizit Kiliseler İsa'nın ilâhî ve insani tabiatının bir arada bulunduğuna inandıkları (Monofizit/Tek Tabiat) bir inanç şekilleri vardır. Bu kiliseler, Ermeni (Gregoryen), Süryani, Habeş ve Kıbtî Kiliseleridir (Küçük vd, 2010: 398).

Bu şartlar altında Kiliseye ciddi bir otorite olma imkânı doğuyordu ve bu da siyasî otoritede bölünmüşlüğe yol açıyordu. Nitekim hatırlanacağı üzere bu durumu sembolize eden “İki Kılıç Teorisi” vardır. Buna göre Avrupa’da iki büyük siyasî iktidar bulunmakta ve bunlardan birisi uhrevî (spiritual) diğeri ise dünyevî iktidarı simgelemektedir²⁴. Bu iki başlı iktidar yapısı 1492 senesinden itibaren yaşanan içtimaî ve iktisadî vetirenin kralları güçlendirmesiyle değişime uğramıştır. Bilhassa Protestanlığın ortaya çıkmasıyla Papalığın nüfuzu dikkate değer ölçüde azalmıştır (Kaygusuz, 2014: 54). Bu noktada, artık Reform hareketlerinin ehemmiyetine değinilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Çalışmamız açısından Reformun en önemli sonucu devletin dünyevî iktidarının uhrevî iktidara galebe çalarak, din dışı bir egemenlik anlayışının meydana gelmesine zemin hazırlamasıdır. Otuz Yıl Savaşları (1618-1648)’nin yaşandığı 17. yüzyılda, yani Reformasyon’a müteakip bir önceki yüzyılda oluşmaya başlayan (toprak bütünlüğüne sahip devletler, egemen yöneticiler, askeri yapılar ve deniz aşırı girişimler) siyasî meseleler mutlakiyetçi politikalar ile yeni bir devlet anlayışı içerisinde bütünleştirilmiştir (Knutsen, 2006: 117). Evvela Reform hareketlerinin altındaki yatan nedenlere değinilmesi yerinde olacaktır.

1.1.2.2.1. Reform’un Nedenleri

Rönesans’ın estirdiği hür düşüncenin etkisiyle Katolik âlemindeki Hıristiyanlar, papazların dinî konulardaki hassasiyetleri suiistimal hatta sömürü aracı olarak kullandıklarını giderek düşünmeye başlamışlardır. Bu düşünceden hareketle, Katolik kilisesinin itikat ve nizamlarında yapılan değişiklik ve ıslahata Reform denilmiştir (Yılmaz, 2007: 137).

Kilise tarihi boyunca bozulmaların ve bu bozulmaları da düzelme çabalarının olduğu malumdur. Bilhassa 11. asırda VII. Gregorius reformları ile meşhurdur. Ancak o dönemdeki reform doğrudan Kilise tarafından yapılmıştı; şimdi ise Kilisenin kendisinin bozulduğu iddia edilmektedir. Papalık aleyhine pek çok talihsiz itham vardır. Kilisenin dinî gücünü kullanarak yolsuzluk yapmaları ve Roma’yı güçlü bir devlet hâline getirmek için Tanrı’nın dininin temsilcilerine yakışmayacak nitelikte

²⁴Hatırlanacağı üzere Hobbes Leviathan adı altında bu iki otoriteyi tek bir bedende bir araya getirmişti.

siyasi yollara başvurmaları²⁵ iddiaların önemli bir kısmını teşkil etmektedir (İnalçık, 2016: 158).

Reformu doğuran ilk amillerden birisi olarak Rönesans ve dolayısıyla Hümanizm sayılabilir. Çünkü Rönesans ile Avrupa’da pozitif düşünce gelişmiş, Hümanistler Ortaçağ skolastiğini sarsmış ve sadece sanat ve bilim alanında kalmamış dinî meselelerde de, dil bilimi yardımıyla, Kiliseye bir saldırı olmuştur (Yılmaz, 2007: 138). Yani din adamlarından başka Hümanistler de dinî meselelerle uğraşmış ve Reforma zemin hazırlamışlardır.

Yukarıda Lorenzo Valla’nın filolojik açıdan geliştirdiği teknik ile Kilisenin bir metnini inceleyerek Papalığın sahtekârlık yaptığını iddia ettiği belirtilmişti. Bundan başka 1511 senesinde telif ettiği *Deliliğe Medhiye* adlı eserinde Kilise’nin yozlaşmasını şiddetle eleştirmiştir. 1516 yılında Erasmus ise Yunanca ve Latince metni ve eklediği bir önsöz ile bir bastırıldığı İncil büyük ses getirmiş ve hatta 1522’de Martin Luther İncil’in Almancaya çevirisini bu baskıdan yapmıştır. Hümanistlere göre Tanrı’nın sözleri, Havariler ve ilk Hıristiyan babaların yorumlarından başka bir kaynak dinî açıdan kabul edilemez, Tanrı ile kul arasındaki herhangi bir aracı olamaz ve dolayısıyla da ibadet şekil ve ritüellerinin de bir önemi kalmamaktaydı (İnalçık, 2016: 161-162). Bütün bunlar din adamı faktörünü ortadan neredeyse kaldırıyordu. Tanrı ile kul arasında aracıya gerek yok ise ve din adamına da gerek kalmıyor; aynı zamanda bağışlanma için kimseye para vermeye de gerek kalmıyordu. Ancak yeri gelmişken belirtmekte fayda var ki, bunlar Rönesans’ın Reforma dolaylı etkileridir. İkisi amaç, kapsam ve sonuç itibarıyla birbirinden farklı olgulardır.

Rönesans ve Hümanizmin etkisinin dışında Katolik Kilisesinin özellikle maddî kazanç söz konusu olduğunda oldukça hevesli olması Reformasyon’u etkileyen bir başka etkidir. Şöyle ki, kiliseler büyük topraklara²⁶ sahip olmalarına rağmen vergi

²⁵ Bilindiği üzere 16. yüzyıl İtalya’ında Papalık önemli bir güç hâline gelmiştir. Machiavelli Papalığı esaslı bir rakip ve düşman olarak görmüştür. Ayrıca amaç için her yolu mubah gören ve Machiavelli’yi de etkilemiş olan Caesar Borgia Papalık adına savaştan bir kişiydi o dönemlerde.

²⁶“(Papalar) ağır giderleri karşılamak için her türlü yöntemle para toplamaktan, Hıristiyanları soymaktan başka bir şey düşünmemişlerdir. Yavaş yavaş halk tabakalarında isyan hisleri böylece uyanmaya başlamıştı. Papaların kasalarını dolduran paraların kaynakları şunlardı: Papa, Hıristiyan dünyasının her tarafında ruhbana ait kilise mülklerinden %2,5 oranında bir vergi alıyordu. Bu kilise emlakı, ortaçağlarda her ülkede ve özellikle Almanya’da çok artmıştı. Almanya’da toprağın neredeyse üçte biri kiliseye aitti... Bazı rahibelere kayırmacılık yapılarak benefice (kilise toprağı) dağıtıyordu.

vermeyi reddediyorlar ve buna mukabil oluşabilecek herhangi bir baskıya karşı elinde aforoz gibi fevkalade ağırlığı bulunan bir savunma silahı tutuyorlardı. Elbette bu durumda monarklar Kiliselere karşı bir rahatsızlık hissediyorlardı. Hâsılı Avrupa Hıristiyan âleminde yoksulluk oldukça fazla iken ve kiliseler söylediklerinin aksine yaşıyorken halk ile kiliselerin arası açılmaktaydı (Beriş, 2006: 67).

Ayrıca Kilise'nin geniş toprak sahipliğinden başka gelir kaynakları da vardı. Mesela bunlardan birisi endüljans meselesidir. Buna göre insanlar günahları karşılığında para vererek affa kavuşabilmekteydi. Bunu biraz daha açarsak, Papa X. Leon, Hıristiyanlar eğer ki Roma'daki havari mezarlarını ve yeni yapılıyor olan Saint Pietro (Aziz Petrus) Kilisesini ziyaret ederler ise günahlarından kurtulabileceklerini; ancak, bu imkâna sahip olmayanların da Kilisenin yapımı için para bağışında bulunarak günahlarından arınabileceklerini duyurmuştur.

İşte bahse konu olan endüljanslar meselesi Reform ateşini yakan Martin Luther'i harekete geçirmiştir. Luther Papalığın yanlış yolda olduğunu anladıktan sonra Almanya'da Wittenberg Kilisesinin kapısına meşhur 95 maddelik tezini (*Endüljansların Kudretine ve Yararına Dair İfşaatlarla İlgili Münazara/ Disputatio pro Declaratione Virtutis Indulgentiarum*) asmıştır. Buna göre, İncil'de bahsi geçen "Tövbe edin" buyruğundan insanoğlunun hayatının bir tövbe hâlinde olması sonucu çıkarılabilir ve yine bu sözden rahiplerce icra edilen günah çıkarma ve kefaret ödeme olarak anlaşılamazdı. Bir günahın cezası günahkârın kendi kendini yargıladığı sürece devam edeceğinden, bu esas tövbedir (Luther, 1517; <http://www.hristiyan.net>). Bu bağlamda Luther'e göre insan bağışlanmayı da bu şekilde beklemeli ve Tanrı ile onun arasına da hiçbir aracı giremez. Başka bir deyişle o insanın kurtuluşu için Kilisenin gerekli olduğu görüşüne karşı çıkararak, insanın kurtuluşunun onun Tanrı ile kuracağı dolaysız ve aracısız bağ olduğunu belirtmiştir (Beriş, 2006: 69). Dolayısıyla kilisenin, insanın kurtuluşu veya kurtuluşa ulaşmak için vasıta olarak gerekli gördüğü ayin, takdis merasimleri, endüljans gibi hayır işleri ve takdis vasıtaları Luther'e anlamsız gibi görünmüştür (Aydın, 1991: 47).

Bir yerde piskopos, bir yerde kardinal, başka bir yerde sahip sıfatıyla birçok benefice'i kendi elinde toplayan bu gibi etkili kimseler, çok zengin bir duruma geliyorlardı. Bu toplanmanın (cumul) birçok kötü sonucu vardı. Öncelikle birçok ruhban, benefice'den yoksun kalmıştı. Almanya'da bu benefice'ler daha çok İtalyan rahiplere verildiği için Alman ruhbanı arasında bu durum ayrıca milli bir kin doğurmaktaydı" (İnalçık, 2016: 159). Protestan hareketin öncüsü Martin Luther'in de bir Alman olması bu noktada dikkate değerdir.

Luther'den başka Calvin, Münzer, Zwingli, Karlstadt olmak üzere dinde Reform hareketinin öncüleri olmuştur. Bunlar elbette tam olarak aynı şeyleri söylemiyorlardı nitelik açısından farklılık da gösteriyorlardı. Mesela Almanya'da Kilise mallarının yağması sonucu önce şövalyeler ve prensler ardından prensler ve köylüler arasında patlak veren savaşta Münzer ve Karlstadt isyanı desteklerken Luther isyanın karşısında durmuştur. Tüm bunların dışında bu kişilerin ortak özellikleri vardır ve bu ortak özellikler doğumu yaklaşan modern devletin oluşumunda kendisinin en esaslı engeli olan Kilise otoritesini sarsması veçhesinden önemlidir. Bu Reform öncülerinin ortak noktaları, Tanrı ile kul arasındaki araçları ortadan kaldırmaları, bunun için kiliseye ve sakramental ayinlere gerek olmadığı ve en önemlisi de insanların İncil'i kendilerinin okuyabileceğine dair fikirleri idi (Çetin, 2002: 85-86). Ayrıca bunlara göre İncil'in esaslarından sapılmış, bunun tek suçlusu ise Papalık gösterilerek hurafelerden arındırılmış bir din anlayışı sunmuşlardır (Kılıoğlu, 2015: 337).

Luther'in isyanın karşısında durması onun prensler nezdinde prestijini artırmış ve modern devlet algısına da farklı bir boyut kazandırmıştır. Gerçekten de Protestan ahlâk ile modern devlet algısı arasındaki derin bağlardan birisi de Luther'in devlet otoritesine tabi bir kilise anlayışına sahip olmasıdır. Beriş'e göre Luther'in bir yandan Papalığın evrensellik iddialarına karşı çıkması, diğer taraftan da uyrukların dünyevî iktidara her durumda itaat zorunluluğunun bulunduğunu söylemesi Reformcular ve yerel monarşileri işbirliğine yönelmiştir (2006: 71). Elbette bu da yükselişe geçen monarşilerin desteğini alan Protestanlığa bir güç kazandırmıştır. Aslında bu durum karşılıklı bir fayda ilişkisine dayanmaktaydı. Her ne kadar Reform öncesinde İngiltere, Fransa ve İsveç'teki krallar kilise ve diğer ülkesel rakiplerine üstünlük kurmuş (Philpott, 2013: 207) olsalar da hâlâ Katolik Kilisesinin etkisi, özellikle Fransa'da, devam ediyordu. Protestanlık ise yavaş yavaş Papalığa karşı bir alternatif olabileceği kuzu ile kralları Kilisenin (Katolik Kilisesi) etkisinden kurtarıyordu otorite anlamında.

Luther'in devlet otoritesine bağlı bir kilise düşüncesinden başka iktidarın kökeni hakkında Ortaçağdaki anlayıştan farklı bir düşünüşü vardır. Tıpkı Tanrıya yapılan ibadetlerde din adamı ya da belirli ritüellerin ortadan kaldırıldığı gibi monarkın yönetme hakkı konusunda da Kiliseyi aradan çıkarmıştır. Başka bir ifade ile iktidarın monarka Tanrı tarafından doğrudan verildiğini ve monarkın herhangi bir kilise

onayına ihtiyacı olmadığını iddia etmiştir. Bu düşünce de elbette Protestanlığın monarklar tarafından desteklenmesine yol açmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki, bu söz konusu siyasal iktidar (Tanrı tarafından krala verilen iktidar) yetkin bir kurumsal yapılanmaya sahip devlet değildir ve egemenliğin kökenleri bu dönemde hâlâ yeryüzüne inmemiştir (Beriş, 2006: 70). Hâsılı, Reform, kilisenin kurumsal yapısına karşı çıkan bir grup din adamı ile kilise karşısında kendi konumlarını güçlendirmek isteyen dünyevî yöneticilerin ittifakı sonucu gelişen bir süreçtir (Beriş, 2006: 67); ancak, 16. yüzyılda, hatta mutlakiyetçi politikaların yükseldiği 17. yüzyılda da dinî faktörler devlet dâhil her konuda etkisini gösterecektir.

Nihayetinde Reform başta Almanya olmak üzere Fransa, İngiltere, İsveç, Norveç ve Danimarka gibi pek çok ülkede derin izler bırakıp yayılmış, Avrupa'da mezhep birliği bozulmuş ve bu da (tek unsur olmamakla birlikte) 1618-1648 yılları arasında yaşanan 30 Yıl Savaşları gibi kanlı olaylara neden olmuştur (Yılmaz, 2007: 143).

1.1.2.2.2. Reformun Sonuçları

Reform modern devlet algısının oluşumunda gerçekten önemli bir kilometre taşı olmuştur. Hatta bazı yazarlara göre tek amil olmasa da Reform yaşanmasaydı modern egemen devlet de olmayacaktı (Philpott, 2013: 203). Rönesans ile birlikte başlayan eskiye karşı bilim, sanat, felsefe gibi alanlardaki duruş Reform ile farklı bir boyuta girmiştir. Modern devletin en önemli unsuru egemenliğin bölünmezliğinin hayata geçmesindeki en önemli engel olan Papalık için Reform bu konuda sonun başlangıcı olmuştur. Bu konuda Beriş şunları söylemektedir:

“Modern iktidar ilişkilerinin alt yapısını Rönesans ve Reform hareketleri hazırlamıştır. Kuşkusuz her iki olgunun ortaya çıkış nedenleri, gelişim süreçleri, etkileri ve ulaşmak istedikleri sonuç birbirinden farklıdır. Ancak tarihçilerin Rönesans ve Reformu yerleştirdiği zaman diliminin sonunda, daha güçsüz bir kilise örgütü ve siyasal toplumun yönetimini büyük ölçüde eline geçirmeyi başarmış monarşilerle karşılaşmaktadır. Ortaçağ'ın sonlarında feodalitenin çözülmesi ve kapitalizmin yükselişiyle sonuçlanan ekonomik ve siyasal gelişmelerin düşün alanına yansımaları Rönesans ve Reform aracılığıyla olmuştur” (Beriş, 2006: 61-62).

“Rönesans'ın ilk önemli sonucu, evreni açıklamak için hiyerarşik ve organik bir yaklaşım yerine matematiksel ve mekanik etmenlerin kullanılmaya başlanmasıdır. Bu durum, Hıristiyanlığın bireyin gündelik yaşamı üzerindeki etkilerini azaltan bir yol açmış, bireyci ve laik bir söylem ortaya konulmaya başlanmıştır. Reform ise örgütlü dini temsil eden kilise

otoritesini sarsıcı bir etki meydana getirmiştir. Katolik Kilisesi, bu dönemde sadece burjuvazinin yükselişiyle beraber ekonomik, buna koşut olarak monarşilerin güçlenmesiyle siyasal gücünü yitirmekle kalmamaktadır. Aynı zamanda yaslandığı öncülleri sorgulayan Luther ve Calvin gibi din adamları nedeniyle dinsel otoritesini de yitirme tehlikesi ile karşı karşıya bulunmaktadır” (Beriş, 2006: 73).

Bir başka sonuç olarak Reformasyon’un Hıristiyanlık âlemini, hükümdarların dinsel tercihlerinin esasına göre (*cuius regio, eius religio*) bölmekle, sivil ve dinsel otoriteyi birleştirmiş ve laikliği böylece ulusal temelde genişletmiştir. Luther’in yaptığı gibi ulusal İncil’in ulusal dile çevrilmesi ve matbaanın katkısıyla bunların yayılması Latinceyi geriletmiş ve yerli dillerin entelektüeller tarafın daha çok kullanılmasını sağlamıştır. Bunun sonucu olarak laik eğilim güç kazanmıştır (Paul Kennedy, 2010: 103). Ayrıca bu yerel/milli dillere yönelik milli/ulusal devlet yapısına yol açmış ve bir sonraki yüzyılda mutlakiyetçi politikaları güçlendirmiştir. Artık adanma dine değil lâdinî millî duygulara olacaktır.

Sonuç olarak Reform ile birlikte Katolik Kilisesinin nüfuzu hem toplum hem de devlet nezdinde zayıflamıştır. Ancak bu ne toplumsal zeminde bir sekülerleşmeye ne de devlette laikleşmeye tam anlamıyla vakıf olamamıştır. 16. ve 17 yüzyıllarda din ve Ortaçağın diğer geleneksel kalıpları hâlâ etkili olacaktır. Onların tamamına esaslı saldırı ise bir sonraki başlık olan Aydınlanma döneminde olacaktır. Ama modern devlet algısı için en önemli sonuç Reform’un etkisiyle, Otuz Yıl Savaşları’nı da düşünerek, egemenliğin bölünmezliği, tek elde toplanması tesis edilmesidir.

1.1.2.3.Aydınlanma

Aydınlanma, genel olarak, evvela İngiltere ardından da sırasıyla Fransa’da ve Almanya’da meydana gelen ve Amerika’ya²⁷ da etki eden bilim, sanat ve kültür gibi geniş bir bağlamda mâzi (Ortaçağ) ile büyük bir ayrılığı/kopuşu ifade etmektedir (Kafkasyalı, 2010: 117-118). Tarihsel olarak da 1688-1789 aralığı Aydınlanma dönemini ifade etmek için genellikle kullanılmaktadır.

18. yüzyıl Aydınlanma çağının temelleri 17. yüzyılda atılmıştır. 17. yüzyıl itibariyle doğal dünya, akıl tarafından sistemli bir şekilde incelenen adeta deney alanı hâline

²⁷ Atayman’a göre Aydınlanma burjuvazinin siyasal anlamda gerçekleştirmeye çalıştığı bir hareket olduğundan, bu hareketin de Amerika’ya yansımaları misal olarak, 4 Temmuz 1776 Bağımsızlık Bildirisinin (Amerikanın 13 Eyaletinin) ikinci bölümünün Amerikan büyük toprak sahiplerinin “Tanrısal” haklar düzeyine yükseltilmiş ekonomik taleplerinde görülmektedir (2005: 13).

dönüşmüştür. Bacon, Galileo, Descartes ve Hobbes gibi pek çok bilim insanı doğaya hâkim olma gayesi gütmüşlerdir. Artık filozoflar da geleneksel olana güçlü bir şüphe duyarken, bilime güven duyuyor ve doğadaki düzenliliğe inanıyorlardı. Aydınlanma düşünürleri, dinin hâkim olduğu olgulara alman tavırla, artık kendilerini tanrının kulları ya da hizmetçileri olarak değil; aksine ona meydan okuyanlar (Prometheus gibi) olarak görmüş ve hatta akli tanrılaştırmaları dolayısıyla kendilerini tanrının yerine koymuşlardı bir anlamda (Knutsen, 2006: 188). Bu döneme kadar dünya insanlar için bilinemez/bilinmeyen ya da kutsal kitap ve din adamlarının söyledikleri kadar bilinen bir yer olarak görülmekteydi. Ancak yer çekimi, Newton kanunları, dünyanın yörüngesi, güneşin etrafındaki dönüşler gibi birçok buluşla birlikte oluşan Aydınlanma döneminde, evrenin gizeminin yerine doğanın makine şeklinde çalışması gündeme getirilmiştir (Üstün, 2003: 37).

Knutsen'e göre, Aydınlanma döneminde tabiat üzerine yapılan çalışmalara o denli önem atfediliyordu ki, doğada olduğuna inanılan simetri askeri nizamlara bile uygulanmıştır²⁸. Ayrıca 18. yüzyıl kıta Avrupası düşünürlerinin geliştirdikleri düşüncelerden biri olan 'özgür bireyin serbest bireysel etkileşiminin ahengi' görüşü iktisat ve siyaset alanlarını etkilemiştir. James Stuart (1712-80) *piyasa dengesi teorisini*, Adam Smith (1723-90) kendi kendini dengeleyen ekonomi görüşünün klâsik formülasyonunu yapmıştır. Siyasette ise bu güçler ayrımı şeklinde kendini gösterip, Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu* adlı eserinde genişçe yer bulmaktadır (Knutsen, 2006: 188-190).

Görüldüğü gibi Aydınlanma düşüncesinin akli ve bilimi ön plâna alma özelliği Aydınlanma hareketinin her alanına etki etmiştir. Duman'a göre, aklın gücüne vurgu yapan Aydınlanma düşüncesi, bireysel ve içtimaî yaşamı anlamada ve düzenlemede inanç, vahiy, duygu, önyargı, içgüdü vb. gibi kategoriler yerine ilk ve temel bilgi kaynağı olarak akli ve aklın düzenini ön plana çıkartmaktadır. Aydınlanma düşünürleri bu aklın düzenini gerçekleştirmeyi, akılını kullanabilen insanın çıkarları ve özgürlüğü minvalinde, toplumu/toplum düzenini yeniden kurmak olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda eskinin kötülüklerinden toplumu/insanı kurtaracak olan

²⁸Her bir ordu kolordulara; her bir kolordu iki ya da üç tümene; her bir tümen tugaylara; her bir tugay alaylara, her bir alay da tabura ayrılmıştır (Knutsen, 2006: 188-189).

bu ‘aklın düzeni’, tüm insanlık için geçerli bir formül olarak görülmektedir. Çünkü tabiat itibariyle aynı olan insan aynı akla da sahip olduğundan ve aynı rasyonelliği sergileyeceğinden, bu formülle herkes de aynı doğru neticelere ulaşmak durumundadır (2006: 121). Modern devlet algısı bu düşünceden kaynaklanıyor olabilir. Batı üst birimi kendisi için uygun olanı tüm dünya için uygunmuş gibi görmektedir ki, ilerleyen yüzyıllarda bunu “modernleşme” kavramı ile tüm dünyaya sunmuştur. Sonuçta modern devlet aklın kurmuş olduğu bir yapı ise diğer insanlar da Batılılaşarak/modernleşerek/*kendileşerek* akla ve dolayısıyla özgürlüğe ve iyiliğe en uygun olan modern devleti benimseyecektir/benimsemelidir.

Kant’ın meşhur “Sapare aude!/Kendi aklını kullanma cesareti göster!” sözü Aydınlanmanın ve onun düşünürlerinin esas ifadesini teşkil etmektedir. Buna göre insan akıldan noksan olduğundan değil onu ya kullanmamak ya da başkasının iradesinde/vesayetinde kullanmakta olduğundan bu kötü durumdadır. Aydınlanma ise onun bu vesayetten kurtuluşunu ifade etmektedir (Kant, 2005: 225).

Aydınlanma hareketindeki gaye birbiri ile türdeş olmayan dinin ve onun ürettiği her türlü fikir ve kurumlardan kurtularak, yerine aklın ve onun ürettiği fikir ve kurumlara geçişi hayatın her alanında başarmaktır. Bu yönüyle bakıldığında (Aydınlanmanın getirdiği) bu yeni hâl mâzi (Ortaçağ) ile bir kopuşu ifade edebilir. Fakat eskinin dine dayalı ve dogmatik yapısını reddeden ve meydan okuyan, akla dayalı rasyonalist yeni düzen kötülediği mâzinin taklidi olmuştur. Şöyle ki, akıl tanrının ve rasyonalizm de bu tanrının dininin yerini alarak, akıl tanrılaştırılmış ve rasyonalizm dogmalştırılmıştır (Kafkasyalı, 2010: 118-119). Başka bir deyişle Aydınlanma ile birlikte doğaüstü doğalla, din bilimle, tanrı emirleri tabiat kanunları ile (doğa dini denilebilir) ikame edilmiştir. Bununla beraber de siyasî, içtimaî ve dinî tüm meselelerin çözüm yolu olarak deney rehberliğindeki akıl yüceltilmiştir (Kafkasyalı, 2010: 121). Aslında modernitenin oluşturduğu kurgusallık burada da görülmektedir. Tüm dinleri kendi geçmişinde yaşadığı kötü tecrübe ile menfi kabul edip onlardan da hâsıl olacak bilgileri de reddetmiştir. Bu nedenle tek bir epistemolojik kaynaktan beslenen bir bilme/akletme meselesi ortaya çıkmaktadır. Aydınlanma neticesinde meydana gelen fikirleri (bunlardan birisi de modern devlet) kabul eden *ötekiye* ait alt birimler tarafından hakikat olarak ya da kurtuluş reçetesi olarak görüldüğünde bu algı ile kurgulanmış kimliklerini yaşamaya başlayacaklardır ya da başlamışlardır.

Aydınlanma'nın akıl ve eleştiri esasına dayalı bir olgu olduğunu yönündeki kabulden devam edersek, bu manada, Aydınlanma daha evvelki dönemlerden kesin bir şekilde farklılaşmakta ve hatta neticeleri itibariyle de yegâne (unique) bir çağ olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak onun bu yegâneliğine ve özgünlüğüne itiraz edenler, ona tarihsel bir veçheden bakarak, onun tepkisel yönünü vurgulamaktadırlar. Şöyle ki, Aydınlanma düşünürleri mâziden (ortaçağ) gelen Hıristiyan mirasın sekülerleştirmişlerdir (dünyevileştirme). Mesela dindeki yaratılış nazariyesini (yaratılmış evren) inkâr etmişler ama kendi kendine işleyen bir mekanizmayı olarak evren ve tabiat mefhumuna itiraz etmemişlerdir. Bir başka misal olarak, Kilise'nin ve İncil'in otoritesini, kendilerinde hâkim olan eleştirel mantıkla, reddettiler; ancak bunun yerine bir başka otorite olan tabiat ve akıl otoritesini getirdiler. Bu bağlamda Aydınlanma otorite karşıtı bir söylem olarak karşımıza çıkmamaktadır (Kafkasyalı, 2010: 122).

Aydınlanma aklın temelinde her şeyi onunla ilişkilendiren rasyonalizme dayalı olarak açıklamaya çalışması, tarihten, tecrübeden, dinden ve gelenekten bağımsızlaşmayı ve tüm bu bilgi kaynaklarını da reddetmeyi gerektirmiştir. Bütün bunlar geçmişin yükü olarak görülmüş ve topluma da üzerinde çalışılarak değiştirilebilecek (değiştirilmesi de gereken) bir yapı olarak bakılmıştır (Kafkasyalı, 2010: 122). Nitekim insanın doğasını iyi olarak gören Rousseau da insan eğitime önem vermekte ve çocuğun eğitimindeki fizyolojik ve psikolojik öğeleri dikkate alarak onun yetiştirilmesini savunmaktadır (Burkaz, 2014). Bu açıdan Aydınlanma dönemi düşünürü olup o dönemi de derinden etkileyen Rousseau'nun amacı da şüphesiz geçmişin izi olan ve kötü olarak nitelenen toplumsal yapıyı düzeltme amacındadır. Rousseau'nun eğitim anlayışında Aydınlanmanın baskıcı/otorite karşıtlığı (aslında ortaçağ kurum ve kurallarının baskısına karşıdır) da yine karşımıza çıkmaktadır. Rousseau eğitimde/çocuk yetiştirmesinde baskıya karşı çıkmaktadır. Nasıl ki bir bitkinin doğal büyüme seyri varsa, çocukların da bir büyüme seyri vardır. Siz bitkiye müdahale edip onun büyümesine istikâmet vermeye çalıştığınızda ve ardından bunu bir müddet yapmayı bıraktığınızda bitki yine doğal büyüme seyrini (yönünü) takip edecektir. Rousseau'ya göre bu çocuk için de geçerlidir (Rousseau, 2007: 12).

Bu bağlamda toplum artık bir deneye malzemesi olarak incelenmeliydi. İnsanın doğasına iyi bakan Aydınlanmış akıl insanın ve dolayısıyla toplumun siyasî araçlar ile daha iyi hâle getirilebileceğine inanmaktaydı (Kafkasyalı, 2010: 123). Başka bir deyişle tüm bunlar siyasî, iktisadî ve içtimaî olarak bir modern kurgu yapılma arzusunun ifade ediyordu. Şöyle ki, eskinin ilk gûnahtan kaynaklı gûnahkâr insan fikrini esas alan realizm düşüncesi reddediliyor ve insanın gûnahkâr olmadığı ve tabiatının iyi olduğunu savunan Uluslararası İlişkiler'deki idealizm kuramının da temeli oluşturuluyordu. İdealizm (ve Aydınlanma ile) tabiatı itibariyle iyi insana güvenilecek ve bu güvenle kurgulanacak toplum, barış ve refaha dayalı bir tarih oluşturulacaktı (Kafkasyalı, 2010: 125). Böylesi bir kurguda devlet dışarıda kalamazdı.

“Aydınlanma pozitivizmi öz olarak eleştirel ve devrimciydi; onun felsefi bireyciliğinin ve insan aklının temel ilkeleri, büyük ölçüde, dinî ve geçmişin kalıntısı olan toplumsal kurumları düzenleyen Mutlakiyetçi devletin irrasyonel güçlerini hedef almıştı. Kurumların, aklın ilkeleriyle uyum içinde olması gerektiği ileri sürülüyordu. Bilgi, yalnızca deneyim ve ampirik irdeleme sayesinde edinilir: Gerçeklik, Tanrı'yla kavranamaz.”
(Swingewood, 1998: 180; Akt. Kafkasyalı, 2012: 8).

Şu halde eskinin kötü fikirlerinin oluşturduğu ve bu fikirlerin de hem koruyuculuğu hem de tekraren üreticiliği yapan kurumların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu bağlamda devlet insanların toplum sözleşmesinden doğan haklarını (özellikle mülkiyet hakkı) korumalı ve özgürlükleri kısıtlayan müstebid yapısını değiştirilmeliydi. Mutlakiyetçi devlet yapısı aklın gereği olan iyi ve özgür toplumu yaratmak için uygun değildir.

İngiliz, Fransa ve Almanya Aydınlanma hareketlerinin dini akımı olan Deizm, bir yandan Hıristiyanlığa ilke ve tarihsel bağlamda saldırırken, bir yandan da akla dayalı bir “doğal din” yahut “doğa dini” sunmaktaydı. Bu deizm akımı 18. yüzyıl entelektüelleri arasında fevkalade etkili boyutlara ulaşmış ve Aydınlanmacıların pek çoğu da deist olarak görülmektedir (Atayman, 2005: 107). Deist (Deistes) İngilizcede serbest düşünenler manasında kullanılırken, Fransa'da buna mukabil deist yerine aydın denmiştir (Kısakürek, t.y.: s. 37).

Bunlara göre doğa iyi bir Tanrı tarafından yaratılmıştır ve insanoğlunun mutluluğu için vardır. O halde iktisadi hayat da tabiat kanunlarına bırakılmalıdır. Bu bağlamda,

hükümetler, iktisadî hayatta tabiat kanunlarına karşı olan bütün düzenlemeleri ortadan kaldırmalıydılar. Dolayısıyla bu yeni anlayış mutlakiyetçiliğin merkantilist tavrın bütün usullerine karşıydı. Tarımın, endüstrinin ve ticaretin kural olmaksızın serbest olmasını istiyordu (Kısakürek, t.y.: s. 38). Mutlakiyetçilik artık istenmiyor, sanayi devrimiyle gelen serbest ticarete uygun özgürlükçü bir devlet yapılanması isteniyordu. Bu Aydınlanma düşünürlerince halk egemenliği olarak ifade ediliyordu.

Açıkkası bu Avrupa Aydınlanmasının deist yönünü göstermektedir. Eskiye dair ne varsa hiçbir aidiyet hissetmeden amansızca eleştirilmiştir. Dönemin siyasetten iktisada pek çok düşünürü mutlak monarşiyi istemiyorlardı; ancak, egemenlik kavramı olduğu gibi bölünmez şekilde duruyordu. Egemenliğin kullanımının değişmesi söz konusuydu sadece. Gerçi halk hep birlikte devleti yönetemeyeceğine göre bu temsili bir egemenlik olacaktı elbette. Rousseau gibi dönemin pek çok düşünürü kralın yetkilerinin kısıtlandığı, özgürlüklerin arttırıldığı bir devlet düzeni istemekteydi. Buna halkın egemenliği denilmektedir. Nitekim bu ifade edilen durum evvela 1688’de İngiltere’de ardından da 1789’da Fransa’da gerçekleşmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki, modern devlet geçirdiği dönüşümde sadece egemeninin kim olduğu konusunda değişikliğe uğramıştır. Zira egemenlik bütün bölünmezliği ile aynıyla durmaktadır.

1.1.2.4.Coğrafi Keşifler

1.1.2.4.1. Coğrafi Keşiflerin nedenleri

Coğrafi keşiflerin sebepleri arasında en bilinenleri, coğrafya bilgisinin ilerlemesi, pusula, matbaa, gemiciliğin gelişmesi, ticaretin canlanması, ateşli silahlar ve dini sebepler olarak sıralanabilir (Yılmaz, 2007: 109-112). Ayrıca Rönesans bilim insanlarınca yeni buluşlar ortaya konan coğrafya alanında pusula ve barutun marifetiyle insan gözünü uzak diyarlara çevirmiştir. Bunun neticesinde yeni kıtanın bulunmasının verdiği özgüven ile Batı dünyayı keşfetmeye ve onu kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başlamıştır (Çüçen, 2001: 217).

İnalçık’a göre coğrafi keşiflerin nedenleri (2016: 129-131):

1) Asya ve Afrika’dan oldukça kârlı malların (baharat, fildişi, çeşitli mücevherler vs.) Mısır ve Venedik’in tekelinde olan Akdeniz ticaret yolunda olması.

2) Dinî sebepler. (1492’de Kolomb, Kraliçe Isabella tarafından Osmanlılara karşı ortak hareket etmek için Çin Hanına (*Grand Can*) para ve gemi tahsis edilmesiyle gönderilmiştir.

3) Coğrafi bilgilerin, ortaçağların sonlarında gelişmesi, uzak deniz seferlerine yol açan pusula ve usturlabın Avrupalılarca tanınması ve sonunda okyanuslarda seyahate elverişli *caravella* denilen yüksek bordalı hızlı gemilerin Yüzyıl Savaşları sonunda yapılabilmiş olması bunların başında gelir.

4) Efsane ve mitler. Müslümanlara karşı Moğollar (Cengiz Han dönemi) ile ittifak etmek maksadıyla 13. yüzyılda Karakorum’a gönderilen iki Fransisken rahibi Jean du Plan Carpin (Giovanni da Pian del Carpine) ve Guillaume de Rubrouck (Rubruk’lu William) döndüklerinde o topraklar hakkında oldukça bilgi getirmiştir. Bu ülkelerin zenginliği iştah kabartacak şekilde yapmışlardır. “Japonya’da o kadar çok altın var ki hükümdarın sarayının tabanı iki parmak kalınlığında altın ile örtülüdür” şeklindeki betimlemeler, Avrupalıların hayallerini süslemiştir.

5) Antik Yunan’dan aktarılan bilgiler. Araplardan antik Yunan’ın dünya şekline dair tespitlerini öğrenmişlerdir. Bir Yunan coğrafyacısı olan Eratostenes (MÖ 276-194), dünyanın yuvarlak olduğunu söyleyip, İberya’dan (yani İspanya’dan) Hindistan’a deniz yoluyla gidebileceğini yazmıştır. 14. yüzyıl sonunda Pierre d’Ailly adında bir Fransız bilgin 1438’de Louvain’de *Imago Mundi* adlı eserinde bir Yunan fikrini izah etti. İşte bu kitap, sonradan Kristof Kolomb’a büyük bir seyahate çıkma ilhamını vermiştir.

Ortaçağ Avrupası feodal düzen içerisinde görece olarak içe kapalı bir yapıya sahip olduğundan, dünyanın geri kalanıyla ilgili pek de fazla bilgiye haiz değildi ve mevcut olanlar da mit ve fantezilere dayanmaktaydı²⁹. Ancak malum üzere 15. asrın ikinci

²⁹ Aslında keşifler döneminde de bu Ortaçağ zihniyeti pek de farklılık göstermemiştir. Kazanmanın hırslının ve servet, Hıristiyan Avrupa insanında zihni kırılmayı esas olarak Sanayi Devrimiyle yapacaktır. Tabii ki Sanayi Devrimine kadar olan pek çok siyasi, iktisadî ve de içtimai amiller bu zihniyet oluşumuna tedricen etki etmiştir. Ama modern Avrupa’nın iktisadî zihniyeti (tıpkı siyasi ve içtimai şekilde olduğu gibi) Sanayi Devrimi ile olgunluğuna erişmiştir.

Misal olarak keşiflere sevk eden sebeplere Prester John (efsane mahsulü altın ve gümüşlerle dolu Hıristiyan ülkesinin kralı Rahip John)’u araması, Isabella’nın Müslümanlara karşı Haçlı Seferi tutkusu ve Columbus’un Marco Polo’nun *Seyahatler* (Travels) isimli eserinde anlattığı Çin ve Japonya’ya ulaşma arzusu gibi efsanevi anlatılar ya da dinî meselelere dayalı Ortaçağ zihniyetinin ürünleri olan şeyler verilebilir. Hatta Amerika kıtasını keşfedenler Kutsal Kitaptaki (İncil) cennete taşınmış ve ortaçağ romanlarında anlatılan insanlar ve mekanları bulduklarını sanmışlardır.

yarısı ve 16. asrı takiben Batı Avrupa'da evvelce zikredilen (Rönesans ve onun ile birlikte başlayan) teknik ve fikrî terakki marifetiyle bu hâl değişmeye başlamıştır. 15. yüzyılda itimat edilen kaynaklar içerisinde M.S. 2. yüzyılda Ptolemy'nin telif ettiği *Geography* isimli eserin de olduğu seyyah raporlarıydı. Bu mezkûr eser 1406 senesinde Yunancadan Latinceye çevrilmiş ve Hıristiyan Avrupa'da denizcilerin istifadesine sunulmuştur. *Geography* Roma İmparatorluğunun en zirve dönemindeki coğrafi kayıtların bir hülasasıydı (Arnold, 1995: 5).

Bu coğrafi bilgilere bir de Doğunun zenginliği hayali eklenince kâşifler için tüm şartlar oluşmuştur. Avrupa'ya Asya ve Afrika'dan gelen altınlar, mücevherler, ipekler, halılar, baharat ve porselen gibi zamanın zenginlik ifadesi olan daha nice mal ve eşya, Avrupalıların bu coğrafyalara yaptığı ilk keşif serüvenine ilham olan amillerden birisi olmaktadır (Arnold, 1995: 8). Mesela coğrafi keşiflerde ismi ilk akla gelen Portekiz'in bu Asya ve Afrika'ya yapılan yayılcı seyahatlere içtimai ve siyasi durumu oldukça uygundu. 1383-85 devrimiyle iktidara gelen Avis hanedanının, o dönem ölçeği küçük ama gelişmekte olduğu aşikâr olan orta sınıf ile çıkar uyumu içinde olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle bu haneden Portekizlilerin büyüyen denizaşırı güçlerinden elde edilecek iktisadî faydaları fark etmiştir. Bu minvalde Denizci lakabıyla bilinen Prens Henry Batı Afrika kıyılarını keşfederken aynı zamanda Portekiz'in Atlantik adalarındaki sömürgecilik faaliyetlerini geliştirip şeker üretimini de arttırmıştır. Elbette Afrika'nın ardından sıra Asya'ya gelmiştir (Arnold, 1995: 13).

Doğudan getirilen karabiber, tarçın, hardal, altın, gümüş, elmas, inci, fildişi, pamuklu ya da ipekli kumaşlar gibi eşyalar Venediklilerin oldukça iyi kazanç sağlamasına yol açmış ve bu da İspanyol ve Portekizlilere cezbedici hâle gelmiştir. Bu amilin yanına bir de İspanya ve Portekiz tarafından kâşiflere, keşfettikleri ülkelerin genel valiliğinin verilmesi vaadi eklenince coğrafi keşifler için oldukça büyük bir motivasyon kaynağı sağlanmıştır (Yılmaz, 2007: 111). Başka bir deyişle Bu Doğu ticareti büyük zenginliklerin kaynağıydı ve birçok devleti cezbediyordu. Lâkin bu ticaret hâkimiyeti Venediklilerin elinde olan Akdeniz ticaret yoluydu ve Venedik'e

Bu mistik aklın yanında teknik terakki ile coğrafya, denizcilik ve gemi inşası konusunda hayli ilerleme kaydedilmiştir (Arnold, 1995: 15).

rağmen burada ticaret yapmak olanaksızdı. Bu nedenle de başka yollar bulunması gerekli görülmüş ve önce Portekiz ardından İspanya keşif seyahatlerine başlamıştır.

1.1.2.4.2. Portekizlilerin Coğrafi Keşifleri

Portekiz keşiflerde ilk davranan devlettir. Keşif faaliyetleri de Portekiz kralı Denizci Henri (Henri le Navarre) marifetiyle başlamıştır (1394-1460). Henri Portekiz'in en güneyinde, Avrupa'nın her yanından getirdiği coğrafya, astronomi ve denizciliğe dair haritalı kitapları ve bilginleri bir araya getirerek, hakiki manada bir denizcilik okulu kurmuştur. Bununla birlikte 1419'dan itibaren düzenli deniz seferleri başlamış ve bunların esas gayesi Fas Müslümanlarının gerisine geçmek ve Hıristiyanlığı yaymaktır. Henri öldüğünde (1460) seyahatler menzil olarak Yeşil Burun'a maksat olarak maddi kaygıları da içermeye başlamıştır. Ayrıca buralardaki hâkimiyetleri tescillemek için papadan ruhsatname bile almışlardır (1454). Afrika'yı dolaşmak isteyen Bartholomeo Diaz 1485'te Fırtınalar Burnu'nu (sonra kral Ümit Burnu adını koymuştur) geçebilmiştir. Ardından bir subay olan Vasco de Gama Afrika'yı dolaşıp Zengibar'a, oradan Hindistan'ın Batı sahillerindeki Calicut'a varmıştır. Buralardan değerli Hint ürünlerini gemilerine doldurarak Lizbon'a dönmüştür. Artık Doğu ticaret yolundaki Venedik tekeli kırılmıştır (İnalçık, 2016: 131-132).

Portekizliler artık Hindistan'dan Kızıldeniz ve Basra Körfezi aracılığıyla Akdeniz'de gerçekleşen Mısır-Venedik ticaretini kesmek istiyordu. 1502'de 21 gemiden oluşan kuvvetli bir donanma ile (ikinci) yolculuğa çıkan Vasco de Gama Kızıldeniz ve Hindistan yolundaki trafiği engellemek adına Müslüman gemilerine saldırıp el koymuştur. Bununla da kalmayıp Mekke'ye hacca giden Müslüman yolcuların kulaklarını, ellerini ve burunlarını kesiyordu. Bu kestiği organları da Müslüman hükümdarlara gönderiyordu. Bu durum Portekizlilerin Akdeniz ticaret yolunu kesmesi ve kendi ticaret yolundaki tekeliyle sonuçlanmıştır. Yani ticari hâkimiyette Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na bir kayma gerçekleşmiştir. Portekiz zulmüne karşı pek çok sultan ve raca Osmanlı padişahından yardım istemiştir. Hatta Calicut ve Seylan racaları padişaha başvurarak yardım gönderilmesi hâlinde, memleketlerinin tamamıyla Müslüman dinine geçeceğini bildiriyorlardı. Kanuni Sultan Süleyman, Cava sultanı Alaeddin'e Türk topçuları ve donanma göndermiştir ve birtakım önlemler alınmıştır. Ancak geç kalınmıştır artık (İnalçık, 2016: 132-136). Esasında tüm bu yardım talepleri Portekiz dehşetinin ne denli müthiş boyutlara ulaştığını

göstermektedir. Pek çok bilim insanının modern dünyanın kuruluşunun temellerinin yattığını düşündüğü bu zaman diliminde, Batı Avrupa milletlerinin zulmüne çare olarak, bir Türk-İslâm devletinin görülmesinin bu çalışma açısından dikkat çekici bir unsur olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Doğu diyarlarındaki Portekiz hâkimiyetinin esas kurucularından olan ve 1509-1515 arasında Portekiz Hindistan'ı Genel Valisi olan Afonso de Albuquerque yönetiminde, en kıymetli ticaret yollarına hâkim olmak için stratejik yahut ticari olarak ehemmiyet arz eden şehirlerin mümkün olduğu kadarını ele geçirmek adına çaba gösterilmiştir. Bu minvalde, 1510'da alınan Goa, Portekiz'in Batı Hindistan ile ticaretinin merkezi hâline gelmiştir. Batıda ise, Doğu Afrika kıyılarındaki Mozambik ve Mombasa'nın yanı sıra, 1515'te Portekizliler Arabistan Körfezi'ne girişe hâkim bir ada olan Hürmüz'ü ele geçirmiştir. Bununla birlikte, 1513 ve 1548'de kendilerine Kızıl Deniz'in hâkimiyetini getirecek olan Aden'in alınması konusunda başarısız kalmışlardır (Arnold, 1995: 22).

1.1.2.4.3. İspanyolların Coğrafi Keşifleri

Portekizlilerin keşif girişimlerinden başka İspanyolların girişimleri vardır. Coğrafi keşiflere başlandığı hengâmda İberya'da İslâm varlığına da sonra verilmeye çalışılmış ve Kral Ferdinand ve İzabel son İslâm sancağı olan Gırnata'yı ele geçirmişlerdir³⁰. Gırnata kuşatması sırasında Santa Fe karargâhında Kraliçe Isabella, Paloslu Pinçon kardeşler ve Kolomb'un keşif seyahati için donanma oluşturmalarına izin vermiştir. Bu seyahat için üç *caravelle* verilirken, masrafların çoğunu Pinçon kardeşler karşılamış ve Kraliçe ancak onların yarısı kadar bir sermaye vermiştir (İnalçık, 2016: 137). Kristof Kolomb (Christoforo Colombo), Isabella'nın talimatıyla Osmanlılara karşı Çin Hanı ile ittifak kurulmasını sağlamak göreviyle aslında Çin'e gönderilmiştir (İnalçık, 2016: 137). Görüldüğü gibi yine dinî bir dürtünün de olduğu aşikârdır.

3 Ağustos 1492'de Palos'tan hareket eden Kristof Kolomb, önce Kanarya adalarına uğramış ve oradan da Atlas Okyanusu'na açılmıştır. İki buçuk ay sonra bugünkü San

³⁰ Tarihçi Viyardo (Louis Viardot) bu konu hakkında şunları söylemiştir (Ziya Paşa, 2012: 407):
“Arap evladı Hicaz'dan kalkıp hiç bilmedikleri ve görmedikleri yerleri kâh kılıç ve mızrakla, kâh tatlı sözlerle iki sene zarfına fethettiler. İspanyollar ise bunca zorlukla sekiz yüz senede ancak geri alabildiler. Bununla beraber onlar sayesinde görülen medeni faydalar ve insani güzelliklerin teşekkürünü ve böyle yüce bir kavim hakkında sonradan yaptıkları barbarlıkların dehşetini, Avrupa halkının kalplerinden hâlâ çıkaramamışlardır.”

Salvador adasına varmış ve 15 gün sonra da büyük Küba adasına çıkabilmiştir. 3 ay adada dolaştıktan sonra dönmeye karar verip 15 Mart 1493'te Palos limanına girdi. Yanında sadece biraz altın ve ada yerlileri vardı ve herkes Hindistan adalarına varıldığını sanmaktaydı (İnalçık, 2016: 137-138).

Kolomb, "Hindistan Amiralisi" unvanı ile çıktığı ikinci seyahatinde (1493) bu yeni toprakları asıl sahiplerinin elinden almaya (*conquista*) girişmiştir. Kolomb, bu seferki yolculuğunda Antil Adalarını üçüncüsünde (1498) ise doğrudan doğruya Amerika kıtasını, Venezüella (yani "küçük Venedik") adını verdikleri bölgeyi keşfetmiştir. Ama burasını ada zannetmişlerdir. Bu üçüncü seyahatte Kolomb'a Amerigo Vespucci de eşlik etmişti. 1507'de Martin Waldscennler adında bir matbaacı, Yeni Dünya'ya bu kâşifin, Amerigo'nun adını vermeyi düşünmüş ve böylece *Amerigo* adı yayılmıştır. Nitekim A. Vespucci, Kolomb'un keşfettiği yerlerin yeni bir kıta olması olasılığında söz ediyordu. 1519-1522'de Magellan'ın daima batıya giderek dünyayı dolaşması bu iddiayı kesin surette kanıtlamıştır. Artık yeni bir kıtanın keşfedildiğine dair herhangi bir kuşku kalmamıştır (İnalçık, 2016: 138).

Kolomb'tan sonra İspanyollar Amerika'nın daha iç kesimlerine gitmiş ve büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuşlardır. Çünkü buradaki altın ve gümüş zenginliği fark edilmiştir. Madrid'de de bu sömürge daha düzgün şekilde işlesin diye sömürge işleriyle ilgili büro kurulmuştur. Buradaki Kızılderililere (onlar Hintli sanıyorlardı) akla gelmeyecek zulümler yapılmış ve tarım ve maden işlerinde zorla çalıştırılmışlardır. Yalnız bunlardan Hıristiyan olanları keşişler koruyordu ve bu durumdan kurtulmak için ruhları daha aşağı görülen zencileri getirmişlerdir çalıştırmak için. 1501'de de ilk zenci naklini yapmışlardır. 1512'de yapılan zulümlerin Kral Ferdinand'a bildirilmesiyle, kral inceleme için müfettişler göndermiştir. Ancak müfettişler de zulme ortak olmuşlardır ve yerlilerin yok edilme sürecine devam edilmiştir (İnalçık, 2016: 138).

Keşifler Çağında Avrupalıların Afrika ve Asya'daki tutumu ile Amerika'daki tutumunun farklılığa sahip olduğu açıktır. Bu yüzden keşiflerin en kalıcı etkisi de Amerika kıtasındaki diyarlarda görülmüştür. Avrupalılar yerli halk ile ticareti geliştirmek yerine buralara (Amerika) kendileri yerleşmeye başlamışlardır. 1600'lere gelindiğinde Portekiz'in elinde birtakım ada ve Batı Afrika'dan Çin'e kadar belirli aralıklarla bulunan kalelerden başkaca bir şey yoktur. Hâlbuki İspanya, Amerika'da

İspanya'nın birkaç katı büyüklüğünde bir alana hâkim olmuştur (Arnold: 1995: 23). Bu İspanyol kâşiflerin zenginlik umudu en çok altın bulmaya dayanmaktaydı. Kolomb 1493'te İspanya'ya döndüğünde adalarda altına dair kanıtların olduğunu ve bundan daha da fazlasının olabileceğini söylemiştir. Bu zenginlik ümidi, Afrika'daki Portekizliler için de olduğu gibi, daha çok araştırma yapmaya yönelten tüm motivasyonların en güçlüsü olmuştur. Öyle ki, 1492'yi takiben 20 yıl içerisinde, Karayip'in başlıca adalarının tümünde altın adına bir şey bırakılmamıştır. Oldukça çok altın bulunmasına rağmen, İspanyollar durmak bilmiyordu ve sonunda adalardan anakaraya geçilmiştir. Onları teşvik eden El Dorado³¹ efsanesi ve iç kesimlerdeki uygarlıklar hakkında duyulan şeylerdi (Arnold: 1995: 25).

1.1.2.4.4. Coğrafi Keşiflerin Modern Devletin Oluşmasına Etkileri

Coğrafi keşifler gerçekten de modern Avrupa'nın doğuşunda önemli bir dönüm noktasıdır. Coğrafi keşiflerin getirdiği ticarî canlılık, düzenli deniz yolculukları, pozitif bilimlerdeki gelişmeler ve bütün bunların sonunca da burjuva sınıfının gelişmesi Aydınlanmanın altyapısını oluşturur. Bu sayede Avrupa insanının kendine güveni artmıştır (Yılmaz, 2007: 158).

Coğrafi keşifler neticesinde göreceli olarak durgun bir seyir izleyen Avrupa ticaret hayatının canlanmasıyla, toprak aristokrasisinin gücünü zayıflamıştır ve modern çağlarla beraber dünyadaki iktidar ilişkilerini belirleyen en önemli sınıf olan burjuvazi tarih sahnesinde ortaya güçlü bir şekilde çıkmıştır (Beriş, 2006: 76). Ayrıca coğrafi keşiflerin getirmiş olduğu ticarî canlılık, düzenli deniz seyahatleri, pozitif bilimlerin gelişmesi ve bunlar ile de burjuvazinin güçlenmesi neticesinde Aydınlanmanın alt yapı kurulmuştur denilebilir (Yılmaz, 2007: 158). Gerçekten de Keşifler ile başlayan ekonomik değişim havası eski feodal düzeni büyük ölçüde sarsmış ve değişik toplumsal gruplar birbirleriyle yeni sözleşme ve yükümlülük şekillerinde bağlantı kurmaya başlamışlardır (Kennedy, 2010: 103).

Coğrafi keşifler modern dünyanın kuruluşunda o denli önemlidir ki, ünlü iktisatçı Simon Kuznets'e göre, 1492-1776 arasındaki dönemin ekonomik, sosyal, politik ve kültürel tarihi, coğrafi keşifler ve bununla ilişkili olaylar ile açıklanabilir. Coğrafi keşifler ile bunu izleyen ekonomik, askerî genişleme sonucunda Avrupalı milletler

³¹ İspanyol kâşifler tarafından aranan Güney Amerika'daki efsanevi hazine şehri.

diğer milletlere oranla oldukça üstünlük kazanmışlardır. Mesela 1500'lü yıllarda ortalama bir Batı Avrupalı dünyanın öteki bölgelerindeki insanlardan çok daha fazla bir kişi başına gelire sahipti (Güran, 2014: 103).

Ayrıca Avrupa keşifler sayesinde nüfus artışına girdiği bir dönemde kaynak arzını hayli yükselterek toprak kıtlığının meydan verebileceği bir iktisadî krizden kurtulmuştur. Ayrıca Avrupa genişlemesiyle ticaret hacmi ve mal çeşitlerinde büyük artış olmuştur. 16. yüzyılda Doğudan baharat ve Amerika'dan da altın ve gümüş Avrupa ithalatının büyük bölümüne teşkil ediyordu. Örneğin 1594 gibi keşiflerin başlangıcından oldukça ileri bir tarihte bile Amerika'dan yapılan altın ithalin %95'i altın ve gümüş olmuştur. Böylesi iktisadî sömürünün yanında bir de manevî bir sömürü vardı. İspanyollar istila ettikleri yerlerdeki insanlara zorla kendi araç ve kurumlarını kabullenmeyi dayatmışlar ve yerli kültürler yok edilmiştir (Güran, 2014: 104).

Güran'a göre Avrupa yayılcılığının bir başka iktisadî neticesi de zengin altın ve özellikle gümüş yataklarına sahip olan Meksika ve Peru'nun bulunmasıdır. İspanyol donanması Avrupa'ya olağanüstü miktarda hazineler getirmiştir ve buradan da bu kıymetli madenler Avrupa'nın diğer bölgelerine dağılmıştır. 16. yüzyıl içinde Avrupa'nın kıymetli maden stokları en azından 3 katına yükselmiştir (Güran, 2014: 113).

Görüldüğü üzere Keşifler ile kurulmaya başlayan (ticarî) kapitalizmde büyük çapta sömürgeciliğe başvurulmuştur. Avrupalılar ticari amaçlarla çeşitli ülkelerde sömürgeler oluştururken, yeni ticari yollardan, tüm dünyanın ürünleri ve zenginlikleri Batı Avrupa'ya akmaya başlamıştır (Tanilli, 2010: 73). Sanayi devrimiyle de buralar hem hammadde hem de pazar alanına çevrilecektir. Bu bağlamda da Wallerstein'e göre, kapitalist dünya ekonomisinin kökenlerinin on altıncı yüzyıla kadar gitmektedir (Gills ve Frank, 2003: 385).

Keşiflerin kapitalizmin oluşum sürecine etkisini anladıktan sonra, şimdi, modern devletin bu keşiflerden nasıl etkilendiğine bakılabilir. Zira modern devlet onun iktisadî boyutundan ayrı düşünülemez. İtalyan kent devletlerinin, özellikle de Venedik'in serveti en başta Batı Avrupa'yı İslâm âlemi aracılığıyla Hindistan ve Çin'e bağlayan ticaret alanındaki tekelleri hâkimiyetiydi. Bu tekeli kırabilmek adna

İspanya ve Portekiz yeni bağlantı yollarına girmişlerdir ve bunu da başarmışlardır. Başlarda Portekiz başarılı olup İspanya başarısız olsa da, o (İspanya) yeni bir servet ve güç kaynağına erişmiştir. Bu kaynak Amerika kıtasıdır. Bu keşifler ile birlikte artan teknikler aracılığıyla Avrupa dışındaki topraklar ele geçiriliyor ve bu ele geçirmeden elde edilen servet de Avrupa içi güç mücadelesinde kullanılıyordu. 16. yüzyıl güç mücadeleleri dâhilinde İspanya güç bakımından diğer Avrupa devletlerinden oldukça büyüktü. Ancak o Avrupa'da değişen güç ve devlet yapısına uyum sağlayamayıp, Ortaçağ yönetim sistemini devam ettirmek isteyince, güç mücadelesinden Kuzeybatı Avrupa'da kapitalist güç mantığını değişen ölçülerde territorial güç mantığı içerisine alan güçler çıkmıştır (Arrighi, 2000: 72-74). Başka bir ifadeyle, İberya yarım adasında başlayan coğrafi keşifler gerçekten de Portekiz'i ve Kastilya'yı (İspanya) yayılcılık konusunda öncü yapmıştır; lâkin 1600'den sonra yayılcılık sürecini devam ettiren ve genişletenler, başta Hollanda, İngiltere ve Fransa olmak üzere öteki Avrupa devletleri olmuştur (Arnold, 1995: 28). Modern devletin oluşumu bu devletlerarasında, coğrafi keşifler ile başlayan jeopolitik güç mücadelesinin ortasında olmuştur.

Başka bir anlatımla, modern devletin yükselmesi, Ortaçağ esnasında Katolik Kilisesi ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde işleyen feodal Avrupa düzeni, 16. yüzyılın başlarından itibaren güçleri birbirine yakın olan ve Hıristiyanlık ortak paydasına sahip ilk egemen monarklar arasında vuku bulan jeopolitik rekabetin kapitalizmin doğuşunu desteklemesiyle mümkün olmuştur (Kaygusuz, 2014: 29). Yani hiçbir otoritenin belirli sınırlara hâkim olmadığı, siyasal olarak parçalanmış yapıyı evrensel kilisenin (Katolik Kilisesi) bir arada sağlamaya çalıştığı, tüccar ya da üreticilerin bir kraldan ziyade güçlü bir sermayedara sadakat gösterdiği, hâsılı, düzensizliğin/ademimerkeziyetin olduğu bir hengâmda bu düzen(siz) yapının zıddı olan merkezi devlet ancak bu yapının yıkılmaya başlaması ile yükselişe geçmiştir. Bu çöküş süreci de 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılı kapsamaktadır (Kaygusuz, 2014: 30). Şöyle ki, keşifler ile başlayan ticaret kapitalizmi ile krallar daha güçlü kara ve donanma gücüne de sahip olmuşlardır. Komşu kentler giderek merkezi otoriteye sahip devletlerin egemenliğine girmeye başlamış bu da yeni ticaret alanları ve vergilendirme demek oluyordu. Bu bakımdan modern devlet siyasal ve askeri güce sahip egemenler (kral) ve sermayeyi elinde tutan burjuvazinin ittifakı neticesinde vukua gelmiştir (Kaygusuz, 2014: 31).

16. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın geleceğini yönlendirmeye başlayan özellikle İngiltere, Fransa ve İspanya'daki monarşiler coğrafi keşifler ile artan ticareti daha güvenli ve düzenli bir hâle getirmişlerdir. Bu bağlamda ticaretin aksamadan yapılması için sınırların netleşmesi ve merkezi bir otorite tarafından korunması büyük faydalar sağlamıştır. Kabaca kim nereden hangi sınıra kadar gelir elde edecek bunun belirlenmesi sağlanmıştır. Şu önemli hususu da yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, Avrupa'da zuhur eden bu ilk merkezi devletlerin farklı kapitalistleşme süreçleri, yine bu devletlerin siyasal yapılanmalarını da farklılaştırmıştır. Malum üzere İngiltere'deki devletleşme süreci, kıta Avrupası'ndan farklılık arz etmektedir. 17. yüzyılda gerçekleşen devrimler ile bu ada ülkesinde parlamentoya sahip anayasal bir monarşi şeklinde bir modern devlet ortaya çıkmıştır. Modern Batı zihniyetinin tekâmülünde önemli bir yere sahip olan Fransa'da ise egemenlik bütünüyle krala değil, kapitalizmin yükselişine paralel bir şekilde, toprak sahibi aristokrasinin de yer parlamentoya dayandırılmıştır (Kaygusuz, 2014: 31). Bu belki küçük gibi görülebilecek detay bir sonraki başlıkta ele alınacak Sanayi Devrimi meselesinde etki eden en birinci amillerden birisi olmuştur. Ancak modern devlette şekli unsurlar bakımından farklılıklar görülürken egemenlik ve dolayısıyla merkezîyetçilik bakımından bir değişme yoktur. Her durumda egemenlik esastır.

Sonuç olarak, Doğrudan ya da dolaylı olarak, kapitalizmin ve sanayi devriminin daha da gelişmesi aracılığıyla, dünyada değmedik yer bırakmayan Batı emperyalizmi, bu keşifler çağının bir artçısı konumundadır. 15. yüzyılda bir kez harekete geçen bu Avrupalı keşif ve fetih süreci, 20. yüzyılın ilk yarısında, tam anlamıyla dünya çapında bir olgu haline gelmiştir (Arnold, 1995: 29).

1.1.2.5.Sanayi Devrimi ve Modern Devlet

Sanayi Devrimine geçmeden önce bir bütünlük arz etmesi bakımından ondan evvelki vetireyi hatırlatmakta fayda görülmektedir. Daha önce bahsi geçen Batı Avrupa'da derin değişiklere yol açan Rönesans ve Reform gibi bilcümle müessir yine aynı yerlerde düşünce ve zihniyet anlamında hayli etki yapmıştır. Kilisenin ve kralın rakip olabilecek otoritelerin giderek zayıflaması, bilimsel gelişmeler ve coğrafi keşifler ticareti ve dolayısıyla burjuvaziye güçlendirmiştir. Feodal düzende göreceli olarak durağan bir seyir izleyen iktisadî hayat canlanmaya başlamıştır. Bu noktada ortaya çıkan iktisadî sistem kapitalizmin ilk evresi olan ticarî kapitalizmdir. Ticarî

kapitalizmin teorik altyapısı merkantilizme³² dayanmaktadır. Yaklaşık olarak 1500-1800 arası dönemde, yani Ortaçağ ve Fizyokrazi arasında etkili olan bu iktisadî anlayış, esasında feodalizmden kapitalizme doğru bir geçiş dönemini ifade etmektedir. Merkantilist anlayışta devlet esası vardır ve iktisadî büyüme ile devletin büyümesi ve güçlenmesi bu ayrı düşünülmemiştir (Karabulut, 2016: 237). Bu hiç de şaşırtıcı bir durum değildir. Çünkü bu dönemde merkezi krallıklar güçlenmiş ve kralın yanında saf tutmuş olan burjuvazi devlet içerisinde etkili olmaya başlamıştır. Bu ikili ilişkinin bir başka veçhesi de kralın düzenli ve daimi ordu kurarken ya da ademimerkeziyetten kurtulup merkeziyetçi bir devlet meydana getirmek için politika üretirken evvela burjuvalardan aldığı vergilere dayanmaktaydı. Ayrıca bu dönemde iktisadî bakımdan güçlü olmanın ölçülerinden birisi hazinenin büyümesiydi (altın ve gümüş birikimi) ve bunun için ihracatın ithalattan çok olması (yani dış ticaret bilançosunun fazla vermesi/pozitif olması) gerektiğinden, kral ve tüccarlar arasında çıkar uyumu olmuştur (Aydın, 2002: 114). Bu bize modern devlet oluşmakta iken iktisadî amillerin ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Bu iktisadî yöntem hakkında biraz daha detay verecek olursak, üç sacayağına dayanmaktadır: güçlü devlet, kıymetli maden birikimi ve dış ticaret. Bu üçü ilişkili olup, kıymetli maden stoku dış ticaret ile arttırıldığı ve buna mukabil devletin gücünün de arttığı düşüncesi hâkimdir (Karabulut, 2016: 238). Bir başka şekilde ifade edilecek olursa, kıymetli maden birikimi denizaşırı ticaretten ve yeni keşfedilen yerlerin madenlerinin (altın ve gümüş/özellikle Amerika kıtası) sömürülmesiyle olmaktadır. Bu coğrafi keşifler kral ve burjuvazi tarafından da finanse edilmekteydi. Bunların getirileri sayesinde krallar güçlü donanma ve kara ordusu elde ediyor ve burjuvazi de daha fazla kazanıyordu. Yani yine kral ve tüccarın karşılıklı çıkar uyumuna gelinmektedir.

Toparlamak gerekirse, yukarıda söylenenler ışığında devletin ülke içinde iktisadî hayata müdahalesi, sanayileşme ve ülke dışına karşı da korumacılık merkantilizmde tabii bir durumdur. İçeride ham madde ihtiyacı karşılamak için ithalattan kaçınan bu

³² Merkantilizmin Fransa'daki uygulamasına Colbertizm, Almanya ve Avusturya'daki uygulamasına Kameralizm ve İspanyada'kine ise Bulyonizm denmektedir. Korumacı bir ekonomik anlayış olduğundan iki savaş arası dönemde baskıcı rejimlerin merkantilizmi (Neo-merkantilizm) hayata geçirerek ülkelerini gümrük duvarları ile örerek ulusal yeterlilik fikrini serbest ticarete tercih ettiler. Bütün bunlar büyük kısımlara yol açan İkinci Cihan Harbi'ne etki eden amillerden olmuştur (Aydın, 2002: 114).

iktisat politikası, kolonilerden ucuza ham madde getirirken yine buraları pazar olarak da kullanmaktadır. Bunu yaparken de bu bölgeleri rekabete kapatmak en önemli konu olmaktadır. Bu merkantilist politikalar 1800'lerin *laissez faire* mantığındaki kapitalist teoriler yerini alana kadar devam etmiştir (Aydın, 2002: 114). Merkantilizmin Sanayi Devrimi'ne (kapitalizme) geçişe katkısı, mali politikası ve disiplini olan merkezî devletlerin oluşmasındaki ve sanayileşmeye engel teşkil edecek unsurları bu geçiş sürecinde aşındırması konusundaki etkileri olmuştur.

Merkantilizmin terki ile birlikte onu takip eden Sanayi Devrimi açıklanabilir. Yukarıda sadece merkantilizmin tarihsel sınırlaması için ismi geçen Fizyokrazi'yi Sanayi Devrimini anlamak bakımından açıklamak yerinde olacaktır. Fizyokrazi Fransa meşeli bir iktisadi görüştür. Ancak ileride anlatılacak olsa da Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de başlamasının Fransa'daki bir nevi yansımasıdır bu görüş. Nitekim o dönemde genel olarak, özellikle fikrî anlamda, pek çok şey İngiltere tesiriyle vukua gelmekteydi. Voltaire ve Diderot gibi isimler kesinlikle İngiliz düşüncesi tesirinde kalmış ve bu nedenle de pek çok İngilizce eseri Fransızcaya çevirmişlerdir (Copleston, 2004: 58).

Rönesans, Reform, sermaye birikimi ve teknolojik gelişmeler sanayiye ve dolayısıyla rekabeti, bu ise ilerleme düşüncesini tetiklemiştir. Bu ilerleme düşüncesi 'fizyokratlar' olarak bilinen birtakım 18. yüzyıl Fransız iktisatçısının kuramlarında da geçmektedir. Fizyokratlar ismi bu grubun bir üyesi olan Dupont de Nemours (1739-1817) tarafından konulmuştur. Dönemin şartlarıyla hayli uyumlu bir isim olan Fizyokratlar kök olarak Yunanca *fusis*/doğa ve *kratein*/yönetmek, sözcüklerinin bileşiminden oluşmaktadır. Fizyokrazi (doğayı yönetmek) onların temel ilkelerine dikkati çekmekte olup, bu ilke doğal iktisadî yasaların olduğunu ve iktisadî ilerlemenin bu yasaları engelsizce işlemeye bırakmamıza bağımlı olduğunu ifade etmekteydi (Copleston, 2004: 75).

İşte artık böylesi bir fikir dünyasında devlet müdahaleciliğinin meşru görüldüğü merkantilizm devam edemezdi hiç şüphesiz. Bu minvalde hükümetin ekonomik sorunlara olabildiğince az karışması gerektiği gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Bu esasında 18. yüzyıl toplum sözleşmesi kuramlarının meşrulaştırmaya/kurgulamaya çalıştığı konudur. Buna göre toplum bir sözleşme üzerine kurulmuştur ki, buna göre birey belirli hakları korunabilsin diye doğal özgürlüğünün sınırlanmasına boyun eğer

ve devletin uyruklarının özgürlüklerini korumakla yükümlüdür. Bu bağlamda hükümet kendini sözleşmenin işlemlerini güvence altına alma görevine sınırlamalıdır. Eğer bu sınırı aşarak iktisadî hayata karışmaya çalışacak olursa, mesela rekabeti sınırlayarak ya da ayrıcalıklar ve tekeller getirerek bunu yapacak olursa, doğal yasanın işleyişine karışıyor olacaktır. Ve böyle bir karışmadan hiçbir yarar doğmaz: Doğa en iyisini bilir (Copleston, 2004: 75). Buradan liberal ekonomi politikalarının ve kapitalizmin doğumunun yakınlaştığı aşıkârdır. Bu görüşe göre, tıpkı Tanrı'nın dünyayı ve onu yöneten doğa yasalarını yaratıp "bir kenara çekildiği" ve bu yasaların dışına çıkılamayacağı gibi devlet de yalnızca sözleşmeyi oluşturup onun dışına çıkılmasına engel olmalıdır, bu alanın dışına karışmamalıdır.

Esasında bunu yine tarihsel seyirde açıklamak mümkündür. Kabaca 1500-1750 arası olarak ifade edilen merkantilizm düşüncesi ticari kapitalizm ile pek uyumlu merkezi krallıkların zuhur ettiği ve de güçlendiği bir dönemde hâkim olmuştur. Şimdi ise sağlanan sermaye birikimi, ham madde ve pazar ihtiyacı, teknolojik gelişmeler ve daha çok üretim meseleleri zuhur edince başta iktisadî hayat olmak üzere her anlamda kısıtlayıcı devlet politikaları reddedilmeye başlanmıştır. Bunun siyasî anlamda modern devlete yansması ise, Aydınlanma başlığında ele alınacağı gibi, kralın yetkilerini kısıtlayan (ancak egemenlik ve merkezîyetçilikten ödün vermeyen) halk egemenliği fikri ortaya çıkmıştır. Tabii yine böylesi bir gelişmenin kıta Avrupası'ndan evvel neden İngiltere'de yaşandığını açıklamak yukarıdaki satırları tekrar etmek olacaktır. Sonuç olarak modern devlet iktisadî ve siyasî yapısını (alt yapı-üst yapı) ilişkisini dengeleyerek ilerlemiştir.

Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de başlamasının en önemli nedenlerinden biri girişimci sınıfı engelleyebilecek feodal veya kraliyet kaynaklı unsurların ortadan kaldırılmış olmasıdır (Watson, 2014: 780). Bir başka unsur icatların burada görece olarak fazla ve hızlı olmasıdır. Gerçi teknolojik icatlar gibi fikrî anlamda da öncü yine İngiltere idi. Ayrıca Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları da kıta Avrupası'nın bu tip atılımlardan geri kalmasına yol açmıştır (Watson, 2014: 786). Yine 18. yüzyılda, Hollanda'da kapitalizm zayıflamakta, büyük oranda tarıma dayalı sarayın ve seçkinlerin hâlâ etkili olduğu Fransa bocalama içerisinde, Prusya'da sanayi kapitalizmine dolayısıyla serbest piyasaya engel olan merkantilist anlayış devam etmekte iken, artık İngiliz kapitalizmi ve İngiliz hâkimiyeti vuku buldu. Bu yüzyılda

(18. yüzyıl) iktisadî hayat hâlâ ticaret ağırlıklı ve imalatçı değildi. Ancak 19. yüzyılda yaşanacak Sanayi Devrimi için her şey uydun haldeydi (Beaud, 2016: 64).

Sanayi Devrimi ile birlikte odunu enerji kaynağı olarak kullanma devri bitmiştir. Onun yerini artık kömür almış ve maden olarak da demir ve çelik kullanılmaya başlanmıştır. 1786 ile 1831 yılları arasında Luigi Galvani, Alessandro Volta, Hans Christian Oersted ve Michael Faraday o vakte kadar sanayide kullanılmamış elektrik alanında (mesela, elektrik akımı konusunda) önemli keşifler yapmışlardır (Fülberth, 2011: 153-154).

Teknolojik ve bilimsel gelişmelerin bir yansıması olarak makineleşme ve doğal kaynaklardan (su, kömür) enerji sağlanması, insanın üretme işlevinde emsali olmayan bir artışı beraberinde getirmiştir. Bundan başka toplumların içtimaî ve harici ilişkilerinde olduğu kadar insanın düşünme şekli de değişime uğramıştır (Watson, 2014: 783). Ancak şu unutulmamalıdır ki, o dönemde (1750-1830) burjuvazinin yüksek kârına karşı işçiler ücret olarak kötü maaşlar almaktaydılar ve açlık o dönemde bir vakıdır (Fülberth, 2011: 155). Yani zenginlik artarken, yoksulluk da artmaktaydı 18. Yüzyılda (Beaud, 2016: 64).

Sanayi kendisini hem entelektüel hem de maddi olarak idame ettirmekteydi (Watson, 2014: 785). Daha önce de belirtildiği gibi devlet algısı ve iktisadî ve siyasî kuramlar bir paralellik seyretmektedir. Bu doğrultuda sanayi kapitalizmi serbestçe üretim yapılmasını zorlarken ve dolayısıyla bu da rekabeti tabii hâle getirirken ekonomi düşünürleri “Laissez faire” demeye başlamışlardır. Laissez faire (Fr. serbest bırakmak) esasında fizyokratların doğa yasalarına olan inançtan başka bir şey değildir. Bu fikre sahip olan Adam Smith’e göre devletin iktisadî hayata müdahalesine gerek yoktur ve hatta böylesi bir müdahale piyasaya zarar verecektir. Onun deyimiyle iktisadî hayat “görünmez bir el” ile dengesine ulaşacaktır.

Ancak mâziye (Ortaçağ/Feodalite) dair her şeyin ebediyen munkariz olmasını isteyen modernite³³, iktisadî alanda mâzısından pek de farklılaşamamıştır aslında. Sanayi Devrimi öncesinde hâkim olan feodal üretim ilişkilerde köylü ve efendi ikilisi vardı.

³³“Moderniteden kasıt, Rönesans ve reform hareketleri ile başlayan, coğrafi keşifler ve Sanayi Devrimi ile devam eden, nihayetinde de Aydınlanma felsefesi ve Fransız devrimi ile olgunlaşan, içerisinde pozitivizmi, liberalizmi, kapitalizmi ve rasyonalizmi barındıran doğrusal zaman düşüncesi çerçevesindeki gelişmeci/ilerlemeci anlayıştır.” (Kafkasyalı, 2010: 12).

Sanayi ile birlikte köylünün yerini teknisyen ya da işçi almıştır. Bu işçiler önden olduğu gibi fakirdi ve bunun nedeni daha çok makine ve yeni fabrikalar almak isteyen patronların onlara düşük maaşlar vermesiydi. Açıkçası bu modern dönem patronları bir anlamda “baca aristokratları” olmuşlardır (Watson, 2014: 785-786). İleride yine tekrar edileceği gibi, Aydınlanma’nın geri dönmesini istemediği Ortaçağ kavramlarını değiştirerek kendi unsurları ile yeniden oluşturması gibi Aydınlanma’nın etkenlerinden olan Sanayi Devrimi de eskinin adaletsiz ilişkilerinden pek de farklı bir hâl ortaya koyamamıştır.

Son olarak Sanayi Devrimi’nin uluslararası etkileri yönünden düşünecek olursak, tarihte emsali görülmemiş bir asimetrik bir ilişki ağı ortaya çıkmıştır. Daha evvel bahsedilen merkantilist politikalar (korumacı, devletçi) Sanayi Devrimi ile oluşan üretim fazlasını ihraç etme gereksinimi duyulduğundan, laissez fair’ı esas alan serbest ve rekabetçi bir piyasa anlayışına geçildi. Sanayi sahibi ülkeler üretim artışı ve dolayısıyla kârın devamlılığı için, bu malların satılacağı pazar arayışına, yani sömürgecilik³⁴ yarışına girişmişlerdir (Kafkasyalı, 2010: 188-189). Zaten coğrafi keşifler ile bu tip girişimlere aşinalık olmuştur.

Sonuçta coğrafi keşifler, ticarî kapitalizm, teknolojik ilerleme ve nihayet sanayi devrimi ve sömürgecilik olarak seyir izleyen Batı Avrupa iktisadî hayatı, modern devletin oluşumu ile her zaman yakından ilgili ve hatta belirleyici olmuştur. Bir devlet anlayışı düşünülün ki, iktisadî etkenleri dolayısıyla içerisinde, rekabet, sürekli ilerleme, sömürge bulundurmaktadır ve bütün bunlar da adalet gözetilmeksizin belirli birileri ya da belirli bir halkın çıkarı için birilerinin zararına işleyebilmektedir. Bu Kafkasyalı’nın deyimiyle akıbeti yoldan ayrı görmektir, sadece başarıya odaklanmaktır, hâsılı usulsüzlüktür (2016a: 13). Doğru usul olmaksızın da

³⁴ 15. yüzyılın ikinci yarısı ile başlayan coğrafi keşifleri teşvik eden teknolojik gelişmeler bu sömürgecilik yarışında da hayli fayda sağlamıştır sömürgeci devletlere. Bu noktada harita ve haritacılık oldukça ilerleme kaydetmiş mühim bir çalışma alanıdır. Modern devleti artık belirlemeye başlayan sınırlar (yani modern anlamda ülke olma) sömürgecilik meselesinde fevkalade önemli hâle gelmiş ve coğrafya devletler açısından stratejik öneme ulaşmıştır. Bu açıdan bakıldığında 19. ve özellikle 20. yüzyıl gibi sömürgecilik yarışının doruk noktasına ulaştığı zaman diliminde jeopolitik teorilerin artışına şaşmamak gerekmektedir. Sömürgeciler haritalarda kendi nüfuz alanlarını belirli renklere boyamaktaydılar. Mesela Londra’nın imparatorluk haritalarında Britanya sömürgeleri genellikle pembe-kırmızı, Fransa’nınkiler mor-mavi, Hollanda’nınkiler ise sarı-kahverengi gibi renkler ile boyanmıştır (Anderson, 1995: 194).

doğru (adil) bir akıbet olmayacaktır. Ki nitekim modern uluslararası sistemin mevcut hâli bunun en açık göstergesi olmaktadır.

1.2.Modern Devletin Temel Özellikleri

1.2.1. Modern Devletin Üç Ana Unsuru

1.2.1.1.Toprak/Ülke

Modern devletin en önemli hususiyetlerin bir tanesi belirli sınırlara sahip toprağa yani ÷lkeye sahip olmasıdır. Bu devlet modelinde ÷lkenin önemi, ona karşı saldırılara ve üzerinden geçişlere kolayca izin verilmemesinden de anlaşılmaktadır. Modern devletlerin bu hususiyetleri, kendilerinin siyasî manada bağımsızlığı veyahut hukukî manada egemenliği ile yakından alakalı bir durumdur (Arı, 2009: 42). İç hukuka ya da uluslararası hukuka göre bir devletin ÷lkesi, devlete ait kara, deniz ve hava bölümlerinden oluşmaktadır (Pazarcı, 2010: 143).

Şunu da belirtmek gerekir ki, bir toprak parçasının ÷lke (vatan) olabilmesi için onun üzerinde yaşayan halka ve egemen bir güce sahip olması gerekmektedir. Mesela bu üç unsur bir arada bulundurmaması dolayısıyla Antarktika bir devlet olarak kabul edilemez (Arı, 2009: 43). Bu modern devletin, diğer unsurların da olması şartıyla, meşruiyetini topraktan aldığını gösterir. Bu bağlamda modern devlet teritoryaldır, yani toprağın vatan hâline dönüştürülmesidir (Durmuş, 2006: 68).

Yurdusev'e göre, devlet, kesin hatlar ile birbirinden ayrılan alana sahip olduğundan, öncelikle ÷lkesellik (territoriality) ile tanımlanmıştır. Modern devlet öncesindeki yapılanmalarda ÷lke unsuru ya kesin çizgiler ile ayrılmamıştır ya da devleti tanımlayıcı/ayırt edici bir unsur olmaktan ziyade işlevsel (yazlık, kışlak, otlak, sulak gibi) nitelikte değerlendirilen toprak parçası olarak görülmüştür. Yani toprak, Durmuş'un yukarıdaki ifadesindeki gibi vatanlaştırılmamıştır. En önemli nokta olarak devletin egemenliği ÷lke ile ilişkilidir. Ülke sınırları içerisinde bulunan herhangi bir insan, vatandaş olsun ya da olmasın, bu egemenliğin dâhilindedir (2012: 59).

Günümüzde tabii bir olgu olarak görülen ülkenin devletin aslî unsurlarından olması ve egemenlik alanını belirlemesi modern devlet öncesinde bilinen bir durum değildir. Mesela Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa kralına yazdığı mektupta kendisinin hükmettiği ülkeleri ve halkları sayıp ve bir noktadan sonra saymayı bırakarak “ve daha nice nice memleketlerin” demesi, onun tüm cihana hâkim olduğu inancından gelmektedir. Bu aslında tüm imparatorluklarda olan bir düşüncedir. Bu gösteriyor ki, modern devlet öncesinde hâkim olunan toprakların maddi ve manevi sınırı aslında yoktur yahut belirsizdir (Yurdusev, 2012: 67). Bu bağlamda modern manadaki ülke mefhumu da yoktur. Yine bir misal verecek olursak, Afrikalı kabileler belli bir toprağa bağlı olmayıp, onların kimliklerini veren esas unsur olan tanrılarını göç ederken yanlarına alabiliyorlardı. Yine Müslümanlar da nereye göç ederlerse etsinler, onlara kimliklerini veren şahsi hukukunu istediği yere kendileriyle taşımaktaydılar. Bu durum Osmanlı, Ortaçağ Avrupası ve Roma İmparatorlukları ve geleneksel Hindu toplumları gibi pek çok yerde görülmekteydi (Durgun, 2000: 110)³⁵. Yurdusev'e göre, bu nedenle, egemenliğin referansı vatandaşlar değil coğrafyadır ve böylesi bir egemenlik anlayışı evvelki dönemlerde mevcut değildir (Yurdusev, 2012: 67).

Benzer şekilde Pierson da modern devletin ayırıcı hususiyetlerinden ülke veya jeopolitik kimliği görmektedir. Ona göre devletler, üzerinde tek ve meşru görülen otoritelerin hâkim olduğu fizikî alanlarda bulunmaktadır. Bu net şekilde çizilmiş sınır meselesi, modern devleti, modern öncesi (premodern) imparatorluklar gibi önceki siyasal yapılanmalardan ayırmaktadır. Premodern imparatorluklarda düzen, merkeze odaklanmıştır. Merkezin dışındaki bölgeler daimi ve katı bir idari denetim altında tutulan yerler olmaktan ziyade, bu topraklara, merkezi otoritenin beklentilerini (vergi gibi) karşıladığı müddetçe yerel unsurların idaresine bırakılarak geniş özerklikler tanınmıştır (2015: 27). Burada bir parantez açarsak, modern devletin en önemli unsuru ve amacı olan egemenlik ilkesine göre, egemenin hâkimiyeti ülkenin en uç noktasına kadar nüfuz etmelidir ve bu merkezîyetçi bir

³⁵ Bu kimlik meselesi toprak (territory) merkezli kimlik şeklinde modern devlette değişime uğramıştır. Ayrıca herkese tek bir kanunun uygulandığı bir devlet anlayışı oluşmuştur. O halde toprak/ülke de, artık, bir toplumu ‘ötekilerden’ ‘ayırt eden’ hem fiziksel hem de manevi bir unsur haline gelmiştir. Belirli bir toprak parçası içindeki kişiler “oralı” “ vatandaşlar” haline de gelirler. Ülke homojen bir yapı olarak görülmüştür.

anlayıştır. Dolayısıyla ülke, egemenlikle olan ilişkisi bakımından da evvelki dönemlerden ayrılmaktadır.

Modern devletler ise ülke bütünlükleri konusunda çok hassas olup, hatta değersiz görünen toprak parçaları ve yerleşim mümkün olmayan adacıklar için maliyetin kazançtan fazla olacağı savaşları bile göze almaktadırlar (Pierson, 2015: 27-28).

Kaygusuz'a göre ülkesellik (territoriality) mefhumu, dünyanın keskin ve net sınırlar ile bölündüğünü ve devletin her türlü iddiasının sınırlarını ifade etmektedir. Bu nedenle de hiçbir devletin ülke sınırları birbiri ile çakışamaz ve örtüşemez³⁶. Bu dışa karşı sınırları belirleyen çizgi aynı zamanda içteki otoritenin (egemenin) kamusal otoritesini de sınırlamaktadır. Yani devlet içerisinde egemen tektir ve bu egemenliğin bölünemeyeceğini ifade etmektedir. Devlet bu ülkede (sınırlar içerisinde) siyasî, iktisadî ve içtimaî düzeni sağlar, kurallar koyar. Bu bakımdan ülkesellik modern devletin tüm iddialarının çıkış noktası olmaktadır (2014: 36-37). 20. yüzyıl ile birlikte, uluslararası hukuka uygun bir şekilde kurulmuş bir devletin ülkesinin, o devletin rızası olmadan bölünmesi söz konusu olamaz. Öteki devletlerin tıpkı egemenlik gibi bu unsurun da parçalanamayacağına saygı göstermeleri gerekmektedir (Pazarcı, 2010: 144). Bu ise, modern devletler sisteminde ülke sınırlarındaki statükonun korunmasını yani bir sabitliği ifade etmektedir.

Devletlerin sürekli değişkenlik gösteren ülkelere (sınırlara) sahip olmalarının yerine sabit ve değişmeyen müstakar sınırlara sahip olmaları, Batı Avrupa'da merkezi devletlerin siyasî tarihte ortaya çıkması neticesinde gündeme gelmiştir (Arı, 2009: 42).

Modern devletin ayırıcı özelliklerinden olan ülke anlayışı evvela 15. yüzyılın ikinci yarısında güçlü merkeziyetçi monarşilerin çıkmasıyla ilkesel olarak oluşmaya başlamıştır. Reform ile Avrupa'nın bölünmüşlüğü (otonom birimlere ayrılma) esas zemini bulurken gerçek anlamda göreceli olarak Vestfalya ile (bir başlangıç olması genel kanıdır) 17. yüzyılda ülke (sınırları belli bir toprak parçası) kavramı modern anlamını bulmuştur denilebilir. İktisadî veçheden bakacak olursak, 15. yüzyılın bitiminde beliren ticaret kapitalizmi ile birlikte, ülke, ticarete egemenin

³⁶Yaşanılan uluslararası sistem, rekabet içindeki devletlerin hükümler alanlarına (ülkelere) bölünmüştür. Üzerinde bir bazen de birden fazla devletin hükümler iddia etmediği bir kaya parçası bulmak bile imkânsızdır (Pierson, 2015: 28).

hâkimiyetinin sınırlarını (tabii ki diğerlerinin de sınırlarını) belirleme görevi görmeye başlamıştır denilebilir. Başka bir deyişle egemenin aldığı verginin ya da ticarî hasılatının koruma duvarlarıdır, bu ülke mefhumu ile ifade edilen yer.

Sonuç olarak, 16. ve 17. yüzyıllarda ortaya çıkmaya başlayan ve (merkezileşerek) gelişme gösteren ama sistemli bir şekilde Aydınlanma döneminde (Fransız devrimleri çağında) biçimlenen modern devlet pek çok açıdan yeni bir olgu idi. Modern devlet, halkı içerisinde barındıran sürekli ve bölünmemiş bir toprak parçası olarak tanımlanarak, öteki toprak parçalarından ayrılmıştır. Aracılar çıkarılarak, egemenlik ve yönetim bu ülke denen toprak parçasında doğrudan merkez tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Hâsılı modern devlet, teritoryal olarak tanımlanan bir halka egemendir ve bunu ülkenin en ufak köyüne ve en mütevazı ferdine kadar yaymıştır (Hobsbawm, 2010: 102-103). Modern öncesi dönemde bireyler; etnik, dini, sosyal ve ülkesel olarak birçok kimliklere sahip olabilirken, aynı zamanda kendilerini birkaç kolektiviteye ait görebilirlerdi. Ancak modern dönemle hukuki açıdan onlara verilen kimlik ülkeyi esas alan ülkesel kimliktir (Durgun, 2000: 112). Başka bir ifadeyle Aydınlanmanın etkisiyle (mâziden/din ve gelenekten sıyrılıp seküler toplum inşasıyla) artık bu fertlere verilen kimlikler, eskinin doğal (ontolojik) kimlikleri değil kurgusal olan ülkesel kimliktir (Kurgusallık konusunda bknz; Kafkasyalı, 2011; Kafkasyalı, 2010; Kafkasyalı ve Tacibayev, 2012).

1.2.1.2.Halk/Vatandaş

Modern devlette halkın yönetim ve egemenlik ile anılması Aydınlanma dönemi ve onun meyvesi olan Fransız Devrimiyle halkın bir aktör olarak sahneye çıkmasıyla başlamaktadır. Bu bağlamda, Fransız Devrimi'nin estirdiği milliyetçilik ile modern devletin halkı ulus kavramı ile anılır olmuştur. Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan ve ulusu oluşturan bireyler, devlete karşı birtakım hak ve sorumlulukları sahiptir. Mesela ülke başlığında devletin ülke güvenliğini sağlamasından bahsedilmiştir. Bu ülke güvenliği tabii olarak halkın/vatandaşın güvenliğini de ifade etmektedir. En basit anlamda halkın bu hakkı karşısında oluşan sorumluluğu devlete vergi vermektir (Arı, 2009: 43-44).

Meseleye hukukî açıdan baktığımızda insan topluluğunun devletin kurucu unsurlarında olduğu görülmektedir. Bu insan topluluğunun uluslararası hukuk açısından devletin kurucu unsuru olabilmesi için ilk ve en önemli şart sürekliliğidir.

Yani geçici bir müddetle bir araya gelip ardından dağılan topluluklar bir devletin kurucu unsuru olarak görülemezler. İnsan topluluğunun sayısı kurucu unsur olma bakımından bir öneme sahip olmayıp ülkenin vatandaşı olmayan (yabancılar) kişiler kurucu unsur olarak görülemez (Pazarcı, 2010: 140-141). Yani devletin kurucu unsurlarından bir tanesi vatandaş olgusudur.

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü'nde “*Devletin tek taraflı egemenlik hakkını kullanarak koşullarını ve hükümlerini saptadığı bir hukuki statüyü gerçekleştiren fert ile kendisi arasında kurulan hukuki bağ. Uluslararası hukukta vatandaşlık terimi yerine yurttaşlık, uyrukluk, tabiyet gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Vatandaşlık, kişinin hukuki bir bağ nedeniyle bir devlete aidiyetini simgeleyen niteliğidir*” şeklinde ifade edilmektedir (Sönmezoğlu, 2010: 659-660).

Vatandaşlık ülkesel olması bakımından temelleri merkezi devletlerin vuku bulduğu 16. ve 17. Yüzyıla gitmektedir. Hemen belirtmek gerekir ki burada vatandaşlık değil, ülkesellik (territoriality) bu yüzyıllara gitmektedir. Ortaçağ ve modern dönemin mutlakiyetçi krallıkları döneminde halk yahut halkın devletin kurucu ya da ona etki edici bir unsuru olarak görülmemektedir. Dolayısıyla vatandaşlıkta yoktu. 17. ve 18. yüzyıl mutlak monarşilerinde monarklar egemenlik kaynağı olarak tanrıyı, hâkimiyetinin sınırı olarak da tanrı ve doğal hukuk görmekteydiler. Bu nedenle hükümdar halka karşı herhangi bir sorumluluk da taşımamaktaydı. Ancak buna karşılık halkın monarka itaat etmesi, vergi ödemesi ve askerlik gibi onun halka tevdi edeceği herhangi bir görevi yerine getirmesi gerekmektedir (Göztepe, 2003: 231).

Antik Yunan ve Roma'da egemenliği elinde tutan/yönetime dâhil olabilen ve kendi kaderini tayin etme hakkına inanan halkın unutulmuş olan bu hususiyetini Aydınlanma dönemi düşünürü ve Fransız Devrimi'nin ilham kaynaklarından olan Rousseau tekrar hatırlatmıştır. O bunu genel istenç/irade kavramı ile açıklamıştır. Buna göre halk devletin kuruluşunun esasını teşkil eden “Toplum Sözleşmesi”ndeki genel istenci ifade etmektedir. Rousseau'nun önerdiği toplum sözleşmesiyle yeni bir topluluk ve egemenlik kaynağı yaratmak (kurgulamak) istemiştir³⁷ (Güllüoğlu, 2010: 100).

³⁷ Hatırlanacağı üzere Aydınlanma başlığı altında Rousseau ve onun gibi diğer Aydınlanma düşünürlerinin toplumu yeniden kurgulama ona yeni bir dizayn verme çabalarından bahsedilmiştir. Bu halk egemenliği ya da genel istenç kavramı ile ifade edilen hâl bu yeniden şekillendirmenin/kurgulamanın ayaklarından birisidir.

2012: 85-86). Nitekim o göremese de bu Fransız Devrimiyle kısmen hayata geçirilmiştir.

Bu bağlamda ilk vatandaşlık ve halk egemenliği meselesi, müstebid krala karşı halkın belirli haklar istemesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bunlar Thomas Marshall'a göre, sivil, siyasal ve sosyal haklar olarak üç tür hak şeklinde sınıflandırılabilir. Sivil haklar 18. yüzyılda mutlak monarklara karşı kazanılan haklardır. Siyasal haklar, 19. yüzyılda parlamenter sistemin gelişmesi neticesinde ortaya çıkan haklardır. Sosyal haklar da 20. yüzyılda refah politikalarına dayanan haklardır (Gökçen, 2012: 113). Bu minvalde düşünecek olursak günümüze kadar gelen vatandaşlık mefhumu büyük ölçüde Fransız Devrimi'nin teori ve pratiğine uygun ve o temelde şekillenmiştir (Şit, 2008: 64). Başka bir anlatımla, modern devlet giderek tebasının düşünceleri dikkati nazara almak zorunda kalmıştır. Çünkü oluşan yeni siyasî düzenlemeler ile devletin vermiş olduğu söz hakkıyla (genellikle temsilciler aracılığıyla kullanılan bir hak) devlet bu talepleri işitmek zorunda kalıyordu.

Hâsılı modern devlet tedricen yaşadığı değişimlerle, teritoryal olarak tanımlanmış bir halkı ülke içindeki en yüce makam olarak yönetmeye başlamıştır (Hobsbawm, 2010: 103). Ülkesel olan bu vatandaşlık genel olarak ülke sınırları içerisinde doğmayı ile kazanılmaktadır. Lâkin devletin ülke sınırları içerisinde vatandaşı olsun ya da olmasın, korumak mecburiyetindedir. Modern öncesi dönemlerde buna rastlanmamaktadır. Mesela Antik Yunan'da devletin koruması yalnızca siyasî imtiyazı olanlar için geçerli olup, korunmak isteyenlerin bir hamî bulması gerekmektedir. Benzer şekilde feodal Avrupa'da korunma yahut hak talebinde bulunabilme soylulara ait bir ayrıcalıktır. Bu konuda yasal olarak her vatandaşın korunacağına dair taahhüt modern devlet ile verilmiştir (Durgun, 2000: 111).

Toparlamak gerekirse, 16. ve 17. yüzyılda ülkeyi ve merkeziliği bünyesine katan modern egemen devlet, artık egemenliğin genel istence yani halka bırakmıştır. Egemen erk artık halktan meşruiyetini almaktadır. Bu kısaca halk egemenliği olarak tanımlanabilir. Dikkat edilecek olursa, egemenlik kavramı olduğu gibi modern devlette aslî unsur ve amaç olarak durmaktadır.

Son olarak şunu da belirtmekte yarar vardır. İsminden anlaşılacağı üzere aynı vatani paylaşan manasına gelen “vatan-daş”, bu bakımdan ülke ile ilişkilidir. O halde

toprak/ülke de, artık, bir toplumu ‘ötekilerden’ ‘ayırt eden’ hem fiziksel hem de manevi bir unsur haline gelmiştir. Belirli bir toprak parçası içindeki kişiler “oralı” “vatandaşlar” haline de gelirler. Ülke homojen bir yapı olarak görülmüştür. Modern devlet ülkesi içerisinde yaşayan ve aralarında kanuni bir bağ bulunan vatandaşlarının kimliklerini de belirlemektedir. O Aydınlanmanın mâziyi inkârcı ve yeniden şekillendirme düşüncesinin etkisiyle vatandaşlarının mâzi, din ve gelenekten kaynaklanan doğal (ontolojik) kimliklerini devre dışı bırakmıştır. Bunun yerine akıldan ve doğrudan hayattan (tabiattan) mülhem oluşturduğu yasaları ile bu vatandaşlığın çerçevesini de oluşturmuştur. Yani onlara yeni (kurgusal) bir kimlik vermiştir.

1.2.1.3.Hâkimiyet/Egemenlik

Modern devletin üç unsurundan üçüncüsü olan ve modern devletin aynı zamanda amacı olan olgu egemenlik (sovereignty) mefhumudur. Açık bir şekilde şu söylenebilir ki, egemenliğin tarihî seyrini anlatmak demek, Batı Avrupa’da doğan ve inkişaf eden modern devletin oluşum ve gelişim vetirelerini anlatmak demektir. Zira buraya kadar modern devlete dair anlatılan meselelerden anlaşılan şu ki, egemenlik bir güneş gibi dururken diğer etkenler onun yörüngesinde çevresel koşullara göre konumlanmıştır. Çünkü egemenlik modern devlet bahsinde sadece bir özellik değil; aynı zamanda devletin bir amacıdır (Kafkasyalı, 2016b: 471). Egemen olabilemezse vergi, ticaret, kâr, ülke, vatandaş, meşru güç kullanma, ulusal çıkar, en üst/yüce makam olma, yasaklama(ma) gibi pek çok kelime ve kavram modern devlet için anlam ifade edemez. Hâsılı ortada modern devlet de kalmaz. Bu son ifadeler, bu çalışma açısından en önemli ifadelerdir modern devlet bahsinde.

Egemenlik en genel anlamında, devletin ülkesindeki siyasî yönetme hakkıdır denilebilir. Bu anlamda egemenliğin iki yönü vardır: içsel ve dışsal. İçsel egemenlik, devletin ülkesindeki her şey ve herkes üzerinde yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanmasıdır. Dışsal egemenlik ise devletin davranışlarında kendi rızası olmaksızın hiçbir yetki ve sınırlamayı kabul etmemesidir (Sönmezoğlu, 2010: 247).

Uluslararası hukuka göre devletin egemenlik yetkisinin kapsamı şu noktalarda ortaya çıkmaktadır: 1) yetkilerini kullanırken, uluslararası hukukun yüklediği sorumluluklar dışında, hiçbir başka otoriteye bağımlı değildir; 2)devlet egemenliğini ülkesinde münhasıran kullanır.

Egemenlik, ülke kavramıyla da hayli yakından ilgilidir. Bunun nedeni merkezi krallıkların güçlendiği, sınırları (dolayısıyla ülkesi) belirli ülkelerin yani mutlak monarşilerin zuhur ettiği hengâmda egemenlik kavramının vetireye eşlik etmesidir. Bu yakın ilişkiye misal verecek olursak, bir kere, ülke sınırları içerisinde bulunan herhangi bir insan, vatandaş olsun ya da olmasın, bu egemenliğin dâhilindedir (Yurdusev, 2012: 59). Devlet bu sınırlar içerisinde, egemenliğin vermiş olduğu zor kullanma hakkını ya da egemenlikten doğan başka herhangi bir hakkını uygular.

Egemenlik ilk olarak kendisini mutlak monarşilerin yükselişe geçtiği 16. yüzyılda göstermiştir. Daha önce belirtildiği üzere Ortaçağda Kilisenin (Katolik Kilisesi) parçalanmış ve parçalarında da bir merkezîyet olmayan Hıristiyan Avrupa üzerinde evrensellik iddiası vardı. Din ve feodalite Avrupa'nın siyasî, iktisadî ve içtimaî hayatının bir belirleyici olmuştur. O dönemin hâkim zihniyeti (zihniyet hususunda bkz; Kafkasyalı, 2010) itibariyle Tek bir epistemolojik kaynak vardır o da tanrı vahyi olan İncil'dir. Bu bilgi kaynağı da din adamları aracılığıyla ve öğretileriyle anlaşılabilir.

Ancak Rönesans ve hümanizmin getirmiş olduğu, şüphecî ve sorgulayıcı hava din de dâhil pek çok alanı etkilemiştir. Dönemin hümanist düşünürleri kavramları ve hatta devleti dünyevileştiriyorlardı. Mesela Machiavelli devleti güvenlik meselesine oturtup, tanrısal söylemleri dışarıda bırakmıştır. Hatta Kiliseyi İtalyan birliğinin sağlanmasında bir engel/düşman olarak da görmekteydi. Bu eleştiri rüzgârı şiddetini arttırmış ve papalığın nüfuzunu derin bir şekilde sarsacak ve kralların mutlak gücünü artıracak Reform hareketi zuhur etmiştir. Elbette ki bunların hiçbirisi, evvelce anlatıldığı üzere, bir anda etkilerini göstermemiş tedricî olarak etkileri hissedilmiştir. Özellikle 16. yüzyılda coğrafi keşifler ile başlayan ticaret kapitalizmiyle, kralların serveti artmış, ordu ve donanmaları güçlenmiştir. Bu dini, askerî ve siyasî amiller sayesinde, krallar egemenliğine rakip olan, onu bölen, inkitaya uğratan ülke içerisindeki birimlere (aristokrasi, din adamları ve hatta şövalyeler) karşı avantaj sağlamışlardır. Böylelikle krallar devletin tek hâkimi/egemeni olmuşlardır 16. ve 17. yüzyıllarda. Bunun yansıması egemenlik ve devlet kralın şahsında ifadesini bulmuştur (Yalvaç, 2009: 19). Ancak egemenliğin sürekliliği ilkesi gereği kral öldüğünde egemenlik son bulmaz ve yeni kralda zuhur ederdi. Yine egemen

devletleri esas alan modern uluslararası ilişkiler sisteminin miladı olarak görülen Vestfalya Antlaşmaları bu dönemde (17. yüzyılda) imzalanmıştır.

Özellikle 17. yüzyılda bilimsel ilerleme, tabiat kanunları olan güven ile bilim insanları tanrısal açıklamalardansa deneye dayalı akılcı açıklamalar yapmaya çalışıyordu. Filozoflar da bu yükselen bilimsel havadan oldukça etkilenmişlerdir. Bu minvalde devletin ve egemenliğin dünyevi temellere oturtulması için çalışanlar olmuştur. Elbette ki bunun en iyi misali Hobbes'tur. Laik ve mutlak egemen bir devlet düşüncesi Hobbes tarafından sistemli bir şekilde ortaya konulmuştur (Eryücel, 2011: 87-88). Hobbes'un modern devlete mühim katkılarından bir ötekisi, antik dönemlerden beri devlet (örgütlü toplum) doğal bir yapı olarak kabul edilmesine rağmen, devletin insanoğlunca bir sözleşme usulüyle oluşturulan yapay (imitated) bir kurum olduğunu varsaymasıdır (Aydınlı ve Ayhan, 2004: 75). Yani insan ve onun yaratıcı yönü vurgulanmıştır. Bir başka deyişle devletin tanrı vergisi şekilde bina edildiğini inkârdır bu.

Hâsılı artık egemenlik dünyevileştirilmiştir ve modern devletin ayrılmaz bir parçası olurken, herkesin ulaşmak istediği bir amaç hâline gelmiştir.

Nihayet, genelde 1688-1789 arasındaki vetireyi ifade eden Aydınlanma dönemi gelmiştir. Modern devlet güçlenmiş ve daha da merkezileşmiştir. Bu bağlamda egemenlik de tam olarak din dışı şekilde kuramsallaşmış ve kurumlaşmıştır. Tek değişecek olan ise egemenliğin kullanıcısının ya da kaynağının değişmesidir. Artık Aydınlanma düşünürleri halk egemenliğinden bahsetmeye başlamıştır. Bu durum 1789'daki Fransız Devrimi ile ilk çıkışını yapmıştır. Egemenlik hâlâ müstakar bir şekilde modern devlette yerini korumaktadır.

Egemenliğin tarihsel bakımdan modern devlet için aslî unsur ve amaç olduğu bu kısa tarihten anlaşılmalıdır. Aslında onun ilk kullanıldığı anlamıyla dahi devletin hem aslî unsuru hem de amaç olduğu anlaşılmalıdır. Egemenlik kavramı ilk olarak Fransız hukukçu Jean Bodin tarafından ortaya atılmıştır. Bodin, egemenlik kavramını, Latince en yüksek, en üst anlamlarına gelen "superanus" teriminden türetmiştir. Fransız hukukçu, bu terimden hareketle "bir devletin mutlak ve sürekli gücü"nü nitelemek için "souveraineté" (egemenlik) kavramını kullanmıştır (Karabulut, 2016: 79). Monarşiyi savunurken, kralların tanrısal hakları kuramı yerine

laik düşüncelerle oluşturduğu egemenlik kavramını geliştirmiştir (Şenel, 2017: 340) ve bu anlamda siyaset kuramına çağdaş hukuk anlayışını sokmuştur (Şenel, 2017: 338). Ona göre,

“Devlet (commonwealth), birçok ailenin ve onların ortak şeylerinin egemen bir güç tarafından hakkıyla yönetilmesi olarak tanımlanabilir” (Bodin, 1955: 1) iken, “Egemenlik (sovereignty), bir devlette kazanılan kesin ve sürekli güçtür” (Bodin, 1955: 25).

Buradan hareketle modern devlette egemenlik çıkışı itibariyle mutlaklık, bölünmezlik ve sürekliliği ifade etmektedir. Egemenlik kavramının bir de merkezileşmeye çalışan; ancak ülke içerisinde (Fransa’da) kargaşaya neden olan din/mezhep savaşlarının olduğu bir dönemde ortaya çıktığını ve Batı Avrupa genelinde Rönesans ile gelen dünyevileşme meyli göz önünde bulundurulduğunda, bu üç unsur (mutlaklık, bölünmezlik ve süreklilik) çok daha iyi anlaşılabilir. Hiç şüphesiz, böylesi bir ortamda (bölünmüşlük, kargaşa vs.) egemenlik elbette ki, devlet için sahip olunması ve ulaştırılması gereken bir amaçtır.

Günümüze kadar ulaşan egemenlik devletler için vazgeçilmez bir olgu olmuştur. Ancak her bir aktörün nüfuzunu ve hâkimiyet alanını genişletmeye çalıştığı rekabetçi modern uluslararası sistemde, egemenliğin bir amaç olarak belirlenmesi bazı arızalara neden olmaktadır. Ancak egemen olabilmek vergi, ticaret, kâr, ülke, vatandaş, meşru güç kullanma, ulusal çıkar, en üst/yüce makam olma, yasaklama(ma) gibi pek çok kelime ve kavram modern devlet için anlam ifade edemez. Hâsılı ortada modern devlet de kalmaz. Çünkü baştan beri anlatılan modern devlet ismiyle egemenliğin anlatımı zaten. Modernite modern devlet eliyle egemenliği tanrılaştırmıştır. Modern devlet böyle bir egemenlik/hâkimiyet anlayışıyla evvelce görülmemiş bir niteliğe ve yapıya sahip olmuştur. Bu konuda Kafkasyalı şunları söylemektedir (Kafkasyalı, 2016b: 471):

“Modern devlet, egemen oluşuyla hem önceki dönemlerden farklı hâle gelmiş hem de sahip olduğu bu egemenliği ile modern uluslararası ilişkiler sisteminin de doğmasını sağlamıştır. Modern ve egemen devlet, yeni ve seküler düzende tanrının yerini almış ve bu temsilden hareketle uluslararası ilişkiler sistemi de çok tanrılı bir sistem haline gelmiştir. Birbirlerinden kesin olarak belirlenmiş sınırlarla ayrılan ve kendi sınırları dâhilinde mutlak egemen olan devletlerden (bu temsilde tanrılardan) müteşekkil bir uluslararası sistem. Kilise’ye (Katolik Kilisesine), onun tek ve evrensel egemenliğine karşı gelişen fakat daha çok geliştirilen bu devletin, tanrılaştırılarak çok tanrılı bir düzen kurulması, zamanla tabii olarak

kendi tanrılığını (tanrısal hâkimiyetini) diğer tanrısal alanlara da yayma arzusunu beraberinde getirmiştir.”

Bu noktada olması gereken, yaratılan tanrıların tanrısal hâkimiyet taleplerinden doğan arızayı gidermek için, onların yaratılan tanrı anlayışını terk edip bir yaratan tanrı düzenine geçmektir. Böylelikle uluslararası sistemdeki her bir aktörün (egemen devlet/yaratılan tanrı) haddi belirlenmiş olacaktır. Bunlar bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

1.2.2. Modern Devlet Algısı: Yaratılan Tanrı ve Egemen Devlet Düzeni

Aydınlanma ile oluşumunu tamamlayan modern dünyada insanoğlu için araç olması gereken pek çok şey amaç hâline gelmiştir. Bunun devlet tasavvurundaki yansıması egemenlik ile olmuştur. İnsanların ilanihaye ihtiyaç duyduğu şey adalettir. Bu bakımdan adalete bir devlet nazarından araç olarak değil de amaç olarak bakılması gerekmektedir. Ancak Batılı paradigma bunun tersini yaparak amacı (adaleti) egemenlik uğruna araç hâline getirmiştir. Önceki bölümlerde anlatıldığı üzere bunun nedeni Kilise ve her türlü Ortaçağ kalıntısının tahakkümünden kurtulma isteğidir. Egemenliğin başka yerlere kaydırılması, bölünemezliğini sağlama ve en nihayetinde onun adeta kutsanması, eskiye duyulan nefretin doğurduğu bir apolojidir aslında.

Bu savunma psikolojisinin en önemli unsuru olan egemenliğin korunması adına modern devletler vatandaşlarına da çeşitli araçlar ile (misal olarak milli eğitim) tek tip bir kimlik vermeye çalışmıştır. Ladini devlet tasavvurunun getirmiş olduğu sonuçlardan birisidir bu. Çünkü yalnızca aklın ve bilimsel bilginin dikkate alındığı bir zihniyette, bu zihniyetin inşa edeceği/kurgulayacağı şeyler de ladini bir içerik kazanması tabiidir. Din dışı/laik bir egemenlik anlayışına böylelikle uyum sağlanmak istenmiştir.

Devletin varlık sebebi/amacı, araç olması gereken bir kavrama dayandırıldığında akıbet de sorunlu bir hâl almaktadır. Devletin varlık sebebini/amacını doğru kavrayabilmek adına insanın “ben kimim?” sorusuna cevap bulması gerekmektedir. Aydınlanma düşünürleri insanoğlu için iyinin ve kötünün ne olduğunu belirlediklerinden, onların kurguladıkları sistemin de en uygun olanı olduğunu iddia

etmişlerdir. Özellikle 17. yüzyıl bilimsel sıçrayış ve buna paralel olan askeri güç ile bu algıyı tüm dünyaya yaymışlardır. Bunun devlete yansması laik zemine oturtulmuş Yaratan Tanrı ile bağları koparılmış *egemen devlet düzenidir*. Çünkü bu kurguyu yapanların insanoğlu adına “ben kimin?” sorusuna vermiş oldukları cevapta hiç şüphesiz “insanın yaratılmışlığı” yoktur ve dolayısıyla onların tasavvur ettikleri devlet de Yaratan Tanrının ahkâmı ile sınırlandırılmamaktadır. Hatta kendisi bir yaratılmış tanrı olması dolayısıyla da haddi/hududu olmamaktadır.

Bu durum kendisini Uluslararası İlişkiler kuramları içerisinde en belirgin şekilde *anarşi* kavramı ile göstermektedir. Uluslararası İlişkiler kuramlarında anarşi mefhumuna en çok vurgu yapan kuram Kenneth Waltz’un öncüsü olduğu Neorealizm’dir. Waltz’a göre uluslararası sistem doğası gereği anarşiktir. Bu doğa meselesi Hobbes’a kadar gider ve modernitenin doğuşu sırasında sıkça modern kurgu için başvurulan toplum sözleşmelerinde geçen doğa hâlinin ilhamla ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle doğa hâlindeki anarşik (herkesin herkesle savaşı) hâl uluslararası sisteme (devletlerarası güç mücadelesi) uyarlanmıştır. Böylesi bir sistemde (anarşik sistemde) her bir aktörün kendi menfaatlerini kollaması gerekmektedir ve bunun neticesinde uluslararası işbirliği sağlanamayıp güvenlik ikilemi ortaya çıkmaktadır. İnşacı (konstrüktivist) kuramcılardan olan Alexander Wendt anarşinin sabit ve değişmez olduğunu ifade eden bu Neorealist yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Ona göre anarşi devletlerin meydana getirdiği ve şekillendirdiği bir hâldir. İngiliz Okulu’ndan Hedley Bull anarşiye, on sistemde değil de uluslararası sistemde arayarak yaklaşmaktadır. Ona göre egemenlik hakkı ve içişlerine müdahale yasağı anarşi hâlini önleyebilecektir. Sonuç olarak neredeyse bütün Uluslararası İlişkiler kuramları uluslararası sistemin yapısını anarşik olarak görmektedir. Zuhur etmiş olan farklılıklar ise anarşinin sebepleri ve bunu iyimser ya da kötümser algılayışlarından ibarettir (Karabulut, 2016: 8-9).

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ortaya çıkan kuramların kendilerinden evvelki kuramların uluslararası ilişkileri açıklamakta yaşadıkları zorluklara ve uluslararası sistemdeki sorunlara çare bulamamaları (ve bulamayacak olmaları), sorunun bizzat kendisi olan modernitenin sınırları ve temelleri dâhilinde düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Egemen devlet algısının bir uzantısı olan anarşi algısını kabul etmeleri bunun açık bir misalidir. Modern algıdan gayrısını

akledemediklerinden, yani sorunu teşhis edemediklerinden soruna çözüm de bulamamaktadırlar. Başka bir deyişle uluslararası sistemin ilanihaye ihtiyacı olan yegâne şey adalettir.

Modern devlet ontolojik ve epistemolojik olarak Yaratan Tanrı ile bağlarını koparmıştır. Bu noktaya kadar anlatıla gelen Rönesans, Reform, Sanayi Devrimi, sömürgecilik ve Aydınlanma ile beraber Batı mâziyle (Ortaçağ) bir kopuş yaşamıştır. Onun geçmişe olan öfkesi ve saldırısı geçmişin Tanrı inancına yönelmiştir bir süre sonra. Bu Aydınlanmada en sarîh şeklini göstermiştir. Bu dönemin aydınları iyi olanı, nasıl olması gerektiğini kendi kurguladıkları şekilde anlatmışlardır. Bu kurgu Tanrı'yı siyasî, iktisadî, içtimaî ve fikrî alandan çıkarmıştır. Artık aklın tanrılaştırıldığı bir döneme girilmiştir. Bu akla (dolayısıyla doğa yasalarına) uygun devlet şekli de modern devlettir. O da din dışı esaslarla beraber Yaratan Tanrı ile bağlarını koparmıştır. Artık ülke içinde tek hâkim odur, uluslararası sistemde de egemen eşitler vardır. Bu ona sahip olduğu egemenlikten gelmektedir. Hâsılı o egemenliğiyle beraber modernite tarafından yaratılmış tanrıdır artık.

Alâkası Yaratan Tanrı'ya olmadığı için yaratılışa uygun (ahlâkî) kimliğe de sahip değildir. Yani kurgusaldır. Yaratılmışlığını bilmeyişi ve kendi üstünde bir otorite tanımaması ona haddi/hududu olması gerektiğini unutturmuştur. Bu nedenle adaletsizliğe/zulme yatkındır. Adalet egemenlik için araçtır sadece ve egemenlik uğruna ondan vazgeçilebilir.

Toparlamak gerekirse, Rönesans, Reform, Sanayi Devrimi ve bunların neticesi olan Aydınlanma ile beraber modernite Yaratan Tanrı ile bağları koparmıştır. Bunun yerine akıl tanrılaştırılmıştır. Aklın ürünü olan modern egemen devlet uluslararası sistemin yaratılmış tanrıları olmuştur. Devlet dahilinde ondan başka, devlet haricinde (uluslararası sistemde/âlemde) on(lar)dan başka hâkim yoktur. Modern devlet modernitenin yaratmış olduğu yaratılan tanrılar olmuştur. Bu modern devlet algısının Yaratan Tanrı ile bağları kopuk olduğundan alâkası O'na değildir. Alâkası O'na olmadığından yaratılış esaslı yani ontolojik (doğal) değil kurgusaldır. Kurgusal olmasından başka yaratılışa uygun olmadığından ahlâkî de değildir. Bundan dolayı kurgusal ve ahlâkî olmayanın yolu her zaman adaletsizliğe çıkacaktır. Başka bir deyişle bu kurgusal ve ahlâkî olmayan durumundan dolayı yol göstericisi (vicdanî) bozuktur, usulsüzlüğe meyillidir ve dolayısıyla akıbeti de kötüdür. Modern devletin

kuruluşu yaratılmışlığı bilmemeye dayandığından ve hatta kendisi yaratılmış bir tanrı olduğundan haddi/hududu olmamaktadır. Şu anki boğulmakta olan uluslararası sistemin yegâne sorunu budur ve durumu da herkesçe malûmdur. Çözüm için evvela anlaşılması gereken mesele devletin varlık sebebi/amacı konusudur. Eğer ki modernitenin “araçları amaç hâline getirmek” yanılığı ve bu minvalde yaymış olduğu modern devlet algısı devam ettirilirse, uluslararası sistemdeki sorunların teşhisi ve tedavisi mümkün olmayacaktır. Bu çalışmanın bu başlığı altında sorunun “araçları amaç hâline getiren” modern devlet algısı olduğu teşhis edilmiştir. Çözüm (tedavi) için ise, çalışmanın ikinci bölümünde, Kutadgu Bilig’de anlatımını bulan “amaçları adına araçlar belirleyen” *adil devlet düzeni* gösterilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUTADGU BİLİG'DE DEVLET ANLAYIŞI

2.1.Yûsuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig

2.1.1. Yûsuf Has Hâcib'in (Balasagunlu Yusuf) Hayatı ve Şahsiyeti

Yûsuf Has Hâcib Balasagun'da 1018 ya da 1019 yıllarında (Hassan, 2008: 302) ve hâli vakti yerinde bir ailede dünyaya gelmiştir. Dolayısıyla İslâmî ilimler başta olmak üzere iyi bir eğitim almıştır (Anat ve Almaz, 2003: 205). Yusuf Türkçe, Arapça, Farsça olmak üzere geniş bir dilbilgisine vakıf olup, Firdevsî, İbnî Sîna ve Fârâbî gibi âlimlerin eserlerini okumuştur. Bunların yanı sıra o dil zevki, belagat, dinî bilgiler, fennî ilimler, atıcılık, avcılık, okçuluk, Türk folkloru, astronomi, matematik, felsefe, devlet yönetimi gibi pek çok alanda bilgi sahibidir (Portlakkaya, 2009: 59). Tüm bu unsurlar bir araya gelince Kutadgu Bilig gibi eşsiz eseri telif eden gerçekten de büyük bir şahsiyet olan bir Türk-İslâm âlimi ortaya çıkmıştır.

Yûsuf Has Hâcib'in kendinden bir yüzyıl önce yaşamış olan Farabi'den Kutadgu Bilig'i yazarken de ilham aldığı ve hatta adalet, bilgi ve hükümdarın sahip olması gereken hususiyetler konusunda taşıdıkları benzerlikler de belirtilmektedir (Arslan, 1986: 108). Ayrıca Yûsuf Has Hâcib'in Fârâbî'nin Medînetü'l-Fâdıla ve Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd eserlerini okuduğu da bilinmektedir (Şeker, 2016: 37).

Balasagunlu Yûsuf Kutadgu Bilig'i 1069-1070 yılları arasında kaleme almış ve Karahanlı Hükümdarı Tavgaç Uluğ Buğra Han Ebu Ali Hasan'a sunmuştur (Anat ve Almaz, 2003: 205). Eseri Karahanlı Hükümdarına sunduğunda 50'li yaşlarında olan Balasagunlu Yûsuf (KB: 365) Hakanın gerçekten de övgüsüne mazhar olup Hakan tarafından Has Hâcib (Tayangu) yapılarak (KB B: 62) saraya intisap etmiştir. Yûsuf'un maalesef bundan sonraki hayatına dair pek bir bilgi bulunmamaktadır (Anat ve Almaz, 2003: 205).

2.1.2. Kutadgu Bilig Hakkında Hülasa Bilgiler

Kutadgu Bilig'in Uygur alfabesiyle yazılmış ve Viyana nüshası olarak bilinen nüshayı diplomat vazifesi ile İstanbul'da bulunan Joseph von Hammer-Purgstall, 1776 yılında Sahaflar Çarşısı'ndan satın almış ve Viyana Saray Kitaplığı'na götürmüştür. Kutadgu Bilig'in Batı bilim dünyasına girişi ise bu nüshanın 1825 senesinde Journal Asiatique'de Amédée Jaubert tarafından tanıtılmasıyla olmuştur. Kahire nüshası adıyla bilinen bir başka nüsha da 1896'da bulunmuştur. Üçüncü nüsha ise Arap harfleriyle yazılı olan Fergana nüshasıdır. Bu nüshayı Zeki Velidi Togan 1914 yılında Fergana iline bağlı Nemengâh şehrinde bulmuştur. Daha sonra bu yazma kaybolmuş ve Buharalı öğretmen Fitnat tarafından tekrar bulunmuştur. Ayrıca Sovyet Bilimler Akademisi bu yazmanın bir fotokopisini 1934 senesinde TDK'ye göndermiş ve kurum bu nüshanın tıpkıbasımını 1943 yılında yayınlamıştır (Hassan, 2008: 302).

Kutadgu Bilig'in müellifi Yûsuf (KB: 6627), bu eseri (Hicrî) 462/1069-1070 (KB: 6495, 6623) senesinde tamamladığını ve bunun 18 ay sürdüğünü (KB: 6624) mezkûr eserde belirtmektedir. Kutadgu Bilig aruzun "fa'ûlün fa'ûlün fa'ûl" kalıbıyla yazılmıştır ve 6645 beyitten ve 88 bölümden (bab) oluşmaktadır. Ayrıca Türk edebiyatındaki ilk mesnevi özelliği taşımanın yanında Karahanlı (Hakaniye) Türkçesiyle yazılmış olup Arapça ve Farsça kelimeler oldukça az geçmektedir. Eser insana her iki dünyada huzurlu olmak için gerekli olan yolu göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Eserde devlet yönetimine dair birçok öğüt verilmektedir. Yöneticilerin hangi vasıflara sahip olması gerektiği, devletin varlık sebebi ve devletin nasıl yönetilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca yöneticilerin vasıfları, devletin varlık sebebi ve yönetim usulleri arasında bir bağ kurulmuştur ve bu bağın bozulmaması için ölüm vurgusu yapılmıştır.

Kutadgu Bilig'in anlamına gelince, eserde pek çok yerde geçen "kut" kelimesi o dönemin Türkçesinde "Tanrı tarafından onanmış mutluluk, şans, talih ve devlet" anlamlarında kullanılmış olduğu ve bundan dolayı da Kutadgu Bilig'e de genel olarak "Mutlu Veren/Kılan Bilgi" dendiği (Çakan, 2010: ix-x) belirtilmektedir. Bir eserin başlığı içeriğinden kopuk olamayacağından Kutadgu Bilig'in ifade ettiği anlama biraz da eğilmekte fayda vardır.

Kut kavramına etimolojik olarak bakıldığında “kut”un başka bir yanının olduğu görülmektedir: Tanrısallık. Kut’un Latin lügatında karşılığı “sac”³⁸, köküdür ve kutsiyet ifade eden kelimeler bu kökten türetilmiştir. Aynı zamanda eski Türklerde “kut” yöneticilerin adlarında da yer almıştır. Misal olarak Kutalmış, Kutluğ Kağan verilebilir (Eyuboğlu, 1988: 212). İslâmiyet öncesi Türklerde de “kut” Tanrı tarafından yöneticiye verilen yönetme hakkıdır (Bağdatlı, 2007: 34). Başka bir deyişle “kut” Hükümdar/iktidar için meşru güç kaynağı anlamına gelmektedir (Kafkasyalı, 2016a: 13). Ayrıca Kutadgu Bilig’in içeriği bir hakana devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususları/nasihatleri kapsarken eserin üçte ikisi hükümdarla vezir arasında geçen ahlâk, siyaset ve devlet sorunları ile ilgilidir. Zaten Yûsuf’un muasırı ve önemli bir âlim olan Kaşgarlı Mahmud da kut mefhumuna devlet manası vermiştir (Hassan, 2008: 313). O halde Kutadgu Bilig’in “Devlet Yönetme Bilgisi” olarak günümüz lisanına çevirisi mümkündür (Arslan, 1986: 102) ve bu çalışmada bu anlam esas alınmıştır.

“Devlet Yönetme Bilgisi” olan bu eserde bazı kişiler bazı kavramları temsil etmektedir:

Hakan KÜN-TOĞDI (Gündoğdu): Yasa/Adalet

Vezir AY-TOLDI (Aydoğdu/Dolunay): Kutluluk/Devlet (Devlet yönetimi)

Vezirin oğlu ÖGDİLMİŞ (Övülmüş): Akıl ve Bilgi

Vezirin akrabası ODGURMIŞ (Uyanmış): Kanaat ve Akıbet

Görüldüğü üzere devletin üzerine oturtulduğu dört unsurdan hiyerarşik olarak en büyük önem adalete (Hükümdar benzetmesiyle) verilmiştir. Zaten Gündoğdu’nun Aydoğdu’yu hizmetine alması onun omzundan yük alması içindir. Devleti/iktidarı temsil eden vezir adaletin yani hakanın emrindedir. İşte bu adalete verilen ehemmiyet Kutadgu Bilig’in devlet anlayışının özünü oluşturmaktadır ve bu Türk-İslâm devlet anlayışının bir geleneği olmuştur.

³⁸ Buna Arapçada karşılık olarak “sad” (bu kökten/sin ayn dal harflerinden türeyen: saadet, mes’ud) kökü karşılık gelmektedir (Eyuboğlu, 1988: 212). Bundandır ki Kutadgu Bilig’e “Mutluluk Veren Bilgi” dendiği gibi aynı anlama gelen “Saadetli Kılan Bilgi” de denilmektedir.

Yusuf gerçekten de Türk-İslâm devlet anlayışının temelini oluşturan ve yüzyıllar boyunca tekâmül ederek gelişen bir geleneğin öncülerinden olmuştur. Onun Türklerin İslâm medeniyet dairesine girmesiyle adalet mefhumunu tanrı buyruğuna dayandırıp ‘devletin amacı’ hâline getirmesi Türk-İslâm devlet anlayışının hem kurumsal hem de kuramsal manada temel yapı taşı olmuştur. Nitekim Şeker’e göre Osmanlı’nın müstesna âlimlerinden olan Kınalızâde ve Ahmet Cevdet Paşa gibi isimlerin adalet terkiplerindeki unsurların ilk misalleri Yûsuf Has Hâcip’te görülmektedir (Şeker, 2016: 39). Bu anlayış Kutadgu Bilig’de yaratan tanrı inancı ve adil devlet düzeni fikrini bize göstermektedir.

Tüm zihin ve ufuk açıcı bu meziyetleriyle Kutadgu Bilig Türk-İslâm devlet anlayışının yeniden kendi zemininde yükselebilmesi için fevkalâde mühim bir bilgi hazinesi ve mesel olarak karşımızda durmaktadır.

2.2.Kutadgu Bilig’in Yazıldığı Dönemde Karahanlılar Devletinin Durumu

2.2.1. Karahanlıların İslâmlaşması

İsmi hükümdarları arasında unvan olarak *Kara* kelimesinin sıkça kullanılması ile ilişkili olup, bir tarihçi ve müsteşrik olan V. V. Grigorev’in 1874 senesinde yazmış olduğu bir makalede bu devlete Karahanlılar Devleti demesinden ileri gelmektedir. Bu devlet Doğu ve Batı Türkistan’da hâkimiyet kurmuş olan ilk Müslüman Türk sülalesine (840-1212) aittir. Yine ismiyle ilgili olarak bu devlete *İlek Hanlar* ve *Türkistan Uygur Hanları* isimleri yanı sıra Osmanlı’da *Türkistan Hanları* ve aynı dönem İslâm kaynaklarında *el-Hâkâniyye*, *el-Hâniyye*, *Mülûku’l-Hâkâniyye*, *Mülûku’l-Hâniyye*, *Evlâdu’l-Hâniyye*, *Al-i Afrâsiyâb* isimleri de verilmiştir (Yazıcı, 1992: 80).

Karahanlıların kuruluş vetiresi tam olarak bilinmemekle birlikte Karahanlı hanedanının bilinen ilk hakanının 819’de hüküm sürmeye başlamış olan Bilge Kül Kadir Han olduğu iddia edilmektedir. Bu hakanın Bazîr Arslan ve Oğulcak Kadir Han isminde iki oğlu olduğu bilinmektedir. Bazîr Han oğlu Satuk (Satuk Buğra Kara

Han b. Bazîr Han), amcası Oğulcak Kadir Han zamanında Karahanlılara sığınmış olan Ebu Nasr adında Samânî bir şehzade ya da Müslüman suffi³⁹ vaizleri ile tanışıp İslâmiyet'i kabul etmiştir. Bunun ardından amcasına karşı taht mücadelesine girişip kazanmasıyla hâkimiyeti altındaki topraklarda İslâmiyet'i resmen ilan etmiştir. Ayrıca onun 900-910 civarında doğduğu ve 944-945 civarında da Müslüman olduğu düşünülmektedir. Satuk Buğra Han Müslüman olduktan sonra adını Abdülkerim olarak değiştirmiş ve İslâm'ın yayılması hususunda hayli gayret sarf etmiştir. Onun ölümü (955-956) akabinde önce kısa bir zaman için oğlu Musa Tonga İlig⁴⁰, ardından da öteki oğlu Baytaş Süleyman Arslan Han tahta geçmiştir. Baytaş Arslan Han gayrimüslim muhalifleriyle hayli mücadele etmiş ve bu gayretleri neticesinde Karahanlı Devleti'ni İslâm dairesine sokabilmiştir (Yazıcı, 1992: 80-81).

İslâm dinini benimseyerek esasında Karahanlılar hem Türklerin hem de İslâm âleminin kaderini değiştirmişlerdir. Türkler İslâm'a İslâm âlemi zaafı gösterdiği bir vakitte dinamik ve en kudretli hâliyle geçmişlerdir (Topçu, 2006: 63-64). Bunu Kutadgu Bilig'in telif edildiği dönem için düşünürsek, bu dönemde yaklaşık 60 senelik bir ömrü kalmış olan Karahanlılar siyasal kudret bakımından doruğa erişmiştir (Hassan, 2008: 320).

İnalçık'a göre de Türklerin İslâm'a girişi İslâm devletinde (devlet fikrinde) temelden bir etki yapmıştır. Çünkü dönemin İslâm beldelerinde devlet yok olmaya yüz tutmuş ve hilafetin siyasî nüfuzu bu doğrultuda sarsılmıştır. Türkler ile birlikte devlet anlayışına şu husus girmiştir: devletin en üst karar verici makam olması. Bu en üst olma herhangi bir sınıfın üstünlüğünü ayrıcalığını tanımamaktır. Yazara göre bu bir anlamda İslâm'ın kurtuluşu olmuştur (İnalçık, 2015; www.youtube.com).

Buradan anlaşılması gereken başkaca bir husus da şudur ki Türkler Kutadgu Bilig'de de anıldığı şekliyle İslâm dairesine geçerken *kendi bilinci* ile bir devlet anlayışı oluşturabilmişlerdir.

³⁹ Emeviler döneminden itibaren İslâm'ın bu topraklarda yayılması çabası olmuştur. Ancak İslâm fakihleri tarafından ortaya konulan İslâm şekli, buradaki göçebe Türk kavimlerinde pek kabul bulamamıştır. Lâkin şeyhler ve İslâm tasavvufunun öteki mümessilleri kıyaslanamayacak ölçüde bu topraklarda tesir etmişlerdir. Bugün dahi en geniş mensubiyete bu tasavvufî anlayış sahiptir (Barthold, 1990: 274).

⁴⁰ Kısa süreli olmasına rağmen Müslüman olmayan Uygurlar ile yaptığı savaş sonucunda Doğu Türkistan'ı İslâm hâkimiyetine sokmuştur. Bunun bir devamı olarak Uygur Türkleri arasında İslâmiyet hızla yayılmıştır (Kanal, 2013: 40)

2.2.2. Tavgaç Buğrahan Dönemi Karahanlılar ve Kutadgu Bilig

Yusuf Kadir Han'ın ölümünün ardından tahta oğlu Süleyman Arslan Han (1032-1056/57) geçmiştir. Batı illerinde yaşanan birtakım hadiseler neticesinde buralar İlig Han Nasr'ın oğullarının eline geçtiğinden Kadir Han oğulları da doğuda kalan topraklar ile iktifa etmişlerdir. Bunun tabii neticesi olarak Süleyman Arslan Han Doğu Karahanlıların ilk hakanı olmuştur. Hayli inançlı olan ve bundan dolayı Müslüman olmayan Türkler ile cihat eden hakanın destanlaşan namı Kaşgarlı'nın eserinde dahi yer bulmuştur. Bu devam eden mücadeleler bize şunu gösteriyor ki bölgenin İslâm'a geçişi devam etmektedir. Memleketin doğusunda yaşanan bu hâdiseler dolayısıyla da batıda İlig Han oğullarının tecavüzlerine karşılık verilememiştir (Genç, 1981: 59-60).

Süleyman Arslan Han dindar olmasının yanında adaletli bir şahsiyettir. Bunun bir yansıması âlimlere dost ve koruyucu olması ve onlara cömertçe ihsanlarda bulunması olsa gerektir. O kardeşi Muhammed ile girdiği savaşta yenildikten sonra taht birkaç kez el değiştirmiş ve sonunda oğlu Tavgaç Buğra Han'a (1075)⁴¹ geçmiştir (Genç, 1981: 61).

Tavgaç (Tavgaç, Tafgaç) Buğra Uluğ Buğra Han adına basılan sikkelerden anlaşıldığı üzere, o hâkimiyetini 481'de (1088) Taraz'ı (Talas) da kapsayacak kadar genişletmiştir. Ancak Büyük Selçuklu Sultanı Melihşah'ın Mâverâünnehir'e gelip Batı Karahanlılar'ı hâkimiyeti altına alarak Özkent'e kadar dayanmıştır. Bunun neticesinde Tavgaç Buğra Han Sultan Melikşah'ın huzuruna çıkarak, onu metbû (kendisine bağlanan) hükümdar olarak 482'de (1089) tanımak zorunda kalmıştır (Hunkan, 2010: 558). Bundan sonra da yaşanan bazı iç ve dış çekişmeler neticesinde Tavgaç Buğra Han'ın otoritesi hâkimiyetinin son yıllarına doğru zayıflamıştır.

Tavgaç Buğra Han büyük kağan olmasına rağmen daha babasının 1056/7 senesindeki ölümünden itibaren Kaşgar'da yönetimi elinde tutmuştur. Sene ve mekân göz önüne alındığında Balasagunlu Yûsuf, Tavgaç Buğra Han büyük kağan olmadan önce

⁴¹ Tavgaç Buğra Han'ın başa geçişi ile ilgili tarihçiler arasında farklı senelerin zikredildiğini belirtmek gerekmektedir. İbnü'l-Esîr'e göre Buğra Han'ın yirmi dokuz yıl hüküm sürdüğünü belirterek, onun hükümdarlığını 1074/5 ile başlatmaktadır. Ancak daha yakın dönemde yapılan araştırmalara göre Yûsuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i Buğra Han'a sunduğu sene dikkate alınarak 1069 yılına esas alınmaktadır (Hunkan, 2010: 558).

Kaşgar'ı idare ederken Kutadgu Bilig'i ona sunmuş olduğu ortaya çıkmaktadır. Kaşgar o devirde önemli bir kültür ve ilim merkezi konumuna gelmiştir. Bunun en önemli amili daha Süleyman Arslan döneminde, yaşanan karışıklıklara rağmen, Balasagun ve Kaşgar muhitinde müstakar bir yönetimin tesis edilmiş olmasıdır (Genç, 1981: 62-63). Gerçekten de Karahanlılar (Doğu Batı ayırmaksızın) ilim konusunda değerli şehirlere sahip olmuştur. Kaşgar ve Balasagun'dan başka Karahanlıların önde gelen illeri, Buhara, Semerkand, Farab, Balasagun (Suyab), Taşkent o dönemin fevkalade mühim ilim ve kültür merkezleriydi. Bundan sebep Farabî, İbn Sina, Kaşgarlı Mahmut, Ahmet Yesevi ve Gazzali gibi İslâm âleminin pek ehemmiyetli âlimleri buralarda yetişmiştir (Hassan, 2008: 302). İşte böylesi âlimlere ve ilime hürmetli hakanların uğraşları neticesinde oluşan şehirlerdeki bu mevcut şartlarda Balasagunlu Yûsuf'un Kutadgu Bilig'i ve Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugati't-Türk'ü yazılabiliştir.

Gerçekten de Tavgaç Buğra Han dönemi siyasî meselelerden ziyade ilmî gelişmeler ve ilim adamları ile hatıra gelmektedir. Önemli bir husus da Kutadgu Bilig'le yakın tarihlerde yazılmış olan Dîvânü Lugati't-Türk'ün müellifi Kaşgarlı Mahmud Tavgaç Han'ın yeğeni olmasıdır. Ebü'l-Fütûh Abdülgâfir (Abdülgaffâr) b. Hüseyin el-Almaî'nin Kaşgar'ın tarihini anlattığı *Târihü Kâşgar* isimli eseri yine Tavgaç Han döneminde yazılmıştır. Tavgaç Buğra Han'ın ilme ve ilim adamlarına verdiği kıymet neticesinde Doğu Karahanlı devleti ilmî açıdan bir cazibe merkezi hâline gelmiştir. Hatta Batı Karahanlı illerinde hakkında kovuşturma açılan pek çok muhalif âlim Tavgaç Buğra Han'ın himayesine girmişlerdir. Bunlardan Şemsüleimme es-Serahsî Doğu Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülk Nasr tarafından atıldığı hapisten kurtulmasıyla Fergana'ya kaçarak Tavgaç Buğra Han'a sığınmıştır ve ona kıymet verilmiştir. Hanefî fıkhında telif ettiği *el-Mebsût* isimli eserini burada tamamlayabilmiştir. Başka bir fakih olan Ebû Muhammed Mes'ûd b. Mahmud b. Ahmed el-Harakanî de Kaşgar'a gelerek bu ilme değer veren hükümdarın himayesine girmiştir (Huncan, 2010: 558).

Reşat Genç'in, Karahanlı devlet teşkilatı konusunda şunları söylemektedir: *“Böylelikle, ancak modern idarelerde rastlanabilen ileri bir kanun hâkimiyeti anlayışı ve âdeta devletin halk için olduğu prensibi vasıtasıyla yüksek bir kültür örneği gösterilmiştir. Diğer taraftan Türk hakanının yeryüzündeki bütün insanların*

hükümdarı bulunduğu tarzındaki eski Türk hâkimiyeti anlayışının muhafaza edildiği görülmektedir. Hükümdarlık alametleri konusunda da büyük ölçüde bu eski geleneğin hâkim olduğu çok açık bir şekilde görülmektedir. Bu, bilhassa onlara verilen ve tarihi 'kut' anlayışından kaynaklanan unvanlarda açıkça görüldüğü gibi, öteki unvanları da tarihi geleneklerin bir devamı durumundadır.” (Akt; Hassan, 2008: 314)

Tavgaç Buğra Han Hicrî 496 (1102/3) yılına kadar hüküm sürmüştür; lâkin bu uzun saltanata dair detaylı bilgiye sahip olunamamıştır. Buradan itibaren Tavgaç Buğra Han hakkında Kutadgu Bilig üzerinden yorum yapmak yerinde olacaktır.

Kutadgu Bilig’de geçen “babadan oğula ad ve ülke kalır/beylik aileden öğrenilir/babası bey ise oğul bey doğar ve o da babası gibi bey olur” gibi sözler Süleyman Arslan Han’ı ve sonra da oğlu Ulu Buğra Han’ı tanıyınca daha bir anlamlı olmaktadır. Onun da babası gibi âlimlerin dostu ve hâmisî olup, pek çok diyardan onun huzuruna gelen âlimlere (ki Yûsuf da onlardan biriydi) lütuflarda bulunması ve yine babası gibi adil bir hükümdar olması Kutadgu Bilig’in anılan sözlerinin ne kadar yerinde ve isabetli olduğunu bizlere göstermektedir. Yûsuf gerçekten de yaşadığı dönemi fevkalade iyi gözlemlemiştir. Başka bir deyişle Balasagunlu Yûsuf en başta Karahanlı Devleti’nin bir mensubu ve şahididir. Ayrıca bu şahitliğin bilinciyle o dönemin siyasî ve de içtimaî anlamda yaşanan değişiklikler çerçevesinde Yûsuf kendisine bir vazife biçmiştir. Başka bir ifade ile Balasagunlu eski töre birikimini yeni şartlara (ki bu İslâm’dır) uyumlaştırmaya çalışmıştır ve hatta bu geçiş vetiresini hızlandırma gayretindedir (Hassan, 2008: 319).

Kutadgu Bilig’de Tavgaç Buğra Han’a dair bilgilere bakarak o ve dönemi daha iyi anlaşılacaktır. Aşağıdaki beyitler “Parlak Bahar Mevsimi ve Ulu Buğra Han’ın Övgüsünü Söyler” babına aittir.

89 Ey dinin izzeti, devletin yardımcısı

Ey milletin tacı, şeriatın hizmetlisi

90 Tanrı sana bütün dileklerini verdi

Esirgemesin senden desteğini

91 Ey dünya cemali, ululuğun güzelliği

Ey devletin ışığı, dönekt kutun hâkimi

92 Oluverdi evren, sana verdi tahtı

Sürdürsün Tanrı bu taht ile bahtı

93 Dünya bu hakanla sükûn buldu

Onun için dünya armağan sundu

94 Esirlikten geliyor sema kuşları

Kimi Hindistan'dan, Bizans'tan kimi

95 Ötüşleriyle adını anarlar

Güvençle, sevinçle onu överler

99 Kimi tutar doğudan bin armağan sunar

Kimi batıdan hizmetine koşar

101 Dünya bu kulluğa böyle hazırlandı

Düşman boyun eğdi, kendini yok etti

103 Dünya erinç buldu, töre kuruldu

Doğru töre ile hakan adı duyuldu

Demek ki Buğra Han adil bir hükümdardı.

104 Kim görmek isterse vefalı cömert birini

Gelip görsün bu hakanın yüzünü

İlerleyen beyitlerde de görüleceği gibi Kutadgu Bilig'in teorik olarak oluşturduğu iyi bey/ideal devlet adamı vasıflarının hemen hemen hepsinin Buğra Han'da olduğu bu bölümde belirtilmiştir. Mesela burada hakanın cömert bir kişi olduğunu anlamaktayız.

105 Cefasız, vefalı birini göreyim diyen

Her tavrı vefadır, onun yüzünü görsün

106 Sana yararı olmasını istersen

Beri gel, hizmet et, gönül ver, ısın

Yûsuf'un kendisi de tam da bunu yapmıştır.

107 Alçakgönüllü, içten ve soylu

Birini görmeyi dilersen gel gör onu

108 Ey tavrı doğru, aslı iyi hakan

Yoksun kalmasın dünya senden

109 Ey kutlu hakan, Tanrı sana verdi mutluluğu

Ona şükredip adını bin kez oku

110 Eski bir söz var meselden gelir

Atanın yeri, adı oğluna kalır

111 Atanın yeri kaldı adıyla birlikte

Bu ada sen de binlerce ekle

122 Başka ne varsa arzusu, dileği

Daima arkasında olsun Tanrı desteği

Tavgaç Buğra Han için söylenenleri hülâsa edecek olursak, o, şeriatın hâdimidir (b. 89), sükûnu sağlayandır (b. 93), hizmet edilmek istenendir (b. 99), esaretten kurtulmak için sığınaktır (b. 94), cömerttir (b. 104), vefalıdır (b. 105), soyludur (b. 107) ve en önemlisi adildir (b. 103).

Gerek babası gerekse Ulu Buğra Han'ın dönemi düşünüldüğünde Müslüman olmayan Türkler hâlâ mevcuttur ve dolayısıyla gerek devlet geleneği gerekse içtimaî manada geçiş ve uyum vetiresi devam etmektedir. Kutadgu Bilig'in yazılma amacına

bu veçheden de bakmak gerekmektedir. Balasagunlu Yûsuf Türklerin İslâm medeniyet dairesine geçişini kolaylaştırmayı ve belki de hızlandırmayı amaçlamıştır. Bu noktada Caferoğlu'nun, Yûsuf'un şahsını mensup olduğu Karahanlı Devleti'nin bir ideoloğu olarak gördüğü ve bu devleti yüceltme arzusu taşıdığı olduğunu söylemesi daha anlamlı hâle gelmektedir (Hassan, 2008: 308).

Son olarak bu başlıkta incelenen beyitlerden karşımıza çıkan ve çalışma açısından ehemmiyet ifade eden bir hususu belirtmek gerekmektedir. Eğer ki kut dâhil her şey tanrı vergisi ise ve tahtı tanrı verip yine O daim kılıyorsa (b. 90-92) bu eserde muhkem bir “*Yaratan Tanrı*” inancı vardır demek yerinde olacaktır.

2.3.Kutadgu Bilig'deki Devlet Anlayışının Fikrî Temelleri

2.3.1. İslâmî Esaslar ve Kutadgu Bilig'deki Devlet Anlayışı

“Ey müminler! "Size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırmasınız. O emanetler Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve Peygamberinin sünnetidir.”

(Hz. Muhammed (sav)/Veda Hutbesi)

Bu başlık altında, Hz. Peygamberin yukarıdaki ifadesinde beyan ettiği gibi, İslâmî bir devlet anlayışının ne olduğu O'nun iki emanetine bakılarak anlatılmaya ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda Kutadgu Bilig'in belirli beyitlerine atıf yapılarak İslâmî esaslar ve Kutadgu Bilig arasında rabita ortaya konulmak istenmiştir.

Kutadgu Bilig'in müellifi Yûsuf Has Hâcib'in iyi bir dinî eğitim alması ve inançlı bir şahsiyet olmasından dolayı mezkûr eserinde de İslâmî esasların etkisi görülmektedir. Esere ait babların fihristine bakıldığında birinci bölümün “Tanrı azze ve cellenin övgüsünü söyler”, ikinci bölümün “Peygamberimiz ulu Muhammed Mustafa'nın övgüsünü söyler”, üçüncü bölümün “Peygamberimizin dört arkadaşının övgüsünü söyler” olduğu görülmektedir. Yani daha eserin başında İslâm inancı görülmektedir. Kutadgu Bilig'de ayetler ve hadislerden ilham alındığı ve bunun ayet ve hadisler doğrudan yazılmadan ortaya konduğu görülmektedir. Bu bağlamda devlete dair tüm

tasavvurlar bir “*Yaratan Tanrı*” inancına dayanmaktadır. Tabii ki bu zihniyet eserin tümüne yayılmıştır.

Kur’an-ı Kerim pek çok konuda olduğu gibi yönetim konusunda da önceki kavimlerden misaller vermiştir. Bunu yaparken Yüce kitap iyi yöneticilerden de bahsetmiştir kötülerden de: Kur’an’da her iki türe ait anlatımlara yer verilmesi, insanların iyi örnekleri taklit edip kötülerden kaçınmalarını sağlamayı amaçlamaktadır (Hamidullah, 2016: 724). Biz böylesi bir anlatımı esasında Kutadgu Bilig’de de görmekteyiz. Misal olarak iyi beylerin adı (şanı) iyi olmuş, kötünün ise adı anılmamıştır şeklinde özetlenebilecek anlatımlarda bulunulmuştur.

Başka bir önemli bir husus da şudur ki Kur’an-ı Kerim, belirli bir yönetim şekli sunmamıştır bizlere. Ancak geçmiş milletlerin yaşayış tarzlarını ele almış ve Allah’ın belirlediği yoldan sapmalarının güçlerini kaybetmeye sebep olacağı pek çok kıssada açıklamıştır. Yani töreden ve dolayısıyla adaletten sapan devletler güç kaybeder ve hatta yıkılır. Başka bir açıdan Allah’ın (Yaratan Tanrının) hükümlerine uymak bir toplumu güçlü kılar denilebilir. Kur’an’da bulunan ilke ve esaslar yönetimin (yönetim şekli) değil, yönetici durumunda olan kişilerin uyması ve uygulaması gereken ilkelerdir ki bunlar: adaleti sağlamak, Emaneti/Görevi Ehline Vermek, İstişare (Şûra) Etmektir ⁴²(Durmuş, 2006: 84). Kutadgu Bilig’de de devletin ve bu dünyanın gelip geçiciliği vurgulanırken, esas olanın adalet, töreye bağlılık ve öteki yaşamda (ahirette) iyi yer edinmek olduğu söylenmektedir⁴³.

Kur’an-ı Kerim’de devlet yönetimine dair ilkeler bulunurken, Hz. Peygamberin sünnetinde de bu ilkelerin uygulamaları görülmektedir. Bu nedenle ilerleyen sayfalarda Kur’an-ı Kerim ayetleri ve Hz. Peygamberden rivayet edilen bazı hadisler ile Kutadgu Bilig beyitleri zikredilecektir. Kutadgu Bilig’in devlet anlayışında adalet, liyakat, şûraya oldukça önem vermesi onun Kuran ve sünnetten mülhem kaleme alındığının da bir tezahürüdür.

Hâsılı İslâmî esaslarda devletin dört ana unsuru vardır: adalet, liyakat, şûra. Daha başta belirtmek gerekir ki bu üç unsurun Kur’an’da açık bir şekilde zikredilmesi ve

⁴² Durmuş bu üç unsura “İyiliği Emretmek ve Kötülüğü Engellemek” ilkesini de eklemektedir. Çalışmada bunun adaletin bir alt başlığı olabileceği düşünüldüğünden ayrıca bir başlığa gerek görülmemiştir.

⁴³ 1374 Halka dosdoğru uygula yasayı ki
Günün iyi olsun kıyamet günü

Hız. Muhammed'in (sav) sünnetinde pratiğini bulmaları dolayısıyla İslâmî esaslar bakımından farz olmaktadır. Başka bir deyişle Müslüman kişinin (yöneticinin) bu kurallara mutlak surette uyması gerekmektedir. Yönetme konusunda devlete düşenler bu üç ana unsur olmakla birlikte bir de halka düşen vardır ki bu da idarecilere (sizden olan ulu'l-emre)⁴⁴ itaattir. Bu da bir başlık hâlinde aşağıda belirtilmiştir.

2.3.1.1. Kur'an-ı Kerim'de Adalet

Kur'an'da türevleriyle birlikte yirmi sekiz yerde geçen adalet, davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek gibi anlamları olan bir isimdir. Adalet, denge ve orta yolu izleme anlamındaki *itidal* de *adl* kökündendir. Kur'an'da adalet, ister kişi, ister toplum, isterse devletle ilgili olsun, bütün ilişkilerde adalet ilkesi İslâmî yaşayışa hâkim olur. Çünkü Müslümanların siyasî ve sosyal hayatlarında herhangi bir görevi veya rolü üstlenenlerin adaletli kişiler olması beklenmektedir (Durmuş, 2006: 84). Yine Kur'an-ı Kerim'de adalet zulmün karşıtı olarak her şeyi denge noktasında tutmak ve yerli yerine koymak anlamında kullanılır. Bir ismi de *el-Adl* olan Allah'ın peygamberi ve bir devlet yöneticisi olan Hız. Muhammed (sav) adalet üzere olmakla emrolunmuştur (Durmuş, 2006: 85). Hâsılı, Kur'an-ı Kerim beşerî her konuda olduğu gibi yönetim konusunda da adaleti merkeze almaktadır.

İşte Kur'an-ı Kerim'de adaletin geçtiği bazı ayetler:

“Haberiniz olsun ki Allah, size adaleti, iyi davranmayı ve yakınlarla yardımda bulunmayı emrediyor; hayasızlığı, fenalığı ve azgınlığı yasaklıyor; dinleyip anlayıp tutasınız diye size öğüt veriyor.” (Nahl/90)

“İşte onun için sen (tevhide) dâvet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir. Aramızda tartışılabilecek bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş de O'nadır.” (Şûra/15)

“Haberiniz olsun ki, Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmetmenizi emrediyor. Gerçekten Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah işiten ve bilendir.” (Nisa/58)

⁴⁴ Burada sizden olan (min-küm) ifadesi önemlidir. Çünkü Müslüman olmaya işaret etmektedir. Kutadgu Bilig'de anlatılan hükümdarın (bey/hakan) Müslüman olduğu da açıktır.

2.3.1.2.Kur'an-ı Kerim'de Liyakat

Emanet, Arapçada “güvenmek, korku ve endişeden emin olmak” manasındaki emn kökünden türemiştir. Yaygın kullanım olarak “güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak tevdi edilen şey” anlamında kullanılmaktadır. Emanet kavramı, Kuran'da iki ayette tekil, dört ayette çoğul formuyla altı yerde geçmektedir (Durmuş, 2006: 87). Emanetin tıpkı devlet gibi geçici bir durumu ifade etmesi mühimdir. Çünkü İslâm inancında her şey faniliğe mahkûmdur. Devlet ve devlete dair unsurlar/unvanlar/kurumlar da bundan müstesna değildir. Bu durum Kutadgu Bilig'de fevkalade önem arz etmekte ve çokça ifade bulmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de emaneti ehline vermek (liyakat) konusunda şu ayeti kerime misaldir:

“Allah size, emanetleri mutlaka layık olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah, bununla size ne kadar güzel öğüt veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitendir, her şeyi görendir” (Nisa/58).

Buradaki emanet ve adalet kavramlarının bir arada zikredilmesi mühimdir. Şöyle ki Taberî'ye göre, bu ayet yöneticilerin hem emanet hem de adalet ehli olmalarını gerekli kılmaktadır. Ona göre emanet ehli olmak, ülke kaynaklarını tebaaya ölçülü bir şekilde paylaşmak, adalet ehli olmak ise de tüm kararlarında adaletle riayet etmeyi ifade etmektedir (Taberî, 1992: 148, Akt; Durmuş, 2006: 89).

2.3.1.3.Kur'an-ı Kerim'de Şûra

İstişâre ve şûrâ kavramlarının fiil kökü *şevere* olup mefhum “alâ” ile kullanıldığında, “görüş bildirmek, yapılması gerekeni öğütlemek ve doğru yolu göstermek gibi” manaları ifade etmektedir. İstişâre, müşâvere, meşveret, müşûre hep bu kökten türetilen “danışıp görüşmek ve işaret almak” manasına gelen mastar kelimelerdir (Aslan, 2014: 224).

Kur'ân-ı Kerîm'de istişare ile ilgili iki sarih ayet de mevcuttur. Bunlardan birincisi Mekke'de nazil olan ve istişarenin önemine binaen “Şûrâ” adı verilen sürenin 38. ayetidir. İkincisi ise, Medine'de Uhud savaşı neticesinde indirilen Âl-i İmrân suresinin 159. ayetidir (Aslan, 2014: 225).

“Ki onlar Rablerinin davetine icabet ettiler ve namazı kıldılar. Onların işleri aralarında şûrâ (danışma) iledir. Ve kendilerine verdiğimiz rızıktan harcarlar” (Şûra/38)

“O vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Artık kararını verdiğin zaman da Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine sığınanları sever.” (Âl-i İmrân/159)

2.3.2. Peygamberin Devlet Yönetimi

Hız. Muhammed’in (sav) hayatına bakıp oradan ilham alabilmek, onun uygulamalarını takip edebilmek konusunda insanoğlu fevkalade şanslıdır. Çünkü dünya üzerinde gelmiş geçmiş hiçbir peygamberin hayatı bu denli kayda alınmamıştır. Böylesi bir kaydın sebebi, Allah’ın Kuran-ı Kerim’de peygambere itaati, onun yasakladıklarına uymayı emretmiş ve onun en üstün ahlâka sahip olduğunu beyan etmiş (Ahzâb/21⁴⁵, Haşır/7⁴⁶, Nisa/80⁴⁷, Kalem/4⁴⁸) olmasıdır denilebilir. Bu çalışma bakımından da bu kayda alma konusu büyük bir katkı sunmaktadır. Zira Kur’an-ı Kerim’de temel esaslar olarak geçen ve yukarıda zikredilen devletin ana nitelikleri, yani İslâmî esaslar, Hız. Peygamber’in hayatında uygulamasını bulmuştur.

Hız. Peygamberin devlet yönetimine dair bazı misaller vermeden önce O’nun neden din ve devlet lideri olduğunu da düşünmek gerekmektedir. Pekâlâ modern devlet algısında olduğu gibi din tanrı ile insan arasında bırakılıp (ve tabii ki devletin dışında bırakılıp), başka bir deyişle insanın yalnızca iç dünyası/imanı ile yaşatılamaz mıydı? Yahut devlet *Yaratan Tanrının* hükümleri yani vahyi ve lafzi bilgiyi dışarıda bırakarak “rasyonel akla” dayalı şekilde, ilhamlarını hayattan/doğadan/gözlemeden alarak bir devlet inşa edilemez miydi? Ve Hız. Muhammed (sav)’in tebliğ ettiği dinin (İslâm) devlet işlerine karışmadığı, yani laik bir ortamda devlet yönetilemez miydi? Bu konuda Hamidullah, Hız. Muhammed (sav)’in, manevî olduğu kadar dünyevî alanda da tasarladığı reform hareketini sürdürebilmek için, bir başka devlet

⁴⁵ “Yemin ederim ki, muhakkak ki size, Allah’a ve son güne ümit besleyip de Allah’ı çokça ananlar iç Allah’ın Resulünde pek güzel bir örnek vardır!”

⁴⁶ “Allah’ın peygamberine diğer memleketlerden tahvil buyurduğu feyi de Allah’a peygamberine, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmış kimselere verilir; yalnızca içinizden zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın diye. Bir de peygamber size her ne emir verirse onu tutun, yasakladığından da sakının ve Allah’tan korkun; çünkü Allah, cezalandırması çetin olandır.”

⁴⁷ “Kim peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur. Kim yüz çevirirse, (bilsin ki) biz seni onlara bekçi göndermedik.”

⁴⁸ “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”

başkanının danışmanı rolüyle yetinmiş olsaydı, toplumun gerçek çıkarları ve yararları yönünde hareket etmiş olmayacağını söylemektedir. Devamla fevkalade bir bilgi olarak Hz. Peygamber için devletin (ya da hükümdarlık), asla bir amaç olmayıp, asıl gayeye ulaşmak için sadece bir araç olduğunu belirtmektedir (Hamidullah, 2016: 691). Gerçekten de modern devlet algısında devlet/egemenlik (devlet ve egemenlik ayrılmaz olduğundan) amaçtır. Bu çalışmada uluslararası sistemin en baştaki arızası olan “adaletsizlik” dahi bu amaç için bir araçtır. Lâkin adalet üzere olmakla yükümlü kılınmış Hz. Peygamber için devlet hiç şüphesiz bir araçtır. O araç insanlar arasında adalet başta olmak üzere Allah’ın ahkâmını yaymak ve hâkim kılmaktır. Şüphesiz ki Kutadgu Bilig’in devlet anlayışının Hz. Peygamber’in uygulamalarıyla uyduğu en önemli ve en esaslı nokta da burasıdır: Devletin varlık sebebi/amacı. Ne O’nun düşüncesinde (ki “*o kendi hevâsından konuşmaz*”(Necm 3)) ne de Kutadgu Bilig’de devlet hükmetmek ya da egemen olmak için vardır. Devlet olsa olsa hem bu dünya hem de öte dünyada iyi yer edinmek için, adaleti yeryüzünde hâkim kılmak için bir araçtır. Devletin amacı tam da budur. İşte bu durum sarıh bir şekilde Kutadgu Bilig’in İslâmî esaslardan mülhem telif edildiğini göstermektedir.

Şimdi Hz. Peygamberin devlet yönetimine dair bazı vakalara misaller verilebilir. Hz. Muhammed Medine’ye hicretten sonra Müslüman ve gayrimüslimler arasında ve genel olarak yaşanan topraklarda bir düzen tesis etmek istemiştir. Bu amaçla Müslümanları ve gayrimüslim Medinelilerin kabile reislerini, Enes’in (ra)evinde toplamıştır. Onlara her kabilenin pek çok meselede öz yönetimi olan ve merkezin sadece savunma, harp ve temyiz davalarıyla alakadar olacağı bir şehir devleti teklif etmiştir. Pek çok kabilenin kabul ettiği bu anlaşma ile Hz. Peygamber bir anayasa⁴⁹ oluşturmuştur (Hanefi, 2002: 104-105) ve görülüyor ki Hz. Peygamber istişare ederken sadece Müslümanlar ile değil gayrimüslim olanlarla da fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu anlaşma, Medine’de farklı dinlerden olanların inançlarına saygı duyulması ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı birlik olma (Yücel, 2014: 110) kararlılığı ile bu insanların bir arada yaşaması için bir yasa niteliği taşıyordu; aynı zamanda bu sayede bir anlamda “ülke”⁵⁰ içi birlik sağlanmış oluyordu. Farklılıkların bir arada iyi yasa ile yaşatılabileceği Kutadgu Bilig’de de karşımıza aşağıda verilen

⁴⁹ Bu anayasa (Medine Sözleşmesi) günümüze kadar korunmuş olup, Hamidullah’a göre yeryüzünde bir devletin ortaya koymuş olduğu ilk yazılı anayasa olma özelliğine sahiptir (2016: 167).

⁵⁰ Modern anlamdaki ülke kastedilmemektedir.

beyit misallerinde çıkmıştır. Doğru yasa ile/bey ile kurt ile kuzu birlikte yaşadı. Son olarak belirtmek gerekir ki Hz. Muhammed hem Müslim hem de gayrimüslimler ile istişare ederek ve ölçülü bir yasa (sözleşme) oluşturarak yönetiminde istişare pratiğinin yanında adalet vasfının da olduğunu göstermiştir. Ayrıca Hz. Muhammed (sav) Medine’de ensar ve muhacirler arasında da muhkem bir kardeşlik tesis etmeye çalışmıştır (Berki ve Keskinoglu, 1956: 205) ki bu Kur’an-ı Kerim’de de “*Müminler ancak kardeştir*” şeklinde ifadesini bulmuştur. Kutadgu Bilig’de de inananların kardeş olduğu 4991. beyitte “Müslüman Müslümana kardeştir ve onlar birbirlerini ziyaret ederler, ey gönlü gönlüme uygun insan” şeklinde ifadesini bulmuştur.

İstişare konusunda bir misal olarak, Uhud Savaşı’nda müşriklerin Müslümanlara galebe çalmasından sonra geriye dönüp Müslüman varlığını tamamıyla ortadan kaldırma isteği üzerine verilebilir. Müşriklerin bu niyetini duyan Abdullah bin Amr el-Müznî bunu Hz. Peygamber’e söylemiştir. O da Ebu Bekir es-Sıddık (r.a.) ve Ömer el-Faruk’u (r.a.) çağırarak bu konu hakkında istişare etmiştir. İstişare sonucunda Uhud’da Müslümanların güçsüz düşürüldüğü izlenimi uyandırmamak ve düşmanı cesaretlendirmemek adına düşmanın peşine düşme kararı verildi (Ahmet Cevdet Paşa, 1979: 148).

İstişare konusunda en bariz misallerden bir diğeri ise ezan meselesidir. Hz. Peygamber müminlerin namaza nasıl çağırılacağı konusunda sahabeleri ile istişare etmiştir. Bazıları boru çalınması teklifini Yahudilere benzememek adına, çan çalınmasını Hıristiyanlara benzememek adına, yüksek bir yerde ateş yakılması önerisini de Mecusilere benzememek adına kabul etmemiştir. Nihayet Hz. Ömer bir nida ile namaza çağrı yapılmasını teklif edince bu kabul edilmiş ve Bilal (r.a.) ezanı okumak ile görevlendirilmiştir (Mahmut Esat, 1965: 122).

Yine Bedir Savaşı’nda Hz. Peygamber ordunun mevzilenme yeri konusunda Hubâb b. el-Münzir bin el-Cemûh’un tavsiyesine uyup kendi belirlediği mevziden vazgeçmiştir. Ayrıca yine bu sahabenin aynı olayda bir büyük havuza kendi ihtiyaçları için su doldurulup ardından kuyulardaki suları bozarak müşriklerin susuz kalması yönündeki tavsiyesine uymuştur. Ayrıca Hz. Muhammed (sav) Hendek Savaşı’ndan önce de sahabeleri ile yaptığı istişare sonucunda Selmân-ı Farisî’nin (ra) tavsiyesine uyarak “hendek” kazılmasına karar vermiştir (Aslan, 2014: 230).

Hız. Peygamber'in risaleti süresince istişâreye oldukça önem atfetmiş ve gerek Medine gerekse Mekke'de hakkında ilâhî emir beyan edilmeyen konularda sahabe ile istişare ederek meselelere çözüm üretmiştir (Aslan, 2014: 227-228). Başka bir deyişle hakkında açık emirlerin bulunmadığı meselelerde Hız. Peygamber içtihatla bulunmuştur (Durmuş, 2006: 90). Şunu önemli ayrıntıyı belirtmek gerekir ki Hız. Peygamberin istişareye önem vermesi onun liyakate de önem verdiğini göstermektedir. Zira bir mesele üzerine fikir alışverişi ancak o işin ehli (liyakatli) kişiler ile yapıldığında bir anlam ifade edecektir.

Ayrıca Hız. Peygamberin yönetim anlayışına dair şu Hadis-i Şerifler misal olarak verilebilir:

“Resulullahın ashabıyla istişare ettiğinden fazla kimsenin kimseyle iştişare ettiğini görmedim.” (Tirmizî, Cihad, 34)

“İstişare edilen kişi, kendisine emniyet edilen kişidir.” (Tirmizî, Edeb, 57; Ebû Davûd, Edeb, 114; İbn Mâce, Edeb, 37; Akt. Aslan, 2014: 228).

“Kıyâmet gününde insanların Allah'ı Teâlâ'ya en sevgili olanı ve Allah'a en yakın bulunanı adil devlet başkanıdır.” (Tirmizî, Ahkâm, 4)

“Bir saat veya bir gün adaletle hükmetmek, bir sene veya altmış sene nafile ibadetten hayırlıdır.” (el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II, 58, 1721; ez-Zeylâî, Nasbu'r-Râye, IV, 67)

“Doğrusu adaletle iş görenler, Allah katında nurdan minberler üzerinde Rahman'ın sağında olacaklardır. Onun her iki eli, sağdır. Onlar, ahalileri ve velayetlerinde bulunanlar hakkında verdikleri kararlarında daima âdil davranırlar.” (Müslim 1214; Nesâî, Sünenü'l-kübrâ 5917; Ahmed b. Hanbel, Müsned 2/160)

“Müslümanların fikrini almadan “emir” tâyin etseydim, İbn UmmüAbd'i/Abdullah b. Mes'ûd'u tâyin ederdim.” (Tirmizî, Menâkıb, 38; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, Beyrut, ts., I, 76; Akt. Aslan, 2014: 227-228).

2.3.3. Kutadgu Bilig'de Adalet, Liyakat ve Şûraya Dair Beyit Misalleri

2.3.3.1. Kutadgu Bilig'de Adalete Dair Bazı Beyitler

454 Beylik iyidir ama daha iyisi

Yasadır, onu doğru uygulamalı

455 Ne kutlu olur halkın günü

Bey iyi olup yürürse doğru

Beyin adil olmasının neticesinde her milletin o hakanın ilinde yaşamak isteyeceğini ve zıt kutuplardaki insanların dahi bir arada sorunsuz yaşayabileceğini şu beyitler ile ifade etmektedir:

460 Dünya halkı işitip onu arzuladı

Yakınma gelip toplandı

461 Dünyaya tam bir kut kuşağı bağladı

Kurtla kuzu birlikte yaşadı

809 Ben işleri doğruluk ile hallederim

Ayrımam ben bey ya da kul diye kişiyi

817 Gerek oğlum olsun, yakın ya da yabancı

Gerek yolcu olsun, konup geçici

818 Yasada ikisi de bana birdir

Karar verirken farklı değildir

1374Halka dosdoğru uygula yasayı ki

Günün iyi olsun kıyamet günü

1458 Ey kanun yapan, iyi kanun koy

Kötü kanun yapan kimse, daha hayatta iken, ölmüş demektir.

1451 Adaletli ol, buna çabala, zorbalık yapma

Tanrı'ya tapın, yüz sür onun kapısına

2030 Bu zorba kişi beyliği sürdüremez

Bu zorbalığı halk kaldıramaz

2031 Ne der işit bilgili sözünü

Zorba uzun süre ile egemen olamaz

2032 Yanan ateştir zorbalık, yaklaşan yanar

Töre sudur, akarsa nimet yetişir

2033 İle⁵¹ uzun süre egemen olmak istersen ey bilge

Yasayı doğru yürütüp halkını korumalısn

2034 Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer

Zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur

3082 Ey akıllı, gönüllü, uyanık ve anlayışlı

Sevme bu dünyayı dokunur zararı

3083 Neye gerek bu karanlık zindan

Duru, bengi ülke için hazırlan

3084 Zindandır bu dünya, gönül bağlama

Yüce saray ve ülkeyi iste, kavuş huzura

5598 Tanrı seni sever doğru olduğun için

Doğruluktan ayrılma halka kızdığın için

5600 Doğruluk sayesinde gök ayakta durur

Yayılmaz olduğu için yerde ot, yem biter

2.3.3.2.Kutadgu Bilig’de Liyakate Dair Bazı Beyitler

Liyakate misal olarak hakanın (Kün-Toğdı) yanına ehil kişileri toplayıp onlara görev verdiğini belirten şu beyitler verilebilir:

⁵¹ Eski Türklerde, devletin en basit şekli “İl” adını almaktadır (Gökalp, 2007: 123).

416 Akıllı kim varsa çağırđı onu

Bilgili kim varsa yüceltti onu

417 Dünyadaki diğer seçkin beyler

Akıllı ve bilgili, yanına geldiler

418 Kendi düzenledi il gün işini

Yanına almak istedi seçkin kişileri

Liyakatli kişiye mevki verilmesine dair bir başka misal:

4074 Ne güzel söylemiş akıllı bilge

Yetersiz kişilere bu yerleri verme

4075 Bundan daha güzel söylemiş bilgili

Bilgisize verme ey bey elini

4076 Akılsız kişiler bilgiyi bozar

Bilgisiz kişiler halkı yıkar

4079 Bu yüzden beyler hizmetli kulunun

Bilgisinin dengince büyütmeli yerini

2569 Ne der işit hizmet etmiş er

Hizmetiyle beyinden değer bulmuş er

2570 Hizmetlinin beyine bağlı olması gerek

Bağlılıkla hizmet etmesi gerek

2571 Candan hizmet eden sadık kulu

Sağlamlaştırır yarı günde beyliğin temelini

2572 Kendi yararını düşünmez, bağlı olup

Beyinin yararını ister, her gün iyi olup

2573 Yararlıysa yaban çiçeği ben onun kuluyum

Çiçek zararlıysa eğer onu kökünden biçerim

2574 Bak acımasız, hayırsız oğuldan

Daha yüksektir değeri candan bağlı hizmetlinin

2575 Yararsız, hayırsız kardeşinse bile onu bırak

Yararlı arkadaş edin ve yararını gör

2603 İnsanların çok seçkin ve akıllısını bul

Halk içinde onu büyük ve yetkili kıl

2.3.3.3.Kutadgu Bilig’de Şûraya/İstişareye Dair Bazı Beyitler

3689 Kişilere danış bütün sözlerini

Gönlüne sinmezse uzak tut kendini

5910 Ey hükümdar, şu üç türlü insana değer ver

Sana söyleyeyim, iyice dinle.

5911 Biri alp atıcı, tunç yürekli eren

Kılıcıyla İle yararlı olan

5912 İkincisi büyük, bilge devlet adamı

Onun danışmanlığında düzenlenir İlin işi

5913 Üçüncüsü uyanık, usta bir yazıcı

Gelir gideri bilir, doldurur hazineyi

5914 Seçerek tut bunları sen, diğerlerinden ayrı

Değer ver, bağışta bulun, yararlarının dengi

5915 Böylece düzenlenir bütün işlerin

Toprakların çoğalır, genişler yerin

Bu son dört beyit hem istişareye hem de liyakate misal olarak gösterilebilir. Zira daha önce de belirtildiği üzere istişare ancak liyakatli kişiler ile yapıldığında bir değer ifade etmektedir. Bu beyitler de bu yargının doğruluğunu ve Kutadgu Bilig’de de böyle bir bakış açısı olduğunu göstermektedir.

5651 Ne der işit insanlara Tanrı’dan haber getirici⁵²

Bütün yapılacak işlerin danışmaktır çaresi

5652 Danışmak gerekirse kendi yakınma danış

Danışmakla çözülür her türlü iş

5659 Nasıl bir iş yaparsan yap, insanlara danış

Danışmaz kişilere katılma, onlardan uzaklaş

5660 Hangi işe girişirsen giriş, danıştıktan sonra yap

Dilediğin dileklerine danışarak eriş

2.3.4. Kutadgu Bilig’deki ve İslâm’daki Yöneticiye İtaat İlişkisi

887 Bey iyi olursa, halk da daima ona itaat eder

İyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur.

Bu beyitten ve Kutadgu Bilig’in genel bağlamı göz önünde bulundurulduğunda halkın beye itaati şüphesiz istenmekte ve gerekli görülmekte iken, bunun olması için de beyin adalet üzere olup halkına karşı iyi olması gerekmektedir. Aksi takdirde daha önce zikredilen beyitlerde görüldüğü üzere bu adaletsizlik/zulüm olur ki halk da buna dayanamaz ve dayanmak zorunda da değildir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber:

“Size veli (idareci) olan, başı kuru Habeş bir köle de olsa, aranızda Allah’ın Kitâbı ile hükmettiği müddetçe, onu dinleyiniz ve itaat ediniz” (Güler, 2007: 182) demiştir.

⁵² Sadece bu beyitte Hz. Peygamber’in Hadisi Şerifi’ne doğrudan atıf vardır.

Burada Allah'ın kitabı ile hükmetme (ki o adil olandır) itaat için bir koşul olarak sunulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de idarecilere itaat konusunda:

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir” (Nisa/59).

Burada iki yönlü düşünülebilir. Şüphesiz Kur'an kendisinin ahkâmına uygun davranan hükümdara itaati emretmiştir. Yahut peygambere arz edin ya da itaat edin emrine uyulduğunda bu da bizi yukarıdaki hadise (yani peygambere) götürmektedir ve buradan da adil olan/Allah'ın ahkâmına uygun davranan hükümdara itaat sonucuna ulaşılmaktadır.

Ayrıca son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, Allah yüce kitabı Kur'an'da sizden olan emirlerinize itaat edin buyurmaktadır. Burada “sizden” diye anılanların Müslümanlar olduğu açıktır. Yani hükümdarın mutlak surette Müslüman olması gerekmektedir. Devlet yöneticileri onların doğal kimliklerini kesin surette taşımalarıdır. Yani hem devlet hem de onun yöneticileri bir “algı” ile değil kendisinin birikimi ile vukua gelmiş bir “anlayış” ile var olmalıdırlar.

2.3.5. İslâmî Esaslar ve Peygamberin Yönetim Anlayışından Mülhem Kutadgu Bilig'deki Devlet Anlayışı

İslâmî esaslar ve Hz. Muhammed (sav)'in devlet yönetiminden misaller verilirken yer yer Kutadgu Bilig'in bunlardan ilham alarak özellikle adalet olmak üzere üç niteliğe vurgu yaptığı belirtilmiştir. Gerçekten de İslâmî devlet anlayışında bu üç unsur önemli olup adalet kavramı en üst kavram olup Kutadgu Bilig'de (Türk-İslâm Devlet Anlayışı) devletin amacı hâline gelmiştir. İslâm'a göre adaletin önemini anlamak için İmam Hanbel'e bakmakta fayda görülmektedir. İmam Ahmed b. Hanbel “*El Müsned*” isimli eserinde Ebû Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber'in imanın 64 ve 74 kûsur bölümünden oluştuğuna dair iki Hadisi Şerif'in olduğunu

aktarmaktadır. Bu bağlamda İmam Hanbel Kur'an ve Sünnet ışığında birincisi "Allah'a iman ve emirlerinin doğruluğunu kabul etmek" ve sonuncusu "İnsanlara sıkıntı veren bir nesneyi yoldan çekmek/kaldırmak" olmak üzere imanın bölümlerini/şekillerini/icaplarını yetmiş dört madde hâlinde sıralamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır (t.y.: 652-656):

Doğru bilgi öğrenme çabası,

Müslümanları korumak,

İnsanların malını haksız yere yememek,

Allah ve Rasûlüne itaat eden emir sahiplerine itaat etmek,

Adaletle hükmetmek,

Doğruları emretmek (yaygınlaştırmak) ve kötülüğü/yanlışları nehyetmek (ortadan kaldırmak),

Saldırgan kâfir ve bozguncularla mücadele etmek,

Cömert olmak.

Dikkat edilirse dikkate değer ölçüde imana dair mevzu devlete ve devlet adamlarına yöneliktir. Aynı zamanda Kutadgu Bilig'de oldukça çok zikredilen ve fevkalade önem atfedilen bilgi, itaat, adalet, cömertlik, ihtiyatlı hükümdar gibi maddeler bulunmaktadır. Özellikle çalışmamız açısından ve Kutadgu Bilig'in esas temel olan adalet ile hükmetmek önem arz etmektedir. Görüldüğü gibi Ahmet b. Hanbel'in Kur'an ve Sünnete dair yaptığı inceleme sonucunda vardığı iman icaplarından bir tanesinin "adalet ile hükmetmek" olması İslâmî düşüncede adaletin ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Başka bir deyişle adaletin imanla ilişkilendirilmesi Kutadgu Bilig'in İslâmî esaslardan etkilendiğini göstermekte ya da en azından adalet kavramının değerini yüceltmektedir. Tıpkı her şeye hâkim "Yaratan Tanrı"ya olan muhkem inanç gibi O'nun isimlerinden olan adaletin de cihanda tesisi Kutadgu Bilig dâhil genel olarak Türk-İslâm devlet anlayışının en baştaki gayesi olmuştur.

Yine Adalet terimi, Kur'an'da, zulmün karşıtı olarak her şeyi denge noktasında tutmak ve yerli yerine koymak anlamında kullanılmaktadır. Bu sebeptendir ki, bir ismi de *el-Adl* olan Allah, adalet üzere iş yapar ve peygamber adalet üzere olmakla emrolunmuştur (Durmuş, 2006: 85). O halde Tanrının verdiği yönetme meşruyetine (*kut*) sahip olan beyin de adalet üzere olması şarttır.

Adalet konusunda yukarıda verdiğimiz misallerden başka olarak Hz. Peygamberin hayatından fevkalade ders verici şu hadis verilebilir:

“Sizden öncekiler, kendilerinden şerefli biri çaldığında terk ediyor ve ancak zayıfı çaldığında hadd uyguluyor oldukları için helâk oldular. Allah'a yemin olsun ki, Muhammed kızı Fâtıma bile çalsa, onun elini keserim.”

Hz. Peygamber kızı Hz. Fâtıma bile olsa suç işleyene adalet için ceza vermeyi ilke edinmiştir. Yani doğru yasa mutlaka konulmalı ve uygulanmalıdır. Aksi takdirde ancak adalet ile ayakta kalabilecek toplum varlığını sürdüremeyecektir (GÜLER, 2007: 186).

Kur'an-ı Kerim'deki emanet mefhumunun geçici süreliğine birilerine tevdi edilen şey olduğu ifade edilmişti. Bununla beraber Kur'an'da devlet (*dvl kökü*)”*dönüşümlü olan, birinden başka birine geçen şeyleri*” ifade etmesi mühimdir (Davutoğlu, 1994: 234-235). Ve ayrıca İslâm inancında her şey faniliğe mahkûmdur. Devlet ve devlete dair unsurlar/unvanlar/kurumlar da bundan müstesna değildir. Bu durum Kutadgu Bilig'de fevkalade önem arz etmekte ve çokça ifade bulmaktadır. Bir iki misal vermek gerekirse,

91 Ey dünya cemali, ululuğun güzelliği

Ey devletin ışığı, dönektün hâkimi

735 İşte ben de (*devlet*) onun gibiyim

Bazen var olurum, bazen kaybolurum

741 Dönektün ve deli devlete gönül bağlama

Dolunay gibidir bu devlet, yine küçülür

742 Adımın başka bir anlamını diyeyim sana

Şimdi bunu da dinle ve güven bana

743 Bu ay yerini, evini değiştirir, değişken olan

Yerinde duramaz ne yapsan

744 Ayn burcu Yengeç, bu ev döner

Hem evi döner hem kendi döner

745 Hangi eve girse bu ay hemen çıkar

Çıkmak için de yattığı yeri yıkar

5231 Bu aldaticı dünyanın hareketi vefasız ve dönektir

Gafil olma; dikkat et, yolu çok kaygandır

5232 O bezenip süslenerek, gönlünü alır

Gönül verince de senden yüz çevirir, gider

5233 Ölümü unutma, uzun emeller besleme

Ölümün baskınına uğrama, ey devletli hükümdar

5234 Ey hükümdar, bu gaflet uykusuna dalma

Ey temiz kalpli insan, bu beylik seni sarhoş etmesin

5235 Bugünkü huzura aldanma

Dikkatli ol ve iyice düşün, yarınki huzuru ara

Kutadgu Bilig'in pek çok beytinin Kur'an ve hadislerden ilham aldığı ifade eden Bayar'a göre (2011: 106) şu beyitler:

1451 Adaletli ol, buna çabala, zorbalık yapma

Tanrı'ya tapın, yüz sür onun kapısına

1374 Halka dosdoğru uygula yasayı ki

Günün iyi olsun kıyamet günü

bazı ayet ve hadislerden mülhem kaleme alınmıştır:

“Haberiniz olsun ki, Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmetmenizi emrediyor. Gerçekten Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz ki Allah işiten ve bilendir.” (Nisa/58)

“Ey iman edenler, hak ölçülerle hareket edip adaleti yerine getirmeye uğraşan hâkimler, Allah için şahitlik yapan kişiler olunuz. Gerek kendileriniz veya ana-babanız yahut en yakınlarınız aleyhine olsun; gerek zengin, gerek fakir olsun. Çünkü Allah, ikisinden de önceliklidir. Bundan dolayı adaletten uzaklaşıp da nefsinize uymayın. Şahitlik yaparken dilinizi eğer, bükerseniz veya çekinerseniz, şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.” (Nisâ/135)

“Ey iman edenler, Allah için duran (gerekeni yapan) hâkimler, adalet örneği şahitler olun! Sakın bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin! Adaletli davranın! Takvaya en yakın olan odur. Allah'tan korkun! Çünkü Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.” (Mâide/8)

“Onlar, sürekli yalancılık için dinler, boyuna haram yerler. Eğer sana gelirlerse ister aralarında hükmet, istersen onlardan yüz çevir. Eğer yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Şayet hükmedersen, aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, adaletli kimseleri sever.” (Mâide/42)

“Kıyâmet gününde insanların Allah'ı Teâlâ'ya en sevgili olanı ve Allah'a en yakın bulunanı adil devlet başkanıdır.” (Tirmizî, Ahkâm, 4)

“Bir saat veya bir gün adaletle hükmetmek, bir sene veya altmış sene nafile ibadetten hayırlıdır.” (el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II, 58, 1721; ez-Zeylâî, Nasbu'r-Râye, IV, 67)

“Doğrusu adaletle iş görenler, Allah katında nurdan minberler üzerinde Rahman'ın sağında olacaklardır. Onun her iki eli, sağdır. Onlar, ahalileri ve velayetlerinde bulunanlar hakkında verdikleri kararlarında daima âdil davranırlar.” (Müslim 1214; Nesâî, Sünenü'l-kübrâ 5917; Ahmed b. Hanbel, Müsned 2/160)

Sonuç olarak, Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamberin hayatı ve Kutadgu Bilig'den alıntılanan ifadeler ile Kutadgu Bilig'in Kur'an ve Sünnet ile arasında yakından bir rabita olduğu görülmüştür. İleride daha detaylı olarak ele alınacaksa da şimdilik bu noktada Kutadgu Bilig'in İslâmî esaslarda birinci unsur olan adalet kavramına aynı şekilde baktığı ve muhkem bir “*Yaratan Tanrı*” inancına sahip olup, devlet anlayışını da bu minval üzere kurduğu tespit edilmiştir. Kutadgu Bilig'in Türklük ve İslâm'ı bir

arada tutması onun kurgusal kimlikleri reddedip doğal olanı benimsediğini sarih bir şekilde göstermektedir.

2.3.6. Kutadgu Bilig’de Adalet

Modern devlet ile Kutadgu Bilig (Türk-İslâm)’deki devlet anlayışı arasındaki en belirgin ve bu çalışmanın esası olan ayırım adalet ve egemenlik kavramlarıdır. Çünkü bu iki mefhum söz konusu devlet modellerinin ruhudur, amacıdır. Modern devletin ele alındığı başlıklarda egemenlik kavramı ele alınmış ve bu kavramın devlete yaratılmış bir tanrı niteliği verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu devlet modelinde devletin amacı/varlık nedeni egemenlik olduğundan adalet dâhil her türlü olgu ve mesele egemenliğe hizmet ettiği sürece var olabilmektedir. Egemenlik ülkesel (territorial) olması nedeniyle, egemen adalet sağlayacaksa bunu yalnızca ülke sınırları içerisinde sağlamak ile yükümlüdür.

Modern devletlerin yaratılan tanrılar olması (kendi üzerinde bir güç/otorite tanımaması) ve egemenliği amaç olarak benimseyip adalet dâhil her şeyi egemenlik için araç kabul etmesi büyük bir sorundur aslında. Modern uluslararası sistemde tanrısız bir düzen kurgusu olması nedeniyle egemen devletler üzerinde bir üst otorite de yoktur. Sistemdeki egemen devletler üst otorite tanımadıklarında onları kısıtlayıcı bir engel de olamamaktadır. Bu durum aslında Batı merkezli Uluslararası İlişkiler kuramlarında anarşi kavramıyla ifade edilmektedir.

Uluslararası İlişkiler kuramlarında anarşi mefhumuna en çok vurgu yapan kuram Kenneth Waltz’un öncüsü olduğu Neorealizm’dir. Waltz’a göre uluslararası sistem doğası gereği anarşiktir. Bu doğa meselesi Hobbes’a kadar gider ve modernitenin doğuşu sırasında sıkça modern kurgu için başvurulan toplum sözleşmelerinde geçen doğa hâlinin ilhamla ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle doğa hâlindeki anarşik (herkesin herkesle savaşı) hâl uluslararası sisteme (devletlerarası güç mücadelesi) uyarlanmıştır. Böylesi bir sistemde (anarşik sistemde) her bir aktörün kendi menfaatlerini kollaması gerekmektedir ve bunun neticesinde uluslararası işbirliği sağlanamayp güvenlik ikilemi ortaya çıkmaktadır. İnşacı (konstrüktivist) kuramcılardan olan Alexander Wendt anarşinin sabit ve değişmez olduğunu ifade

eden bu Neorealist yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Ona göre anarşi devletlerin meydana getirdiği ve şekillendirdiği bir hâldir. İngiliz Okulu'ndan Hedley Bull anarşiye, on sistemde değil de uluslararası sistemde arayarak yaklaşmaktadır. Ona göre egemenlik hakkı ve içişlerine müdahale yasağı anarşi hâlini önleyebilecektir. Sonuç olarak neredeyse bütün Uluslararası İlişkiler kuramları uluslararası sistemin yapısını anarşik olarak görmektedir. Zuhur etmiş olan farklılıklar ise anarşinin sebepleri ve bunu iyimser ya da kötümser algılayışlarından ibarettir (Karabulut, 2016: 8-9).

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ortaya çıkan kuramların kendilerinden evvelki kuramların uluslararası ilişkileri açıklamakta yaşadıkları zorluklara ve uluslararası sistemdeki sorunlara çare bulamamaları (ve bulamayacak olmaları), sorunun bizzat kendisi olan modernitenin sınırları ve temelleri dâhilinde düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Egemen devlet algısının bir uzantısı olan anarşi algısını kabul etmeleri bunun açık bir misalidir. Modern algıdan gayrısını akledemediklerinden, yani sorunu teşhis edemediklerinden soruna çözüm de bulamamaktadırlar. Başka bir deyişle uluslararası sistemin ilanihaye ihtiyacı olan yegâne şey adalettir.

Adalet modern insanlığın açlığını çektiği bir mefhumdur. Bu öylesi bir açlıktır ki, dünya üzerinde akla hayale gelmeyecek lüzumsuz şeylere milyon/milyar dolarlar harcanırken, obezite birtakım ülkelerde ciddi bir hâl almışken, Somali'de insanlar çok daha basit şeylerin "açlığını" çekmektedir. Ancak görülen o ki, bu insanların çektiği açlığın giderilebilmesi için evvela uluslararası sistemdeki adalet açlığının giderilmesi gerekmektedir.

Adaletin sağlanabilmesi için öncelikle adaletin bir araç olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Daha açık bir ifade ile adaletin amaç olması gerekmektedir. Modern devlet algısının adaleti değil de egemenliği amaç olarak belirlediği görülmektedir. Aslında bu noktada adaleti amaç edinmedikten sonra neyi amaç edindiğinin de pek bir önemi kalmamaktadır.

Adaleti amaç edinen Kutadgu Bilig'in devlet anlayışı modern uluslararası sistemin egemen devlet düzeni yerine adil devlet düzeni ile esaslı bir alternatif sunma yetkinliğine sahiptir. Bir devlet düzeni diye anıldığında modern uluslararası sistemin bir hastalığı olarak sadece devletin içerisi anlaşılabilir. Bu modern egemen devlet

için doğrudur. O kendi ülkesel sınırları içerisinde tek hâkimdir. Adalet sağlayacaksa da bunu yalnızca o sınırlar içerisinde sağlamak ile yükümlüdür. Başka bir deyişle kendi vatandaşlarından gayrısını düşünmek zorunda değildir. Bunun adı Uluslararası İlişkiler kuramlarında ulusal çıkar olarak adlandırılmaktadır. Buradaki çıkardan kasıt genellikle ötekilerin (diğer egemen devletlerin) kârını dikkate almayıp yalnızca kendi kârını dikkate alan bir menfaat durumunu ifade etmektedir. Elbette ki böylesi bir uluslararası ortamda insanî değerleri ön plana alan dış politika davranışları gerçekçi olmamakla/hatalı olmakla suçlanacak ve anlamlandırılmayacaktır. İşte bu durum yoksul devletlerin içerisine düştükleri yoksulluğu açıklamaya çalışan “yoksulluk kısır döngüsü” teorisine benzetirsek bir “adaletsizlik kısır döngüsüne” yol açmaktadır.

Adaletin her durumda zaman ve mekândan etkilenmeden uygulanabilmesi gerekmektedir. “Karşılıklı bağımlılık” ile yukarıdaki realist bakış açısını yumuşatmaya çalışan (neo)liberal görüşe göre devletlerarasında çıkacak herhangi bir anlaşmazlıkta iki tarafında maliyet kaybına uğrayacağı durumda iki taraf da mecburen uyuşmazlığı çözmek zorunda kalacaktır. Ancak konu şu ki, bu bahsedilen adaletsizlik üreten sistemin şifası değildir. Adaletsizlik eşitsiz bir durumu ifade etmektedir. Bu karşılıklı bağımlılık ise görece eşit aktörler arasında yaşanan maliyet hesabına dayalı bir durumdur. Bundan da başka yine yalnızca kendi menfaatini öncelikli görüp, hakkı olanın hakkını vermek ile ilgili bir durumu da ifade etmemektedir.

O hâlde aranan şey her ne olursa olsun her durumda (kendi zararına gözüксе bile) adil olmaktır. Çünkü devletler her durumda çıkarını kollar (yani fırsatı ve gücü varsa güçsüzün hakkını gasp edebilir) anlayışı benimsenir ve bu çerçevede dâhilinde düşünülürse, bir çözüm bulunamaz. Zaten asıl sorunun bu ve benzeri şeyler olduğu düşünülmezse sistemin adaletsizliğinden yakınmak akla bile gelmez.

Kutadgu Bilig’de ifadesini bulan Türk-İslâm devlet anlayışında adalet konusunda herhangi bir maliyet hesabı söz konusu değildir. Töre neyi emrediyorsa o yapılmalıdır. Bu nedenle Kutadgu Bilig’de devletin tesis etmesi gereken adalet, yalnızca onun kendi ilinde değil, tüm cihana yayılması gereken bir olgudur. Bu konu Türklerin cihan hâkimiyeti mefkûresi ile ilişkilidir. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere İslâmî esaslardan ilham almış olan ve muhkem bir Yaratan Tanrı inancına

sahip olan Kutadgu Bilig'in Tanrının emri olan adaletten şaşmamasını beklemek gerekmektedir. Dünya üzerinde tüm yaratılmışlar Tanrının kulları ise adalet de tüm dünyaya hâkim olmalıdır. Dolayısıyla adalet ilin sınırları ile sınırlandırılmayıp herkes için olmalıdır. Hatta bir yönetici adaleti yeryüzünün tamamına yaymayı amaçlamıyorsa kendi ilini de adaletle yönetemiyor demektir (Kafkasyalı, 2016d: 507).

Kutadgu Bilig'in müellifi Yûsuf Has Hâcib adalet için *töre* (törü) kelimesini kullanmıştır. Töre Türklerin İslâm'a geçişinden evvel de devlet geleneğinde yer bulmuştur. Orhon Yazıtları'nda töresiz devlet veya topluluğun olamayacağı ifade edilmiştir (Bağdatlı, 2007: 136).

Töre mefhumu adalet manasının yanında "örgüt kuralları" olarak da kullanılmıştır. Türklerde adalet olarak ifade edilen ayrıca bir kavramın ortaya çıkması oldukça geç dönemlerde olmuştur. Devlet mekanizmasının yerleşik hâlin getirdiği etkiler ile adalet olarak ayrıca bir kavram kullanılmaya başlanmıştır ve Uygurlar ve Karahanlılar bunun öncüsü olmuşlardır (Bağdatlı, 2007: 136).

Türk devlet geleneğinde törenin karşılığı olarak en çok kullanılan kelime *yoldur*. Esasında töre de bir yoldur. Bir hayat, ahlâk, düzen ve dirlik yoludur. Kutadgu Bilig'de *köni törü* ifadesi Türklerde *köni yol* olarak da ifade edilmekteydi. Yûsuf eserinde doğru yolu (köni yolu) tut diye defalarca öğüt vermiştir. Türklerin İslâmiyet'e geçişi ile birlikte bu *doğru yol* ifadesi sırat-ı müstakim anlayışında ifadesini bulmuştur (Ögel, 1982: 324). Sonuç olarak, devlet ve içtimaî hayat gibi pek çok alanda belirli bir yol/usul ile hareket edilmekteydi. Bu bağlamda Türk devlet geleneğinde vusul için usul hayli ehemmiyetlidir. Yani akıbeta giden yolda töreden ayrılmamak gerekmektedir. Aksi ise usulsüzlük, yöntemsizlik ve *yolsuzluktur* (Kafkasyalı, 2016a: 13).

Kutadgu Bilig'deki adalet meselesinde daha özele inecek olursak, ilk olarak söylenmesi gereken adalet kavramının Hakan Kün-Toğdı ile somutlaştırılmıştır. Mezkûr eserin 18. babında "Hakan Kün-Toğdı Ay-Toldı'ya Adalet Sıfatının Nasıl Olması Gerektiğini Söyler" başlığı altında adalet kavramı anlatılmaktadır.

800 Bak ben buyum, adalet ve yasa

Yasanın özelliği budur, dikkat et buna

801 Üstünde oturduğum bu kürsü

Ey gönlümü doyuran, ayağı üçlü

802 Üç ayaklı şeyler devrilmeden durur

Üçü düz durdukça dengede olur

803 Eğer üç ayaktan eğrilirse biri

Kayar ikisi de, uçar üzerindeki

804 Üç ayaklı her şey dosdoğru durur

Eğer dört olursa, biri eğri olur

805 Düz olan bir şeyin her tarafı iyidir

Bütün iyilerin dikkat edersen tavrı düzgündür

808 Benim tavrım eğilmez, doğrudur

Doğru eğrilirse eğer bu kıyamet günüdür

809 Doğruluk üzerine keserim ben işi

Ayrımam ben bey ya da kul diye kişiyi

810 Bu bıçak böyle elimde durur

Ey becerikli, biçip keserek işler

811 Bıçak gibi keserim ben işi

Uzatmam davacının işini

812 Şekerse güçlkle karşılaşan

Kapıma gelince adalet bulanlar için

813 O kişi şeker gibi tatlı gider

Sevinir ve yüzü güler

814 Acı otu da zorba kişiler içer

Güçlük çıkarıp dürüstlükten kaçanlar

815 Kavgalaşıp gelirler, yasayı uygulamam

Acı ot içmiş gibi olduklarımı görürüm

816 Benim sert olup kaş çatışım

Zorbalar için bu sevimsizliğim

817 Gerek oğlum olsun, yakın ya da yabancı

Gerek yolcu olsun, konup geçici

818 Yasada ikisi de bana birdir

Karar verirken farklı değildir

819 Bak bu beyliğin temeli doğruluktur

Doğrulukla beyler dirlik bulur

821 Doğruluk üzerinedir beyliğin temeli

Doğruluk yoludur bu beyliğin kökü

822 Yasa yaparken ile doğru olursa

Bey dilek ve arzularına kavuşur

Adalet mefhumunun hakan ile simgelenişi ifade edilmiştir. Yukarıdaki beyitlerden anlaşıldığı üzere hakanın (adaletin) bir dengede olması gerektiği ve herhangi bir dengesizlikte adaletin yıkılacağı ifade edilmektedir. Kutadgu Bilig gibi devletin amacı olarak adaletin belirlendiği (Kafkasyalı, 2016d: 508) bir eserde devletin yıkılışının başka türlü sembolize edilmesi de beklenemez. Yine adalet sağlanması için kanunla iş yapılırken hükmün de geciktirilmeden bir bıçak gibi keskin olmasına vurgu yapılmaktadır. Bu geciken adaletin de bir adaletsizlik olacağı düşüncesinin olduğuna işaret etmektedir demek yanlış olmasa gerektir. Yine bu hükmün

sonucunda haklı olan sevineceği ve haksız/zorba olanın da hak ettiği cezayı bulup acısını çektiği bir anlayış vardır. Ayrıca hakan (adalet) hiçbir zaman zorbalara güler yüzünü göstermemektedir. Hakan doğru yasa koyup, doğruluk üzere olursa her türlü arzusuna da kavuşacaktır. Bu töre uygulanırken akrabalık, sınıfsal statü gibi herhangi bir ayırım söz konusu olamaz. Herkes kanun önünde eşittir ve hak ettiğini (şeker ya da acı ot) alacaktır.

Devam eden beyitlerde adaletin fevkalade bir tasviri yapılmaktadır.

824 Hakan dedi: Bilge benim tavrımı

Görüp güneşe benzeterek verdi bu adımlı

825 Güneşe bak, küçülmez hep doludur

Parlaklığı eksilmez, hep aynıdır

826 Benim de yaradılışım ona benzer

Doğrulukla doludur, hiç eksilmez

827 İkincisi doğar güneş, ışıır bu dünya

Kendinden eksilmez ışığı, ulaşır halka

828 Benim düzenim de böyle, yok olmam

Bütün halka birdir sözüm, tavrım

829 Üçüncüsü güneş doğunca yer ısınır

Binlerce renkli çiçek açılır

830 Hangi ile benim törem değse

Düzenlenir o il tümünden taş olsa

831 Doğar güneş, temiz pis demez

Herkes ışık verir, ışığı eksilmez

832 Benim de eylemim aynı böyledir

Herkes benden payımı alır

833 Bir de bu güneşin burcu sabittir

Bu sabit dediğim temeli sağlam olduğu içindir

834 Güneşin burcu Aslan'dır, bu burç kımıldamaz

Kımıldamadığı için evi de bozulmaz

835 Benim tavrımı gör, yine aynıdır

Ben hiç değişmem, parlaklığım aynıdır

Evvela bu tasvirde dikkati çeken adaletin güneşe benzetilmesidir. Bir gök cismi olarak Güneş yaratılışı gereği doğacak ve tüm dünyayı aydınlatacaktır. Başka bir deyişle bu adalet fikrinde adaletin zaman ve mekânla sınırlı olmayarak sürekli ve tüm insan âlemine ulaşması gerekmektedir. Tıpkı modern devletin fikrî temellerini atan düşünürlerin egemenliğin sürekli olduğunu ifade ettikleri gibi, Kutadgu Bilig'deki devlet anlayışında amaç olan adalet de bir Güneş'in ışığı gibi eksilmez ve süreklidir. Yine modern devlette ülke sınırlarının her bir yanına nüfuz etmesi beklenen egemenlik gibi adaletin tüm cihana nüfuz etmesi, yayılması amaçlanmaktadır. Yûsuf'un ifadesiyle bu adaletten hiç kimse paysız kalmaz, ister mazlum ister zorba, herkes payına düşeni alır. Yine adaletin muhkem olduğunu ifade etmek için de burç sembolü ile temelinin sağlamlığına işaret edilmiştir. Adalet (Güneş) sabittir ve onun tavrı (parlaklığı) her zaman aynıdır.

Kutadgu Bilig'de anlatılan "töre"nin sevmediği ve Ay-Toldı'ya uzak durmasının telkin edildiği bazı yararsız hâl ve davranışlar vardır. Sıralayacak olursak, yalan ve ondan daha da kötü olarak nitelenen güç kullanmak (zorbalık), hırslı olmak, acelecilik, açgözlülük, öfkeli olmak, içki içmek, eli uzun olmaktır. Bu hâl ve davranışlar töreye göre yararsız olarak görülmektedir. Demek ki törenin dikkati ettiği bir husus *yararlılıktır*. Ay-Toldı hakana iyi kişiyi ve iyiliği sorduğunda ise bunun cevabı halka çok yararı dokunan kişiler ve fiiller diye anılmaktadır. İyi kişi odur ki yaptığı iyiliği karşılık beklemeden yapar. O halde törenin dikkat çektiği bir husus olarak da karşımıza *iyilik* kavramı çıkmaktadır. Ay-Toldı hakana "doğru nasıldır?/doğruluk yolu hangisidir?" diye sorduğunda, "insanlık doğruluğun tam

adadır ve kuta ermek için doğruluk gerekir” cevabını almıştır. Bu bağlamda şahsiyet (kişilik) sahibi olmayı ve meselenin insan olmak değil insanlık (insanca davranış/doğru-düzgün davranış) olduğu vurgulanmaktadır. O hâlde temsilde adalet olan hakanın tavsiye ettiği bir diğer erdem *doğruluk*dur. Bir başka önemli husus da insanların töre (adalet) önünde eşit olduğu şeklinde ifade edilmiştir. Yani *eşitlik* kavramına töre açısından hayli önem atfedilmektedir. Hâsılı töre dört önemli ilkeye (*yararlılık, iyilik, doğruluk, eşitlik*) dayandırılmaktadır (Demirel, 2014: 58).

2.4.Kutadgu Bilig’deki Devlet Anlayışı: Yaratan Tanrı İnancı ve Adil Devlet

Düzeni

Daha önce ifade edildiği üzere Kutadgu Bilig’de yapılan şey mâzi ile yeni durumu uyumlaştırma çabasıdır. Nitekim kut, töre ve dünya hâkimiyeti gibi kavramlar İslâmiyet öncesi Türk devlet geleneğinde mevcuttur. Balasagunlu Yûsuf İslâm dairesine geçiş sırasında yaşanan değişimin mâzi ile bir devamlılık/süreklilik bağı içerisinde olmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda bu müellif bir devlet fikri üzerine odaklanmıştır. Bu çalışmada Yûsuf Has Hâcib’in ortaya koyduğu devlet anlayışı, Yaratan Tanrı ile muhkem bir bağ kurmuş olan *Adil Devlet Düzeni* olarak kavramsallaştırılmıştır. Biraz daha açarsak, adil düzenin tesisinde Yaratan Tanrı inancı birinci dereceden etkili olmaktadır. Çünkü daha önce İslâmî esaslar ile Kutadgu Bilig arasındaki ilişki ortaya konduğunda görüldüğü gibi İslâm inancında adalet yöneticilerin tesis etmesi gereken ana meseledir. Nitekim Türklerin İslâm inancında Hz. Peygamber’i örnek almaları da bu konuda etkili olmuştur. Çünkü daha önce belirtildiği gibi Hz. Peygamber adil olmakla emrolunmuştur. Tanrı ile adil devlet düzeni açısından bir başka bağ ise yöneticilerin yaratılmışlıklarını bilmeleri dolayısıyla haddini/hududunu bilmeleridir. Yine bu bağlamda mezkûr eserde sıkça ölüm vurgusu yapılarak, *hesap günü* hatırlatılmaktadır. Eğer ki adil olmak Allah’ın yöneticilere emri ise elbette ki bunun hesabını öte dünyada (ahirette) Allah’a verecektirler. İşte bu yüzden kitabın takdimini yaptığı “Kitabın Adı, Yorumu ve Kendi Yaşlılığını Söyler” başlığı altında “Her iki dünyayı tutman için eline sundum” (b. 351) der. Bu kısaca yapılan girizgâhlara ileride ayrıca değinilecektir. Öncelikle devlet (il) kavramına bakmakta fayda vardır.

Devlet kelimesine karşılık olarak *il* kullanılmaktadır. Ancak *il* kelimesi, İslâmiyet öncesi Türk devletlerinde olduğu gibi Karahanlı Devleti'nde de yalnızca devlet manasında kullanılmamıştır. Bunun yanı sıra *il* anlam çeşitliliği kazanarak, halk, millet, ülke saltanat anlamlarını içermiştir. Kutadgu Bilig'de *il* (devlet) hâkimiyeti kut ve töre kavramlarıyla iç içe geçmiştir (Bağdatlı, 2007: 89-90).

Kut'un kelime anlamına daha önce değinildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. Burada önem arz eden mesele kut kelimesinin niteliğidir. Kut (yönetme/hâkimiyet meşruiyeti) için söylenecek ilk şey onu Tanrının vermiş olduğudur ve doğası bir topa benzer, oynak/vefasızdır.

661 Sözüme destek olsun diye yere top koydum

Neye benzediğimi göstermek istedim

662 Nasıl ki düz yerde top yuvarlanır

Devlet de onun gibidir, uzaklaşır

668 Güvenme boş kuta, kutlu kişi

İnanma bu kuta, adlı kişi

669 Akarsu, güzel söz ve kut durmadan

Gezinirler dünyayı durup dinlenmeden

670 İnanılmaz bu kuta, vefasız, dönektir

Yürürken hemen uçar, ayağı kaygandır

Bu beyitlerden *kutun* yani devlet yönetme/hâkimiyet meşruiyetinin geçici ve güvenilecek bir şey olmadığı ifade edilmektedir. Yani hakan hâkimiyetini her zaman kaybedebilir. Bu nedenle hakan ihtiyatlı olmalı ve kut dâhil dünyanın gelip geçici şeylerine aldanmaması gerekmektedir. Kut dâhil hâkimiyeti sağlayan her şey amaca ulaşmak için yalnızca birer araçtır. Hakanın bu nedenle neyin amaç neyin araç olduğunu iyi anlaması gerekmektedir. Bu bakımdan Kutadgu Bilig'in devlet anlayışı devletin amacı/varlık sebebi olarak adalet kavramını öne çıkarmaktadır. Bu nedenle Kutadgu Bilig modern devletin aksine “amaçları adına araçlar belirleyen” bir devlet

anlayışına sahiptir. Hâkimiyet (egemenlik) adalet için yalnızca bir araçtır. Hatta tümüyle bir teşkilat yapısı olarak devlet adaletin tesisi için araç olarak görülmektedir.

Adalet terimi, Kur'an'da, zulmün karşıtı olarak her şeyi denge noktasında tutmak ve yerli yerine koymak anlamında kullanılmaktadır. Bu sebeptendir ki, bir ismi de *el-Adl* olan Allah, adalet üzere iş yapar ve peygamber adalet üzere olmakla emrolunmuştur (Durmuş, 2006: 85). O halde Tanrının verdiği yönetme meşruiyetine (*kut*) sahip olan beyin de adalet üzere olması şarttır.

Yaratan Tanrı'ya inancı olanın da adaletle yönetmesi gerekir. Kutadgu Bilig'de daha en başta Yaratan Tanrı inancı olduğu ortadadır. İlk bab "Yüce Tanrının Övgüsünü Söyler" olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵³

⁵³ BİSMİ'LLÂHİR-RAHMÂNİR-RAHİM

- 1 Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrının adı ile söze başladım.
- 2 Kadir ve bir olan Tanrıya çok hamd ve binlerce sena olsun; onun için fânîlik yoktur.
- 3 Kara yer ile mâvî göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü, zaman ile zamaneyi ve mahlûkları o yarattı.
- 4 istedi ve bütün bu varlıkları yarattı; bir kere :— "ol!"—dedi, bütün diledikleri oldu.
- 5 Bütün bu yaratılmış olanlar ona muhtacdır; muhtaç olmayan yalnız Tanrıdır; onun eşi yoktur.
- 6 Ey kuvvetli, kadir, ebedî ve müstağni olan Tanrı, senden başkasına bu ad yakışmaz.
- 7 Ululuk ve büyüklük sana mahsustur; sana eş ve denk olan başka biri yoktur.
- 8 Ey bir olan Tanrı, bir başkası sana şerik koşulamaz; başta her şeyder evvel ve sonda her şeyden sonra sensin.
- 9 Senin birliğin hesaba gelmez; bu kudretin her şeye hâkimdir,
- 10 Sen, şüphesiz, birsin, ey sonsuz Tanrı; istisna sayıya gelmez.
- 11 Ey içi ve dışı bilen, ey hakkı'l-yakîn; gözden uzaksın, fakat gönüle yakınsın.
- 12 Senin varlığın, parlak güneş ve ay gibi, bellidir; fakat nasıl olduğunu kavrayacak gönül ve akıl yoktur.
- 13 Senin birliğin eşya ile ilgili değildir; eşyayı sen yarattın, onlar senindir.
- 14 Her varlığı sen yarattın; varlık yok olur, bakî kalan yalnız sensin.
- 15 Yaratıcı varlığına yaratılmış olanlar şâhiddir; yaratılan iki — birin hâzır şahididir.
- 16 Onun eşi yahut benzeri yoktur; nasıl olduğuna mahlûkların akli ermez.
- 17 Yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır; ne benzer, ne kıyâs edilir, ne de tasavvur götürür.
- 18 Arkada veya önde değildir; ne sağdadır, ne solda; yeri ne altta, ne üstte, ne de ortadadır.
- 19 Yeri o yarattı, onun için yer bahis mevzuu değildir; şunu bil ki, onsuz da yer yoktur.
- 20 Ey her sırta yakın, ey her gönül için yüksek Tanrı, bütün suret ve şekiller sana şahittir.
- 21 Bu sayısız, yüz binlerce canlıyı, ova, dağ, deniz, tepe ve çukurları sen yarattın.
- 22 Mâvî göğü sayısız yıldızları ile süsledin, karanlık geceyi ışıklı gündüz ile aydınlattın.
- 23 Uçan, yürüyen ve duranların hepsi rızıklarını senden bularak, yeyip, içenler.
- 24 Yüksek Arş'tan alttaki toprağa kadar bütün her şey, hepsi sana muhtacdır, ey rabbim.
- 25 Ey Tanrının birliğine inanmış olan, onu dilin ile öğ; gönülün tereddütsüz inandı ise, aklını işe karıştırma.
- 26 Nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet; varlığına inan, sükûn ve huzura kavuş.
- 27 Nice ve nasıl olduğuna karışma, kendini tut; onu nicesiz ve nasılsız bil, sözünü uzatma.
- 28 Ey müstağni olan rabbim, sen bu muhtaç kulun bütün günahlarını şefkatle affet.
- 29 Asıl sana sağındım, ümidim sendedir; muhtaç olduğum yerde elimden tut.
- 30 Mahşer günü beni sevgili Peygamber ile birlikte hasret, onu bana şefaataçi kıl.
- 31 Onun dört arkadaşının her birine aralıksız, devamlı sayısız selâm erıştır.
- 32 Ulu günde onların yüzünü göster, şefaathlerini bana yardımcı kıl.
- 33 Seni olduğun gibi medhedemiyorum; seni sen medhet! Sözüm kesildi.

Kutadgu Bilig’de ayetler ve hadislerden ilham alındığı ve bunun ayet ve hadislerin doğrudan yazılmadan ortaya konduğu görülmektedir. Bu bağlamda devlete dair tüm tasavvurlar bir “*Yaratan Tanrı*” inancına dayanmaktadır. Tabii ki bu zihniyet eserin tümüne yayılmıştır.

Yaratan Tanrı inancına sahip olan Kutadgu Bilig’deki devlet anlayışı da buna uygun bir içeriğe sahiptir. Alâkası Yaratan Tanrı’ya olmasından dolayı vicdanı (yol göstericisi) onu iyiye yönlendirmektedir. Yahut yaratılmışlığının bilinciyle haddi aşmamayı bilmektedir ve adaletin zıddı olan zulmü/zorbalığı defaatle kötülemiştir. Bunun için adaleti devletin merkezine almaktadır. Akıbeti hayrolsun diye bu yaratılışa uygun (ahlâkî) anlayışı benimsemektedir.

Kutadgu Bilig’de adalete verilen kıymeti, onun modern devlet ile çok sarıh bir kıyasını yaparak ortaya koymak mümkündür. Malûm üzere, modern devlette egemen denildiğinde devletin yönetimi ile ilgilenen kişi ya da kurum anlaşılmaktadır. Egemenlik egemene ait olan, yönetme meşruiyetini ifade eden addır. Devlete dair yönetim mekanizmasında bulunan her şey egemenlikten kaynaklanır, egemenliğin sınırları ile sınırlandırılır. Buna mukabil Kutadgu Bilig’de (dolayısıyla Türk-İslâm devlet anlayışında) hükümdar/yönetici adalet kavramı ile temsil edilmektedir. Devlete dair diğer tüm fiiller, kavramlar on uymak, ondan kaynaklanmak mecburiyetindedir. Yani devletin hudutları/haddi adaletin müsaade ettiği ile kadardır.

Kutadgu Bilig’deki (Türk-İslâm) devlet anlayışında adaletin yerini insanın iskelet sisteminin vücut için ifade ettiği anlama benzetebiliriz. Nasıl ki insan vücudu dış görüşünü, elleri, kolları ve hatta organlarıyla kusursuz bir bütünlük arz ederken, iskeletindeki kısmî bir bozukluk bu görüşte ya da hareketlerde kısıtlanmaya yol açacaksa ya da iskelet sistemi bütünüyle işlevini kaybettiğinde vücut felç olacaksa, adalet de devlette iskelet sisteminin

Birinci Baktan başka Yaratan Tanrı inancına dair beyitler:

692 Yoktan var olan her şey tekrar yok olacaktır; yaratan Tanrı ne isterse, onu yapar.

693 Bu hayat dediğin yel gibi geçer; tutmak olmaz, kaçır; onu kim bulabilir.

694 Bu saadete güvenme, geldiği gibi gider; bu devlete inanma, verdiği gibi alır.

695 Ey kuzum, bu ikbâl ne güzel şey olurdu, eğer devlet döneke olmasa idi.

696 Devlet gelip, tekrar gitmese idi, bu aydınlanmış olan gün tekrar karamazdı.

3743 Boğazım için yiyeceği ve sırtım için giyeceği yaratan Tanrım bana eksik etmez.

3744 Beni o yarattı ve bugüne kadar besledi; ey dünya beyi, o beni ileride de besleyecektir.

3745 O sana, hiç esirgemedi, dünya nimetlerini verdi; vergili rabbim bana da vermez mi?

3746 Ey cömerd yığıtirri, bütün iyilik ve kötülüğü, fakirlik ve zenginliği Tanrı’dan bilirim.

6397 Kimi yaratan Tanrıya karşı, düşman gibi, yayını kurup, ok attı.

6408 Tanrı bize bugün bu günü verdi; ele geçen bu fırsatı heder etmemelidir.

insan vücudundaki işlevi görmektedir. Devlet her ne kadar iktisadî anlamda güçlü olursa, yüksek teknolojilere sahip olursa olsun adalet olmadığı müddetçe hiç kıymeti harbiyesi yoktur. Bunu uluslararası sistem ölçeğinde düşünürsek, ten rahatlığı sağlayan (bu asla medeniyet değildir) iktisadî yapılanmalar ya da özellikle teknoloji bir süre ve birileri için keyfiyet sağlayabilir; ancak, asla sistemde adalet sağlayamaz. O nedenle sistem, tıpkı günümüzde olduğu gibi, arıza vermeye başlar. Bu arızaya adaleti yalnızca kendi halkı için istediği müddetçe asla gerçek manada adaleti sağlayamayacak olan modern devlet algısı yol açmaktadır.

732 Dolunay olunca dünyaya parlar

Dünya halkına ışık saçar

Bu beyit devleti temsil eden Ay-Toldı (Ay-Doğdu) için söylenmiştir. Bu beytin önemi Kutadgu Bilig devlet anlayışında dünya bir bütün görülmekte. Adaletten aldığı yetkiyle kut tüm insanlığı aydınlatmalıdır. Modern devlet algısında olduğu gibi tek bir ulusun hatta sınıfın çıkarı için değil âlemin menfaati için çaba gösterir bu devlet anlayışı. Bir başka husus Ay esasen bir ışık kaynağı değildir. Yalnızca Güneş'ten aldığı ışığı bize yansıtarak gecenin karanlığını aydınlatmaktadır. Kutadgu Bilig'de Adalet Güneş (Kün-Toğdı)'tir ve kut/devlet de Ay (Ay-Toldı)'dır. Tıpkı gök cismi olan Ay'ın Güneş'in ışığını yansıtip dünyayı aydınlattığı gibi devlet de adaletin ışığıyla en karanlık, en kötü zamanlarda bile âleme ve insanların yolunu ve bahtını aydınlatmaktadır.

Zaten Allah'ın lütfettiği bu devlet doğruluk üzere olmayan kişinin elinden gider denmektedir. Hatta zalim bey ya da zorbalık için şöyle denmiştir:

2030 Bu zorba kişi beyliği sürdüremez

Bu zorbalığı halk kaldıramaz

2032 Yanan ateştir zorbalık, yaklaşan yanar

Töre sudur, akarsa nimet yetişir

2033 İle uzun süre egemen olmak istersen ey bilge

Yasayı doğru yürütüp halkını korumalısın

2034 Yasayla il büyür ve düzenlenir dünya

Zorbalıkla il eksilir ve bozulur dünya

2425 Kılıçla aldı bak iller alan

Kalemle tuttu bak ili tutan

2426 Kılıçla alırsın, olur il senin

Kalem olmayınca onu elde tutamazsın

2427 Kılıçla alırsan eğer, güçle

Egemenlik sürmez yıllarca öçle

Bir başka açıdan bakıldığında, yönetimin her daim iyi olması hem bu dünya için iyidir hem de ötekisi (ahiret) için. Yani devlet anlayışı ve onun varlık sebebi, devletin, öteki dünyada iyi yer edinmek için bu dünyada iyilik etmenin bir yolu olmasıdır. Yönetim de bu nedenle adalet, hoş görü ve doğruluk üzerine kurulmuştur.

Sonuç olarak, devlet anlayışını/devletin varlık sebebini, *“Bu dünyada mutlu olmak ve öteki dünyada iyi yer edinmek doğrultusunda adaleti sağlamak için bir araç”* ve devlet yönetimi de *“Allah rızası için halka iyilik etmek ve adalet üzerine onları koruyup yönetmek”* olarak tanımlanabilir.

Başta Hakan olmak üzere tüm devlet hizmetindeki kişilerin bu anlayış ve yönetim şekline ayrılmamaları için sürekli olarak ölüm ve hesap günü hatırlatılmıştır. Çünkü insanın doğasında nefis denilen bir şey vardır ve bu kişiler nefislerine uyup doğru yoldan sapabilirler. Zaten yönetim erkinin de İslam’ın buyurduğu emir ve yasaklara uyan kişiler olması gerektiğinin vurgusu da bu nedenledir. Kısacası Kutadgu Bilig’de devlet, adaleti, halkın mutluluğunu ve refahını sağlamakla Allah’ın rızasını kazanmanın bir vesilesi/aracıdır.

Kutadgu Bilig’de adalet mülk ve melekut âlemleri arasındaki bağıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN DEVLET VE KUTADGU BİLİĞ'İN DEVLET ANLAYIŞININ KIYASLAMASI⁵⁴

Birinci bölümde modern uluslararası sistemin oluşturan modern egemen devletin oluşum vetiresi anlatılmıştır. Buna göre modern devlet Rönesans, Reform, Coğrafi Keşifler, Sanayi Devrim, sömürgecilik ve bunların neticesinde oluşan Aydınlanmanın aklının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Aydınlanmanın mâziye ait her şeyi düşman ilân edip fikriyatından çıkarması ve epistemolojik ve ontolojik olarak kendisine yeni bir zemin oluşturmuştur. Bu zemin üzerinde modern devlet dâhil yeni bir kurgu yaratmıştır. Elbette ki bu kurgu bir anda olmamıştır. Birkaç yüzyıl süren modern devletin oluşum vetiresi, aslında egemenlik mefhumunun da bir hikâyesi olmuştur.

Modern devlet için egemenlik olmazsa olmaz hâline gelmiştir. Yönetme meşruiyeti ondan kaynaklanmaktadır. Oluşturulan kurgulara insanların tâbi olması egemenlik sayesinde mümkün kılınmıştır. Çünkü devletin nüfuzu ülkenin tüm alanına yayılabiliştir. İşte bu nedenle devletin merkezine amaç olarak egemenlik kavramı konulmuştur.

Ancak egemenliğin dünyevileştirilmesi gerekmiştir. Çünkü egemenlik Tanrı'ya dayandırılırsa din sınıfı ile egemenliğin bölünmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Egemenliğin bölünmemesi adına bu çalışmada da ismi anılan pek çok düşünür lâdini bir tutum ile eserler telif etmişlerdir. Bu konuda ilk başarıyı aslında Hobbes sağlamıştır. Hobbes doğumundan itibaren yaşadığı “savaş hâlini”, *Leviathan* isimli eserinde toplum sözleşmesi muhayyilesine doğa hâli olarak sunmuştur, bir daha böylesi bir durum yaşanmasın diye. Eğer ki insanlar böylesi bir savaş hâlinden

⁵⁴ Bu bölümdeki kıyaslama yapılan hususlardan oluşan alt başlıklar Kafkasyalı'nın “Kutadgu Bilig Işığında Türk-İslâm Devlet Anlayışından Modern Devlet Algısına Geçiş” (Kafkasyalı, 2016b) adlı makalesinden alınarak oluşturulmuştur.

kurtulmak yani güvende olmak istiyorlar ise yetkilerini üst bir otoriteye (Leviathan) terk etmeleri gerekmektedir.

O kralın/yönetme erkinin her türlü otoriteyi (din, siyaset) elinde bulundurması gerektiğini ve böylece egemenliğinin bölünmeyeceğini düşünmüştür. Egemenliği bölünmezliği eserin yazıldığı dönemin (17. yüzyıl) siyasetine hâkim olan görüştür. Çünkü Avrupa’da yaşanan savaşlar kaotik bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bunun en büyük mesullerinden biri olarak da dinî kurumlar görülmektedir.

Din adamlarına duyulan bu öfke özellikle 18. yüzyıl Aydınlanma düşünürlerinde Tanrı’ya yönelmiştir. Onlar ya Tanrı’yı tamamen istemiyordu ya da Tanrı’nın dünyaya karışmasını. Bu nedenle Nietzsche bu gelinen noktayı “Tanrı öldü!” diye ifade etmiştir. Onun için önemli olan ve incelenmesi ve hatta çözüm bulunması gereken husus tanrının ölmesi değil, onu insanoğlunun öldürmüş olmasıdır (Kafkasyalı, 2012: 7-8).

Bu temsilde tanrının öldürülmesiyle yeni bir tanrı yaratılmıştır: modern egemen devlet (Kafkasyalı, 2012). Çalışmada yaratılmış tanrı olarak zikredilen egemen devletler yeryüzünde tek hâkim olmuştur. Aslında bu yüzyıllarca Tanrı ve onun adına iş gördüğünü iddia eden dinî kurumlara karşı bir başkaldırı olmuştur.

Kendisinin karşı olduğu ve kötü olarak addettiği Kilise’nin hakikat olarak kabul ettiklerini evrenselleştirmesinden farksız bir şekilde modern devlet de kendi hakikat kabul ettiklerini dayatarak/baskıyla evrenselleştirebilmiştir (Kafkasyalı, 2012). Buna ilgili bölümde anlattığımız tarihî seyir dışında günümüzden de bir misal vermek mümkündür. Malûm üzere dünya genelinde liberal-demokratik devlet yapısı yaygındır, yani Batı bu yapısı evrenselleştirebilmiştir. Batı üst birimi kendisi ile pek çok açıdan, en önemlisi zihniyet açısından, farklılık gösteren bir devleti demokratik ilkelere uymadığı gerekçesiyle eleştirebilmekte ve hatta tehdit edebilmektedir. Başka bir ifade ile Batılılaşmadığı/modernleşmediği/kendileşmediği için bunu bir tehdit unsuru ya da kötü bir durum olarak nitelemektedir. Nitekim bu tip söylemlerin ardından pek çok ülkeye müdahale ettiği ya da muhalif kesimleri destekleyerek hükümet devirdiği malûmdur.

Batının bu kendileştirme/modernleştirme merakı, Carl Schmitt’in “Dezisionismus/decisionism” kavramına bakıldığında çok daha iyi anlaşılabilir.

Nitekim Schmitt kurgusal bir düşman imgesi oluşturma konusunda ve Amerikan politikalarının kurgusal düşman/öteki oluşturmada en çok atıf yapılan düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Decision “karar” anlamına gelse de bir ikiliğin ve bölünmüşlüğü (cision) “de” ön ekini almasıyla olumsuzlanmıştır. Bu nedenle “decision” ikiliğinin teke indirilerek sona erdirilmesi manasına gelmektedir. Batı zihniyetinin bu tekçi/birci özelliği onun teke ve bire olan hayranlığından değil, ikiye olan tahammülsüzlüğündendir. Bu tekleştirme için Batının formülü kendileştirme/modernleştirmedir. Zira kendi bilinci olmasına rağmen kendileşmek (kendileştirilene göre ötekileşmek) olamayacağı için kendileştirilecektir (Kafkasyalı, 2010: 53-55).

Kafkasyalı'nın bu kendileştirme kavramsallaştırmasını basitçe anlatacak olursak, *kendiyi* ifade eden Batı üst birimi tekçi/birci anlayışından dolayı, yani ötekiye tahammülsüzlüğünden dolayı, ötekiyi *kendileştirmek* istemiştir. *Kendileşme* modernleşmeyi başka bir deyişle Batılılaşmayı ifade etmektedir. Hâsılı Batı üst birimi Aydınlanma ile gelmiş olduğu noktada devlete dair kendi kurgusunu oluşturmuştur. Neticede modern (egemen) devlet vücuda gelmiştir. Batı üst birimi kendisine uygun olanı (egemen devleti) başkalarına da uygun olarak göstermiş ve evrenselleştirmiştir. Bu nedenle uluslararası sistem egemen devletlerden müteşekkil bir sistemdir.

Batının “Ben kimim?” sorusuna verdiği cevabı tüm dünyaya evrenselleştirerek dayatması öteki için bir nevi yok olmak demektir. *Kendileşerek* (modernleşerek) yok olmak. Nitekim girişte ifade edildiği üzere ben kimim sorusuna bizden önce başkası cevap vermiş ise kimliğimizi de o tanımlamış demektir ve bu kurgusal bir kimliktir. Dolayısıyla haddimiz/hududumuzu da cevabı veren kimse o belirlemiştir.

Modern uluslararası sistemi oluşturan modern devletler ontolojik ve epistemolojik olarak aynı kaynaktan beslenmeleri dolayısıyla aynı birimler olarak görülmektedir; hatta öyle olmalıdırlar. Nitekim akıl denilen kavram da herkeste aynı şekilde çalışmaktadır. Bu devletler amaç bakımından da aynı olarak kurgulanmıştır. Amaç olarak egemenliği görmeleri ve bu konuda oldukça kıskanç ve saldırgan olabilen modern devlet adaleti de egemenlik için araç hâline getirmiştir. Bir de devletin sadece kendi ülkesinde bulunan vatandaşlara adalet sağlaması fikri ile egemenliğin bu niteliği birleştiğinde uluslararası sistem şu anki bozuk/arızalı hâlini almıştır.

Modern uluslararası sistemi açıklamaya çalışan teoriler sistem dâhilinde düşündüklerinden bütünü görememekte ve tamir yerine arızalar üzerinde uğraşmaktadırlar (Kafkasyalı, 2012: 25-35).

İşte bu nedenle bu kurgusal sistem dışında, onun doğru olduğuna inandıklarını herkese doğru gibi dayatmasını (ontoloji ve epistemoloji bakımından dayattıkları dâhil) reddederek “Ben kimim?” sorusuna kendimizin cevaplar bulması gerekmektedir. Bu minvalde devlete pek çok bakımdan modern devletten farklı bakan Kutadgu Bilig bize bu imkânı sağlayabilir.

Kutadgu Bilig Türklerin İslâmiyet’i kabulünden sonra onu kendi yaşamlarının her alanına sirayet ettirmeye çalıştığı bir dönemde yazılmıştır. Kutadgu Bilig modernitenin aksine Yaratan Tanrı’ya muhkem bir inanca sahip aklın neticesinde yazılmıştır. Bu nedenle Yaratan Tanrı’nın ahkâmına uygun bir devlet anlayışı ortaya koymuştur.

O Aydınlanma aklının aksine, akıl ile kalp bağlantısını kesmemiştir. Çünkü bilimsel bilginin yanına geleneği ve vahyî bilgiyi de eklemiştir. Farklı bir epistemolojik tutumu vardır. Bu nedenle sadece sığ bilme seviyesinde kalan modern algıdan ayrılarak fitrat ve ahlâk icabı hem bilir hem de anlar; anladığından dolayı algı değil anlayıştır.

Ontolojik olarak da varlığı yaratılma ile başlatmaktadır. Modern devlet yaratılmışlığını bilmemesinden dolayı ahlâkî değildir ve kurgusaldır. Ayrıca yaratıldığını bilmemesinden (kendisini tanrı görmesinden) dolayı haddini/hududunu bilememektedir. O hâlde sorun ona yaratılmışlığını unutturan ve kendisini tanrı gibi hissettiren amaç hâline gelmiş egemenliğidir.

Hâlbuki Yaratan Tanrı inancı olan devlet yaratılmışlığını dolayısıyla haddini/hududunu bilecektir. Alâkası Yaratan Tanrı’ya olduğundan ontolojiktir (doğaldır). Dolayısıyla da yaratılışa uygun (ahlâkî) olandır. Ahlâkî olanın usulü adalettir, akıbeti selamettir.

Bu çalışmanın Kutadgu Bilig’e alâkası, insanı alâk(a)tan yaratan “Yaratan Tanrı”ya olan inançtan ileri gelmektedir. Zira bu yaratılışa (ahlâka) uygun olandır. Başka bir deyişle doğal kimliğin gereğidir. Alâkası yaratılışa (ahlâka) uygun olmayan modern

Uluslararası Sistemin arızası daha en başta Batının “yaratılan tanrılarının” (egemen devletlerin) insanı alâktan yaratmak şöyle dursun herhangi bir şeyi yaratabilmekten aciz olmasındandır. Yahut bu sistemin yaratılışa uygun olmayan esaslara dayanmasıdır. Bu sebeple modern devletin yaratılışa uygun olana (ahlâki) ulaşabilmesi de mümkün değildir. Ona ancak Yaratan Tanrıyı bilen ve bu bilme dolayısıyla yaratılışa uygun olan ‘neliğini/kimliği” (kendi bilincini/doğal kimliğini) anlayanların devlete ve uluslararası sisteme hâkim olabilmesiyle ulaşılabilecektir.

Bu çalışmanın konusunu kurgusal (egemen devlet) ve ontolojik/doğal (adil devlet) ayrımı belirlemektedir. Kurgusal olan egemen devlet şuan uluslararası sistemde hâkim olan devlet modelidir. Ontolojik (doğal) olan adil devlet düzenidir ki, bu da Kutadgu Bilig’deki devlet anlayışıdır.

Bu girizgâhtan sonra iki devlet modelinin farklılaştığı nitelikleri üç başlık hâlinde ele alabiliriz. Ancak bundan da önce bu iki devlet modeli arasındaki bazı farklılıkları bu başlık altında anlatmak ilerideki muayyen çerçeveler içerisinde yapılacak kıyaslamalara fayda sağlayacaktır.

Modern devletin oluşum vetiresinin fikrî veçhesini anlatırken bahsedilen Batı kuramcıları devletin oluşumunu kendi kurguladıkları toplum sözleşmesi kuramları içerisinde (gerçekte var olup olmadığı bilin(e)meyen) doğa durumuna dayandırmışlardır. Bunun nedeni mevcut ahvalde istenilen sonuca hizmet edecek fikrî zemini sağlama amacının güdülmesidir. İnsan doğasına dair (sırf dünyevileştirme gayesiyle ve istenilene hizmet etmek adına) farklı tutumlar sergilemişlerdir. Machiavelli, Hobbes gibi düşünürler insana kötü fitrat nazarıyla bakmış, Locke ve Rousseau ise iyi oldukları yönünde değerlendirmişlerdir. Hobbes’a göre insan kötü fitratı dolayısıyla doğa durumunda savaş hâindedir. İnsanlar bu kurgu ile yaratılan algıya uyum gösterdiklerinde o dönemin arzu edilen mutlak monarşi söylemine de razı olacaktı. Çünkü savaş hâlini yansıtan ve güvensiz bir ortam olan doğa durumundan kurtulmak insanların önceliği hâline gelmektedir. Rousseau ve Locke’a göre ise insanoğlu doğa durumunda iyi ve özgürdür. Bu noktada devlete düşen ise insanların özgürlüklerini ve temel haklarını mümkün olduğu ölçüde en iyi şekilde kullanabilmelerini sağlamaktır. Bu sayede de mutlak monarşinin etkisinin kırılması arzu edilmiştir. Bunlar ileride Uluslararası İlişkiler disiplininde Realist ve Liberal paradigmalara da devletlerarası ilişkiler bağlamında

yön vermiştir. Görüldüğü üzere modern devletin hikâyesi egemenliğin anlatısıdır. Düşünürler tarafından oluşturulan kurgusal muhayyileler de egemenliğe hizmet etmiştir.

Kutadgu Bilig’de ise İslâmî bir bakış açısı olması hasebiyle insanın doğa hâli gibi benzetmelere gidilmez. Çünkü onun için durum açıktır. İnsan Hz. Âdem ve Havva’dan türeyip bu günlere gelmiştir. Yani kurgusal bir durumdan değil de onun için gerçekliği açık olan bir İslâm anlayışı ile ontolojik (doğal) bir temel vardır İslâm inancında. O halde Kutadgu Bilig’de, devlet anlayışını/devletin varlık sebebini, “*Bu dünyada mutlu olmak ve öteki dünyada iyi yer edinmek için bir araç*” ve devlet yönetimi de “*Allah için halka iyilik etmek ve adalet üzerine onları koruyup yönetmek*” olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle insanın dünyaya geliş amacı ancak Allah’a kulluk etmek ise, devleti bunu gerçekleştirmek için kullanmak ve halkı da buna uygun yönetmektir. Bir başka fark ise, Modern devlet kuramcılarına göre Tanrı ya yoktur ya da sadece yaratıcı konumdadır ve dünya işleyişi ile bir bağı yoktur. Demek ki, insan Tanrı’nın ona yaradılıştaki bahşettiği akıl ile doğa yasalarına uygun şekilde hareket edecek ve ona en uygun yönetim şeklini bulacaktır. Kutadgu Bilig’de ise açık bir şekilde yaratıcıya (Allah’a) ve onun son peygamberine iman esastır. İslâm’a göre Allah kullarının hayatının her anına hükmeder. Müslüman buna uygun şekilde yaşmalıdır. Elbette ki *dünyada mutlu olmak ve öteki dünyada iyi yer edinmek için bir araç* olan devlet de bu düstura uygun olması beklenmektedir. O halde, kullar, elbette aklını kullanacaktır; ancak, Allah’ın onlara bildirdiği emir ve yasaklar silsilesi içerisinde bu akletme fiiliyatını gerçekleştireceklerdir. Devletlerini hem bu nizama göre kuracaklar hem de yöneteceklerdir. Görülen o ki, modern devlet algısının temelinde bir kurgusallık, Kutadgu Bilig’deki devlet anlayışında ise bir doğallık söz konusudur. Esasen ikisi arasındaki temel fark da burada yatmaktadır.

Bir başka ayrım noktası ise modern devlet kuramcılarının Avrupa’da yaşanan değişimleri burjuvazi ideolojisine/isteklerine uydurma çabası içerisinde idiler. Yani devleti hayata uydurma çabasıdır. Ancak Kutadgu Bilig’de görülen o ki, Yûsuf Has Hâcib devleti töreye ve dine uygun hâle getirmiştir.

Modern devlette din artık insanın iç dünyasına hitap etmekte, evin, kilisenin veyahut insanın kalbinin dışına çıkamamakta dünyevî âleme karışmamaktadır. Oysa Kutadgu Bilig’den hareketle Türk-İslâm devlet anlayışında din bizzat devlet de başta

olmak üzere hayatın her zerresine hükmetmektedir. Yöneticiye yapılan öğütlerin dahi Kur'an-ı Kerim ve Hadisi Şeriflerden ilham alması bile buna yeterli delildir.

Kuranı Kerim'de Zümer Suresi'nin 9. ayetinde “*Yoksa o, gece saatlerinde kalkan, secdeye kapanıp, ayakta durarak daima vazifesini yapan, ahireti hesaba katan ve Rabbinin rahmetini uman kimse gibi olur mu? De ki: «Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?» Ancak temiz akıllı olanlar anlar*” şeklinde ifade edildiği gibi bilen ve aklını kullanan kişiye bir değer atfedilmiştir. Lâkin bu bilen veya aklını kullanan kişi modernizmin ortaya çıkardığı aklını kullanma/bilme fiilinden görüldüğü üzere farklıdır. Bilen/akıllı olan o kişidir ki, bilmesinin kıymeti Yaradan'ın emir ve yasaklarını gözetip sadece bu dünyayı değil ahireti de hesaba katmasındandır. O halde Kutadgu Bilig'de devlet yöneticilerinin (hükümdarından, vezir, komutan, elçi vs.) akıllı ve liyakat sahibi kimseler olmaları gerektiği anlatıldığına ve bu eserin Kuran ve Sünnetten ilham aldığı da göz önünde bulundurulursa, bu kimselerin Allah'ın rızasını da gözetmeleri gerekmektedir. O nedenle de çalışmada “devlet anlayışını/devletin varlık sebebini, “*Bu dünyada mutlu olmak ve öteki dünyada iyi yer edinmek için bir araç*” ve devlet yönetimi de “*Allah için halka iyilik etmek ve adalet üzerine onları koruyup yönetmek*” olarak tanımlanabilir” tespiti yapılmıştır.

Modern devlet algısında da Türk İslâm devlet anlayışında da devlet bekası (devamlılığı) fikri vardır. Ancak modern devlet algısında beka egemenliğe bağlanmış ve egemenlik korundukça beka sağlanabilir. Türk İslâm devlet anlayışında ise devletin bekası adalete bağlanmıştır. Kutadgu Bilig'de sıkça vurgulandığı gibi devletin temeline adalet konulmuştur. Devlet adaletle hükmederse hayatta kalır.

Kapitalist modern devlette halk iş bölümü içerisinde yaşayan insanlar olarak görülmektedir. Ancak bu durum Kutadgu Bilig'de ve dolayısıyla Türk İslâm devlet geleneğinde böyle değildir. Bir iş bölümü elbette ki, işin ehline verilmesinden ötürü vardır; ancak toplum esas olarak bu temelde görülmemektedir. İlk İslâm devletini bu dinin peygamberi olan Hz. Muhammed kurmuştur. Hz. Muhammed devlet inşasını yaparken toplumu kardeşlik bağı ile bir araya getirmeye çalıştı. Nitekim Allah (azze ve celle) Kuranı Kerim'in Hucurât suresinin 10. ayetinde “İnananlar ancak kardeşler...” buyurmaktadır. Dolayısıyla devlete düşen kardeşlik bağı içerisinde yaşayan toplumu adaletle yönetmektir.

Devlet adaletin ve dolayısıyla halkın huzuru için bir araç olarak görülürse ve bunun sonucu olarak Tanrı'nın rızasına binaen hem bu dünyanın hem de öte dünyanın âli olacağı inancıyla, her şeye rağmen (adaletsizlik veya her türlü haksızlık) devleti putlaştırma, yüceltme ve kayırma ortadan kalkmış olacaktır. Hâsılı devlet adalet amacını (adaleti mülke/dünyaya hâkim kılmak) kaybederse ona herhangi bir kutsiyet atfetmenin de manası kalmayacaktır.

Şuna açıklık getirmek gerekir ki modern devlet adaletsizdir demek istenmemektedir. Ancak adaleti devletin amacı/temeli olarak görmek başkadır, devletin egemenliğini sürdürebilmesi için adaletin olması/adaletin araç olması başka bir şeydir. Bu ayrım noktası ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü ortaya konulan bu ayrımın ikinci veçhesinden (adaletin egemenlik için araç olması) dolayı modern devlet adaletsizliğe açıktır. Çünkü amaç uğruna (özellikle modern devlet gibi kazanma, ilerleme veya ulusal çıkar kavramları üzerine kurulmuş bir devlet algısında) araçlar şüphesiz kolayca feda edilebilir. Başka bir deyişle adalet egemenlik için gerekli ise “daha gerekli” bir şey (tabi ki egemenliğin sürdürülebilmesi bakımından) adaletten vazgeçilebilir. Ama adalet devletin kuruluş zeminine oturtulursa (Kutadgu Bilig’de olduğu gibi) onun yerine hiçbir şey ikame edilemez ve dolayısıyla adalet ne inkıtaya uğrar ne de ondan vazgeçilebilir.

Yine adalet meselesinde, Kutadgu Bilig dâhil Türk-İslâm devlet geleneğinde Allah'ın adaletini yeryüzüne yayma anlayışı ve hedefi vardır. Çünkü Kutadgu Bilig'in Kuranı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetinden etkilendiği açıktır. Bu nedenle Kutadgu Bilig'in dört şahsiyetten birinde temsilini bulan doğruluk kavramı Kuranı Kerim’de ifadesini bulan “sırat-ı müstakim” şeklinde anlaşılması doğru gözükmektedir. Bu minvalde devletin/devlet adamlarının her daim sırat-ı müstakim üzere olmaları gerekmektedir. Adalet konusunda “Allah'ın adaleti şeklindeki isimlendirme ısrarı, Allah'ın her şeyi en mükemmel şekilde tasarladığı dolayısıyla adaletin de bu mükemmeliyetten nasipsiz kalamayacağındandır. Şüphesiz buradaki adalet Allah'ın “el-adl” sıfat-ı ilâhiyesinden mülhem olup, ilke olarak “mümkün olduğunca” bu doğrultuda davranmayı ifade etmektedir.

Son olarak bir kıyastan ziyade tespitite bulunulacaktır. İslâm üst sisteminin bazı alt sistemleri içine düştüğü medeniyet krizinden Batıya benzeyerek kurtulmayı düşünmüşlerdir. Ancak bu yanlış ve çözüme kavuşturucu değildir; hatta onun

yaptıklarını bir reçete gibi yapmaya da gerek yoktur. Çünkü ortada bir “hastalık” var ise o “hastalığın” her bünyedeki seyri farklı olabilir. En azından aynı ilacın bile dozu farklı olur. Şunda hiç şüphe yok ki Müslüman Türkler ve Batı üst birimindeki milletler arasında bir “bünye” farkı vardır. Kaldı ki Batının modern olabilmesini sağlayan “dün” ile “bugünü” harmanlayıp yeni bir düzen kurma işini Yusuf Has Hâcib yüzyıllar öncesinde Türkler İslâm üst birimine adapte olurken Kutadgu Bilig’de yapmıştır. Yeni olanı Türklerin “eski” kültüründen adlar ile özgün bir şekilde sunmuş; hem halka hem de hakana “yeniye” uyum sağlama “yeniye” “eski” ile harmanlama reçetesi sunmuştur. Yusuf Has Hâcib’in ve diğer Müslüman mütefekkirlerinin yaptıkları maya tutmuş ve eskisinden de sağlam olmuştur. Çünkü bu bir algı değil anlayış ürünüdür. Türklerin yüzyıllardan beri uğraştığı “Batılılaşma/Modernleşme/Kendileşme” serüveninin bir başarıya ulaşmaması ya da bir nihayete er(e)memesi bu algı ve anlayış kavramlarından ileri gelmektedir. Nitekim algı telkin etmek demektir ve kendinden türeyen bir şey değil dıştan gelen bir şeydir. Bu sürecin bazı alt birimleri getirdiği durumda merhum Cemil Meriç’in müstağrip adını verdiği ismen ve cismen Türk ve Müslüman olup zihnen modern algının esiri olmuş kişiler ve hatta devlet yapısı vücuda gelmiştir. Başka bir deyişle Batılılaşma/Modernleşme/Kendileşme ile modernitenin yaptığı gibi mâziye dair ne varsa düşman olunmuş ve ontolojik ve epistemolojik bağ koparılmaya çalışılmıştır. Hâlbuki böylesi bir durumdan artık kendisini yok etmiştir. Unutulmamalıdır ki “bir şeyleşmek” o olmaktır ve dolayısıyla yok olmaktır.

Sonuç olarak uluslararası sistemde hâkim paradigma gereği egemen devletlerden oluşmuş bir yapı vardır. Bu yapı adil olmayan ve adaletsizliğe yol açan bir yapıya sahiptir. Uluslararası sistemde güçlünün hükmünün geçmesi, gücünün yetebildiği kadarıyla istediğini (adil olup olmadığına bakılmaksızın) yapabilmesinin nedeni modern devletin doğasından kaynaklanmaktadır. Modern devlet egemen devlettir ve bu onun birincil amacı, varoluş sebebidir. Egemenliğin de ancak güçlü olanın (egemenlik her ne kaynaktan gelirse gelsin bu böyledir. Egemen güç egemenliğini koruyabildiği sürece egemendir) elinde olabileceğinden uluslararası hukuk da güçlünün hukuku olmaktadır. Hâlbuki adalet üzerine bir devlet(ler) sistemi olsa “haklının güçlü olduğu” bir sistem ve hukuk düzeni olurdu.

Modern devletin kuruluşu yaratılmışlığı bilmemeye dayandığından ve hatta kendisi yaratılmış bir tanrı olduğundan haddi/hududu olmamaktadır. Şu anki boğulmakta olan uluslararası sistemin yegâne sorunu budur ve durumu da herkesçe malûmdur. Çözüm için evvela anlaşılması gereken mesele devletin varlık sebebi/amacı konusudur. Eğer ki modernitenin “araçları amaç hâline getirmek” yanılığısı ve bu minvalde yaymış olduğu modern devlet algısı devam ettirilirse, uluslararası sistemdeki sorunların teşhisi ve tedavisi mümkün olmayacaktır. Bu çalışmanın bu başlığı altında sorunun “araçları amaç hâline getiren” modern devlet algısı olduğu teşhis edilmiştir. Çözüm (tedavi) için ise Kutadgu Bilig’de anlatımını bulan “amaçları adına araçlar belirleyen” adil devlet düzeni gösterilmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki üç başlıkta teorik temelde modern devlet algısı ve Kutadgu Bilig’in devlet anlayışı arasında mukayese yapılmaktadır.

3.1. ANLAYIŞ VE ALGI

Anlayıştan algıya geçiş, Türk-İslâm devlet anlayışından (Kutadgu Bilig) modern devlet algısına geçişi ifade etmektedir. Başka bir deyişle adil devlet düzeninden egemen devlet düzenine geçişi ya da Yaratan Tanrı inancından (anlayışından) yaratılmış tanrıların kurgusuna geçişi ifade etmektedir.

“Modernite, aklın kalple olan bağıını koparmış ve beyne hapsetmiştir. Bu hâliyle de anlamamanın değil bilmenin vasıtası kılmiştir. Modern bilim, bilmeyi esas alır ve bilmeye çalışır. Oysa ilim akletmeyi esas alır ve anlamaya çalışır. Anlamadan bilmek, ezberlemek demek, yani kaydetmek, biriktirmek. Fıtrat için bilmek gerek, ahlâk için anlamak. Fıtrata uygun hareket etmek için bilmek yeter. Ahlâka uygun hareket etmek için anlamak gerek. Hayvan bilir, fıtrata uygun eyler her eylediğini. Oysa insan anlar, ahlâka uygun eyler ya da anlamaz ahlâka mugayir eyler” (Kafkasyalı, 2016c: 45). Modern devlet anlamadığı sadece bildiği için anlayıştan da yoksundur.

Devletin var olma amacını anlamak gerekmektedir. Yani bu konuda bir anlayışa sahip olmak gerekmektedir. Kutadgu Bilig devleti hem bu âlem hem de öteki âlem için araç olarak görmektedir. Bu amaçla devletin merkezine adaleti koyarak hem insanları (ülkesindeki ve bunu yayarak tüm cihandaki insanları) adaletle yönetmek

istemektedir. Bu sayede hem halkın memnuniyeti ve bununla da Allah'ın rızası kazanılmak istenmektedir. Bütün bunlar yaratılıştaki ahlâkîliğin getirmiş olduğu anlamakla ve bu anlamının oluşturduğu anlayış ile olabilmektedir.

Modern devlet yaratılmışlığı reddetse bile fitrat icabı bilebilen bir zihnin ürünüdür. Ancak yukarıda ifade edildiği üzere bu sığ bir bilmedir. Anlama seviyesine çıkamamaktadır. Çünkü yaratılışa uygun (ahlâkî) olmayan bir kurgunun eseri, bir algıdır. Başka bir anlatımla modern devletin formasyonu öğrenilebilen ve bilinebilen, bu haliyle de anlamak ve anlayış oluşturmak seviyesine çıkamayan sadece insanın öğrenip bileceği ve başka modern devletlerde misallerinin görülebileceği bir algıdır. Bu algıya göre devlet denilen mefhumun (modern devletin) her bakımdan aynı olması gerekmektedir. Dahası modern devlet amaç veçhesinden de farklı olamaz. Bunun nedeni ise aynı epistemolojik kaynaktan kendisi için aynı amacı öğrenmekte ve algılamaktadır (Kafkasyalı, 2016b: 470).

Bu epistemolojik ve ontolojik farklılık beslenen kaynakların farklılığından kaynaklanmaktadır. Modern devlette din artık insanın iç dünyasına hitap etmekte, evin, kilisenin veyahut insanın kalbinin dışına çıkamamakta dünyevî âleme karışmamaktadır. Oysa Kutadgu Bilig'den hareketle Türk-İslâm devlet anlayışında din bizzat devlet de başta olmak üzere hayatın her zerresine hükmetmektedir. Yöneticiye yapılan öğütlerin dahi Kur'an-ı Kerim ve Hadisi Şeriflerden ilham alması bile buna yeterli delildir.

Akıl ve dolayısıyla "bilme" fiiline gelince ayrışma vardır. Aydınlanma ile pozitivist anlayışla metafizik hakikatler dâhil gözlemlenemeyen/deneyimlenemeyen hiçbir şeyin gerçekliği iddia edilemez. Yani vahyî ve tecrübî bilgi reddedilerek, akıl yalnızca bilimsel bilgiye mahkûm edilmiştir. O halde sadece modern akılda sadece "sığ bir bilme" vardır. Diğer iki bilgiyi (vahyî ve gelenek) reddetmek ve yalnızca doğruya akıl ile ulaşılacağını iddia etmek modern dönemin bir hurafesidir. Nitekim kendinden önceki dönemin (Ortaçağ) düştüğü duruma düşmektedir bu durumda.

Fakat İslâmiyet'te durum başkadır. İslâm âlimleri üç bilgi türünü de göz önünde bulundurmuşlardır. Aksi düşünülemez; çünkü Kuranı Kerim'in Allah tarafından korunacağı malumdur ve aslında bu koruma hafızların Kuranı Kerim'i ezberlemeleri ile olmuştur. Yani Allah kullarının ezberiyle zikrini korumuştur. Bir Müslüman

bilimsel bilgi ile görüneni bilir; diğer ilimlerle beraber de görünenin ardındaki takdiri ilahiye anlamaya çalışır. İşte bunun adı marifettir. Bu iki tutum arasındaki farkın neticesinde birisi münevver ya da arif olurken; diğeri aydın olur. Bu nedenle modern devlet aynı epistemolojik kaynaktan beslendiği ve bilme seviyesinde kalıp anlayış seviyesine çıkamadığından algı olarak görülmektedir.

Anlayış ve algı meselesi daha farklı bir veçheden tartışılabilir. Bu noktanın oldukça ufuk açıcı olacağı söylenebilir. Anlayış ve algı meselesinde akıl kavramı önem arz etmektedir. Akletme şeklimiz bir meseleyi anlamamızı ve dolayısıyla anlayışımızı belirlemektedir. Bu açıdan *milli akıl* kavramı hayli açıklayıcı ve yol gösterici olabilmektedir.

Akıl pek çok İslâm âlimi ve mütefekkirine göre Allah'ın insanın kalbine koymuş olduğu bir nurdur ve imanın, ahlâkın ve dinin bekçisi olarak görülmüştür. Dolayısıyla Türk-İslâm anlayışında akıl ontolojik yapısı itibarıyla ilâhî menşelidir. Akıl zihnin yapısına uygun olarak tanıdığı şeylere dayanarak yeni keşifler yapabilmektedir (Bolay, 2012: 285). İslâm âlimlerinin akla ilâhî menşe atfetmesi ve aklın tanıdığı şeylere dayanarak keşifler yapması ifadelerini beraber düşündüğümüzde Türk-İslâm devlet anlayışının dinden soyutlanmış bir din tasavvuru geliştirmesi gerçekçi gözükmemektedir. Ayrıca akıl zihin yapısına uygun tanıdığı şeyler üzerinden keşif yapıyor ise tanımadığı algı üzerinden doğru keşiflere ulaşması da beklenmemelidir.

Akıl aslında hem bilimsel bilgi hem de amelî tatbikat ile gelişir (Bolay, 2012: 287). Bu nedenle yalnızca bilimsel bilgiyi esas almak akılda noksanlık yaratacaktır. Başka bir ifade ile yanlış akletmelere yol açacaktır.

Aklın mahiyeti üzerine yapılan pek çok tartışma olmakla birlikte bir de milli akıl denilen bir kavram vardır. Bolay milli aklı şu şekilde izah etmektedir (2012, 286):

“ *“Millî Akıl”, akli milletçe ortak noktalarda kullanabilme ve millî düşünüş şeklini ifade eder. “Millî Akıl”, bir milletin hayatındaki zihniyet şekillerinin millet hayatına yansıma biçimidir. Millî akıl, bir milletin ortak değerlerinin, inanışlarının, mutabakat noktalarının, o milletin fertlerine, onlardan oluşan toplumlara kazandırdığı ortak kavramlara dayanır. Millî aklın muhtevasını, tarih boyunca yaşanan ortak tecrübeler oluşturur. “Millî*

Akıl”, milletin bütün fertlerinin etnik farklılıkların üstüne çıkararak ortak inanç ve değerlere, ortak tarihi tecrübeye ve uygulamalara bağlılığından fıskıran bir beraberliğe dayanır. Millî akıl, milletin daima söz ve itibar sahibi olmasını ister. Kişisel çıkarlar, burada rol oynamaz. Milletin hayrına olan konuda devlet başkanı da olsa, bertaraf olunur. Bu itibarla müşterek duygulara, ortak kavramlara ve inançlara sahip olan bir milletin ve onun fertlerinin ayrı bir akıl işleyişine ve kullanımına yani “Millî Akıl”a sahip olması gayet tabiidir. Aklın fert için hayat hadiseleri arasında gelişmiş olması, toplum ve millet için de aynı istikamette düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla ortak duygulara, düşüncelere ve inançlara sahip olan bir milletin de müşterek tarihine ve hayatına bağlı olarak “farklı bir aklının olabilmesi” kadar tabii bir şey yoktur. Bu durumda rasyonelliğin/aklılığın sadece Batı toplumlarına has bir “sıfat” bir” özellik” olmadığını da söylemek icap eder. Şu halde her toplumun ve her milletin kendine has bir aklı, bununla alâkalı olarak da her milletin rasyonellik kıstasları olabileceğini söylemek yanlış olmasa gerektir.”

Milli akıl aynı zamanda amelî (pratik) akıldır ve bundan dolayı uygulama dayanmaktadır. Milli tecrübeler neticesinde oluşan bu amelî (milli) akıl kaynağını inançtan, gücünü milli tarihten, tecrübeden ve tabiatıyla mantık kurallarından alırsa daima faydalı olur (Bolay, 2012: 286-287). Demek ki bu tür akıl bilimsel bilgi yanında tecrübeleri de içermektedir. Yani dışarıdan dayatılan bir algı ile oluşmamaktadır.

Bu pratik/amelî/milli akıl saf aklın tekliflerini, kendi bilgi ve tecrübelerinden geçirip tercihlerini buna göre yapmaktadır. Milli akıl topluma yönelik olması dolayısıyla, toplumlar ve milletler onu selim bir davranış içinde hayata geçirdiği zamanlarda ve doğru kullandığında yükseliş yaşamışlardır (Bolay, 2012: 289).

Milli aklın, sıhhatli akılların olmadığı, mantığı yanlış çalışan ve selametini bulamamış toplumlarda fayda sağlaması mümkün değildir. Çünkü onun bir ayağı hep gerçeklikler dünyasındadır ve halktan aldıkları ve tecrübeleriyle hareket etmektedir (Bolay, 2012: 290). O halde halk ile haşır-neşirde olmayan, toplumun tarihsel realitesini göz önünde bulundurmayan ve modern algının peşinde sürüklenen

zihniyetin milli akılla ilgisi yoktur. Bu nedenle toplum açısından müspet bir fayda ve tesir sağlamamaktadır.

Bolay'ın Orhun Abideleri'nden aktardığına göre, bu abidelerde kağan akıllı olunca beylerin ve halkın işlerinin de düzgün olduğu söylenmektedir (2012: 290). Bu tutumun Kutadgu Bilig'de de aynıyla olduğu ifade edilmiştir. Şu halde İslâm öncesi Türk hayatının İslâm dairesi ile uyumunu sağlamaya çalışan Kutadgu Bilig'in toplumun realitesini göz önünde bulundurması bakımından milli akla sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zaten daha evvel de vurgulandığı gibi Balasagunlu Yûsuf yaşadığı toplumu ve devleti çok iyi tanıyan bir mütefekkiridir. Bunu Bolay şu şekilde ifade etmektedir (2012: 290-291):

“Kutadgu Bilig’de: Kutadgu Bilig’de akla ne kadar büyük bir önem verildiği malumdur. Yusuf Has Hacib, akli atın ayaklarına bağlanan “bukağı”ya benzetiyor. Aklın yanlış yollara sapmaması için bazı kurallara göre hareket etmesini istiyor. Bukağı atın kendi başına uzaklara gidip de başına muhtelif hallerin gelmesine nasıl mani oluyorsa akıl da insanı istenmeyen hallerle karşılaşmaktan koruyan bir bukağı olmaktadır. Onun için akıl, bilginin ve kılğının (eylemin) temelidir. İdareciler akıllı olmak, akıl danışmak ve aklını iyi kullanmak zorundadır. Görüldüğü gibi, Kutadgu Bilig’e göre akıl hayattan güç almakta ve bukağı benzetmesiyle hayat hadiselerine ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir.”

O halde açıkça söylenebilir ki, Kutadgu Bilig'de ifade edilen devlet anlayışı (*adil devlet düzeni*) milli aklın bir ürünüdür. Dolayısıyla bir algı değil anlayış şeklindedir.

Son olarak Kur'an-ı Kerim'in bazı yerlerinde cehenneme gidenlerin “Keşke aklımızı kullansaydık!”, “Ne olurdu, şeytana ve şeytansılara uymasaydık!” diye pişman olacakları bildirilmektedir. Bu demek oluyor ki akli yanlış çalıştırmak, onu kötü yönde kullanmak akıl (akıllıca) değildir. Akıl iyi yolda kullanılır ve istenen hedefe ulaştırırsa ona akıl denmektedir (Bolay, 2012: 292). Bu ifadeler bize akıbetin yoldan ayrı olmadığını bir kez daha göstermektedir. Kutadgu Bilig'de akla yapılan vurgunun yanında sürekli olarak iyilik, faydalılık ve hesap günü hatırlatması da yapılmaktadır. Bunun nedeni Bolay'ın yukarıda ifade etmiş olduğu cehennem ehlinin aklını yanlış yolda kullandığının yani yolun akıbetten ayrı olmadığını bilmesidir. Balasagunlu

Yûsuf adil devlet düzenini bizlere (içinde bilimsel, vahyi, tecrübî) milli aklın ürünü olarak sunmuştur. Bu açıdan bakıldığında *adil devlet düzeni* kendi bilinci ile oluşturulmuş/akledilmiş bir vetirenin sonucudur.

3.2. ADALET VE EGEMENLİK

Adalet her şeyi yerli yerine koymaktır. Zıddı zulümdür. Bu ise selam diyarı olmayan bir hâli ifade etmektedir. İnsanın neden zulmettiği ya da onun kurduğu bir düzenin (modern kurgu) neden sürekli adaletsizliği beraberinde getirdiğini anlamak için vicdanı bilmek gerekmektedir. Kafkasyalı vicdan tarifini ve onun alâkaya giderken yaptığı yol göstericiliğini aşağıdaki şekilde anlatmaktadır.

“İnsanın alâkasını belirlemesine ve yaratılışa uygun alâka kurmasına yardımcı olacak imkânları ve kabiliyetleri ise düşünceleri ve duygularıdır. Münferit bir durumda ahlâka uygun bir karar verirken veya bütün hayatında ahlâka uygun yaşamaya çalışırken vereceği kararları doğru verebilmesini sağlayacak bilgiye ve duyguya sahip olmak suretiyle karar vermesine yani yolunu bulmasına ‘vicdan’ denir. Bu sebeptir ki, ‘vicdan’, sadece yanlış yapıldığında kendini gösteren bir uyarı mekanizması ya da ikaz sesi değil, yolun bulunması için gereken imkân ve donanıma sahip olmak ve bunları kullanarak yolunu bulmak demektir. Bir benzetme yapacak olursak, vicdan navigasyon cihazına benzetilebilir. Yol bulmayı sağlar. [“vicdan”: v-c-d kökünden gelir ve ‘buldu’, ‘bulmak’ demektir. Bkz: “vicdan”, İbni Manzûr, Lisânu'l-'Arab; Ragıb el-İsfahanî, Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü]. İnsan, yol bulması için edindiği donanıma göre yani alâkasına göre yanlış bir yola girdiğinde, bir müddet yanlış olduğunu düşünür ve muhakeme ile bulunduğu konumdan tekrar alâkasına göre doğru yöne çıkış yolu arar. Vicdanı (navigasyonu) konumuna göre yeni rotalar belirlemeye çalışır. Bu hâlden yeni bir rota ile tekrar alâkasına yönelebilir. Fakat alâkasına doğru yönelmeyip uzaklaştıkça, vicdanın yeni rotalar tespit edebilme imkânı azalır ve nihayet alâkası değişir. Yeni alâkası yeni bir vicdan donanımı inşa eder ve artık, vicdanı onun bu yeni alâkaya yönelmesine yardımcı olmak için yol gösterir. Netice itibariyle, vicdanın olmamasından bahsedilemeyeceğini,

ancak alâkaya göre yol gösterdiğini, dolayısıyla farklı alâkalar için farklı vicdanların olduğunu belirtmek gerekir. Alâkası ve düşünceleri zulme yönelik olan ve ahlâktan iyice uzaklaşmış olan birinin vicdanı ona zulmü bulduracaktır ve buldurmaktadır” (Kafkasyalı, 2016c).

Görüldüğü üzere alâka vicdanı belirlemektedir. Alâkası Yaratan Tanrı'ya olan Kutadgu Bilig yaratılmışlığın farkındadır. Bu nedenle haddini bilip haddi aşmamaktadır. Dolayısıyla da zulme varacak yollara, tutumlara ve politikalara tevessül etmemektedir. Çünkü vicdanı onu alâkasına ahlâkî olan yoldan götürmektedir.

Yaratan Tanrı'ya inanan ve kendi bilincini doğal (ontolojik) şekilde oluşturmuş olan Kutadgu Bilig Tanrı'nın ahkâmının dışına çıkmamak doğrultusunda hareket etmeyi ilke edinir. Bundan dolayı adaleti devletin merkezine ve her bir şeyi onun esaslarına göre yerli yerine koymaktadır.

Kutadgu Bilig'de adalete verilen kıymeti, onun modern devlet ile çok sarih bir kıyasını yaparak ortaya koymak mümkündür. Malûm üzere, modern devlette egemen denildiğinde devletin yönetimi ile ilgilenen kişi ya da kurum anlaşılmaktadır. Egemenlik egemene ait olan, yönetme meşruiyetini ifade eden addır. Devlete dair yönetim mekanizmasında bulunan her şey egemenlikten kaynaklanır, egemenliğin sınırları ile sınırlandırılır. Buna mukabil Kutadgu Bilig'de (dolayısıyla Türk-İslâm devlet anlayışında) hükümdar/yönetici adalet kavramı ile temsil edilmektedir. Devlete dair diğer tüm fiiller, kavramlar on uymak, ondan kaynaklanmak mecburiyetindedir. Yani devletin hudutları/haddi adaletin müsaade ettiği ile kadardır.

Kutadgu Bilig'deki (Türk-İslâm) devlet anlayışında adaletin yerini insanın iskelet sisteminin vücut için ifade ettiği anlama benzetebiliriz. Nasıl ki insan vücudu dış görüşünü, elleri, kolları ve hatta organlarıyla kusursuz bir bütünlük arz ederken, iskeletindeki kısmî bir bozukluk bu görüşte ya da hareketlerde kısıtlanmaya yol açarsa ya da iskelet sistemi bütünüyle işlevini kaybettiğinde vücut felç olarsa, adalet de devlette iskelet sisteminin insan vücudundaki işlevi görmektedir. Devlet her ne kadar iktisadî anlamda güçlü olursa, yüksek teknolojilere sahip olursa olsun adalet olmadığı müddetçe hiç kıymeti yoktur aslında. Bunu uluslararası sistem ölçeğinde düşünürsek, ten rahatlığı sağlayan (bu asla medeniyet değildir) iktisadî yapılanmalar

ya da özellikle teknoloji bir süre ve birileri için keyfiyet sağlayabilir; ancak, asla sistemde adalet sağlayamaz. O nedenle sistem, tıpkı günümüzde olduğu gibi, arıza vermeye başlar. Bu arızaya adaleti yalnızca kendi halkı için istediği müddetçe asla gerçek manada adaleti sağlayamayacak olan modern devlet algısı yol açmaktadır.

Kutadgu Bilig'deki adalet ve modern devletteki egemenlik konusunda bir mukayese yapılacak olursa bu yönetme meşruiyeti/hakkı temelinde yapılabilir. Modern devlet algısında devletin yönetme hakkı onun egemenliğinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle egemen olduğu için yönetme hakkı vardır ve eylemlerini yaparken bunu dayanak olarak göstermektedir. Kutadgu Bilig'in devlet anlayışında ise hükümdar ya da devletin *kutunun*/yönetme meşruiyetinin dayanağı adalettir. Başka bir deyişle adaleti tesis edemeyen devlet yönetme hakkını da kaybetmiş demektir. Bunu misallendirecek olursak, Güneş'ten (Kün-Toğdı/adalet-töre) yeterli ışığı alıp depolayamayan Ay (Ay-Toldı/devlet) ışığını kaybedip söner ve dolayısıyla insanlığın yolunu aydınlatamaz. Bu bağlamda modern devlet algısı ve Kutadgu Bilig'in devlet anlayışı arasındaki en mühim ayrım noktası burada yatmaktadır.

Kutadgu Bilig'de adalet için yapılan fevkalade tasvirde dikkati çeken adaletin güneşe benzetilmesidir. Bir gök cismi olarak Güneş yaratılışı gereği doğacak ve tüm dünyayı aydınlatacaktır. Başka bir deyişle bu adalet fikrinde adaletin zaman ve mekânla sınırlı olmayarak sürekli ve tüm insan âlemine ulaşması gerekmektedir. Tıpkı modern devletin fikrî temellerini atan düşünürlerin egemenliğin sürekli olduğunu ifade ettikleri gibi, Kutadgu Bilig'deki devlet anlayışında amaç olan adalet de bir Güneş'in ışığı gibi eksilmez ve süreklidir. Yine modern devlette ülke sınırlarının her bir yanına nüfuz etmesi beklenen egemenlik gibi adaletin tüm cihana nüfuz etmesi, yayılması amaçlanmaktadır. Yûsuf'un ifadesiyle bu adaletten hiç kimse paysız kalmaz, ister mazlum ister zorba, herkes payına düşeni alır. Yine adaletin muhkem olduğunu ifade etmek için de burç sembolü ile temelinin sağlamlığına işaret edilmiştir. Adalet (Güneş) sabittir ve onun tavrı (parlaklığı) her zaman aynıdır.

Kutadgu Bilig'in devlet anlayışında İslâmî esaslara da uygun olarak aslında bir yönetim şekli belirtilmez. Önemli olan devleti çepeçevre kuşatan ve yaşatan esasların ortaya konulmasıdır. Evet bir bey/hakan söz konusudur. Ancak bu o zamanın kurumları üzerinden kuramsal açıklama yapmak için bir semboldür. Sembol oldukları daha en başından Yûsuf Has Hâcip tarafından belirtilmiştir. Bey adaleti

simgelemektedir. Yapması gerekenleri doğruluk üzerine yapabilmesi için liyakatli insanları seçer ki bunların en başında devletin (devletin işleyişi/yönetme faaliyetleri) sembolü olan vezirdir. Be vezir beyden aldığı (adaletten aldığı) yetkiyle yine onun tesisini ve ilin (ülkenin) hatta tüm cihanın her zerresine ulaşması için bir araçtır. Hâsılı adalet amaç, devlet de onun tesisi için bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysaki modern devlet algısında durum böyle değildir. Evvela modern devlet algısında biçim esaslar kadar önemli olmuştur. Şöyle ki, devletin nasıl olması gerektiğini söyleyen tüm düşünürler onun ne (cumhuriyet, monarşi, demokrasi vs.) olması gerektiğini de belirtme ihtiyacı hissetmişlerdir. Yer yer birden fazla yönetim şekli de önermişlerdir. Bunun nedeni modern devletin tüm aşamalarında esasında kurgusal olması yatmaktadır. Devleti hayata ya da istenilen şartlara uydurma çabasıyla hareket edildiğinden devletin doğuşunun altında yattığı iddia edilen nedenlere uygun bir şekil gerekmiştir doğal olarak. Hülasa edecek olursak, başlangıcı kurgulanan/yapay bir durumu meşrulaştırmak için neticesini de belirlemek gerekmektedir. Bu şekillerin her biri muayyen zaman ve şartların etkisiyle doğduğundan o şartlar değiştikçe yeniden şekillenmek zorunda kalmışlardır. Ancak değişmeyen şey modern devletin amacıdır: Egemenlik. Modern devletin aslı vazifesi tüm hücreleriyle egemenliğe hizmet etmektir. Devletin amacı bu egemenliği ülkenin her bir zerresine kadar ulaştırmaktır. Bu devlet tipi egemenliğe karşı o denli hassastır ki ona karşı olan/aleyhine işleyen her türlü duruma hemen duyarlılık göstermektedir. Bu yolda adalet dâhil her şeyden de vazgeçebilmektedir. Hatta adaleti insanlara onun egemenliğine karşı çıkmasınlar diye sağladığı/sağlamaya çalıştığı söylenebilir. Bu da bizi adaletsizlik kısır döngüsüne götürür. Çünkü adaleti yalnızca kendimiz için istediğimiz sürece gerçek adalet asla sağlanamayacaktır ve bu durum devlet için de aynen geçerlidir.

Bu noktada fark edilen modern devlette adalet çıkarları ölçüsünde vardır. Modern devletin adalet algısı ve kabulü hukuk düzenidir. Bu düzende amaç adil olmak değil hukuka uymaktır. Hukukun adalet üretmediği yerde devletin ve vatandaşın hukuka uygun olması beklenmektedir (Kafkasyalı, 2016b: 472). Başka bir deyişle hukuk düzeni egemenliği, korumaktadır adaleti değil.

Çokça önemli bir başka husus da, modern devlet algısında devletin kendi vatandaşlarına adalet sağlamasıdır. Yani devlet ülkesel olarak tanımladığı

vatandaşlarına adalet sağlar. Ülkesi sınırları dışında adil olmak zorunda değildir ilke olarak. Sömürgecilik döneminde kolonilerde yapılan insanlık dışı muameleler bunun en sarih misalleridir (Kafkasyalı, 2016b: 472).

Sonuç olarak Adaleti değil de egemenliği devletin merkezine koyan modern devlet Yaratan Tanrı inancına sahip değildir. Dolayısıyla Yaratan'a alâkası yoktur. Kendi bilincini de yaratılmışlığı bilmemek üzerine kurmuştur. Yaratılışa aykırı olması dolayısıyla da hem kurgusaldır hem de ahlâkî değildir. Vicdanı onu alâkasına götürürken ahlâkî olmayan yollara tevessül ettirmektedir. Nitekim tarih içerisinde anlatılan oluşum seyri (Rönesans, reform, coğrafi keşifler, sanayi devrimi, aydınlanma, sömürgecilik) ve şu anki uluslararası sistemi getirdiği duruma bakıldığında onun alâkasının yanlış, yolunun yanlış ve akıbetinin de yanlış olduğunu/olacağını anlamaktayız. Bu gidişat ancak onun yerine adaleti esas alan devlet ve o devletlerde müteşekkil uluslararası sistemin kurulmasıyla son bulabilecektir ancak.

3.3. DOĞALLIK VE KURGUSALLIK

Yaratılışa uygun (ahlâkî) olmayan her şey kurgusaldır. Egemen devletin, egemenlik uğruna adaleti bile araçsallaştırması onun yaratılışa uygun (ahlâkî) olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla modern devlet kurgusaldır. Kurgusaldır ki, yaratılmışlığı ve dolayısıyla Yaratan Tanrı'yı reddeder. Zaten daha en başta Machiavelli siyasette evrensel ahlâkî ilkeleri dışlamamış mıydı, yaratılmışlığını ve dolayısıyla Yaratan Tanrı'yı devre dışı bıraktığı laik fikriyatında devleti güvenlik temelinde dünyevileştirmemiş miydi? Daha da ileri giden Hobbes ve Rousseau da böyledir şüphesiz. Bunların en temelinde yatan amil ise Yaratan Tanrı'yı tanımayıp, icat ettikleri/kurguladıkları yaratılan tanrıları yani egemen devletleridir. Yaratılmışlığını ve Yaratan Tanrı'yı bilmemek, kendini tanrılaştırmak (egemen devlet) haddini/hududunu bilmemeyi ve dolayısıyla adaletin zıddı olan zulmü beraberinde getirmektedir.

Modernitenin gelmiş olduğu aşama dışlayıcıdır. Kendinden başkasını var olarak görmemektedir. Bu Batı merkezli modern Uluslararası İlişkiler disiplininde bir öteki perspektifinin olmayışından rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu öteki anlayışı ve Batının

tek tipçiliği (ötekileri dışlayıcılığı) şu aşağıdaki satırlardan daha iyi anlaşılacaktır (Kafkasyalı, 2010: 48-49):

“Tarihin başlangıcından beri mevcudiyetini sürdüren ve kendinin değerlerinden farklı değerleri olan, hatta kendinin değerlerine karşı gelen fakat kendi ile birlikte var olan (var olmasına tahammül edilen) bir ötekiye karşılık, kendinin değerlerine uymadığı gerekçesiyle varlığına tahammül edilmeyen bir öteki. Bu sebeple biz öteki algılamasında, bilhassa uluslararası sistem açısından, i) Ontolojik (Doğal) Öteki ve ii) Kurgusal (Modern) Öteki olmak üzere ikili tasnif yapmayı uygun bulduk. Bilhassa uluslararası ilişkiler bakımından ve uluslararası sistem analizi yaparken ele alınacak olan ve uluslararası sistemin temel belirleyicisi olan öteki algılaması doğal veya kurgusal hâlde zuhur etmektedir. Bu şekildeki ikili tasnifin belirleyicisi, öteki algılamasının etkenliği veya edilgenliği ayrımıdır. Öteki algılamasındaki etken veya edilgen olma ayrımını ortaya çıkaran kırılma, bugün uluslararası ilişkilerin de yörüngesinden çıkamadığı, sömürge dönemi sonrası ortaya çıkan aydınlanma felsefesi ve modernite anlayışı ile meydana gelmiştir. Bizim çalışmamızın da eksenini bu kırılma oluşturmaktadır. Çünkü sömürgecilik, ardından aydınlanma ve modernite ile öteki algılaması değiş(tiril)miş ve kendi ile ötekinin bir arada var olabilmelerini (co-existence) kabule dayanan bir öteki algılaması yok edilerek, yerine kendiye ait bir dünya anlayışı ve daha önce öteki olarak kabul edilen varlıkların (varlıktan kasıt bir var oluş/ontolojik durumdur) kendi gibi olma mecburiyeti vurgulanmıştır.”

Batı üst birimi yukarıda bahsi geçen varlığına tahammül edemediği ötekiyi kendileştirmeye çalışarak yok etmeye çalışmıştır. Batının bu kendileştirme/modernleştirme merakı, Carl Schmitt’in “Dezisionismus/decisionism” kavramına bakıldığında çok daha iyi anlaşılabilir. Nitekim Schmitt kurgusal bir düşman imgesi oluşturma konusunda ve Amerikan politikalarının kurgusal düşman/öteki oluşturmada en çok atıf yapılan düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Decision “karar” anlamına gelse de bir ikiliğin ve bölünmüşlüğün (cision) “de” ön ekini almasıyla olumsuzlanmasıdır. Bu nedenle “decision” ikiliğin teke indirilerek sona erdirilmesi manasına gelmektedir. Batı zihniyetinin bu tekçi/birci özelliği onun teke ve bire olan hayranlığından değil, ikiye olan

tahammülsüzlüğündendir. Bu tekleştirme için Batının formülü kendileştirme/modernleştirmedir. Zira kendi bilinci olmasına rağmen kendileşmek (kendileştirilene göre ötekileşmek) olamayacağı için kendileştirilecektir (Kafkasyalı, 2010: 53-55).

Kafkasyalı'nın bu kendileştirme kavramsallaştırmasını basitçe anlatacak olursak, *kendiyi* ifade eden Batı üst birimi tekçi/birci anlayışından dolayı, yani ötekiye tahammülsüzlüğünden dolayı, ötekiye *kendileştirmek* istemiştir. *Kendileşme* modernleşmeyi başka bir deyişle Batılılaşmayı ifade etmektedir. Hâsılı Batı üst birimi Aydınlanma ile gelmiş olduğu noktada devlete dair kendi kurgusunu oluşturmuştur. Neticede modern (egemen) devlet vücuda gelmiştir. Batı üst birimi kendisine uygun olanı (egemen devleti) başkalarına da uygun olarak göstermiş ve evrenselleştirmiştir. Bu nedenle uluslararası sistem egemen devletlerden müteşekkil bir sistemdir.

Görülen o ki, uluslararası sistemde *öteki*yi dışlayan, yok sayan ve hatta maalesef yok etmeye azmeden zihniyet Aydınlanma ve modernite ile hayata geçirilmiştir. Eğer ki bu kurgusal algılama biçimi devam ederse uluslararası sistem tek tipliğinden kurtulamayacaktır. *Ötekilerin* söyledikleri nazarı dikkate alınmayacaktır. İşte bu yüzden modernitenin kurguladığı modern devlet algısının bir kenara bırakarak, onun çizdiği çerçevenin dışına çıkarak kendi bilincimizi (yani Batının dışındaki ötekileri) oluşturmalıyız. Bu bağlamda ötekiye her türlü tahammülü gösteren Kutadgu Bilig'de söylemini bulan adil devlet düzenini anlamak ve bu anlayış ile kendi bilincini oluşturarak uluslararası sistemin (kendinden gayrısını yok sayan) hâkim paradigmasına karşı bir alternatif sunulabilir.

Modern devletin Batılı kuramcıları devletin oluşumunu kurgusal (gerçekte var olup olmadığı bilin(e)meyen) toplum sözleşmesi kuramları içerisinde doğa durumuna dayandırmışlardır. Machiavelli, Hobbes gibi düşünürler insana kötü fitrat nazarıyla bakmış, Locke ve Rousseau ise iyi oldukları yönünde değerlendirmişlerdir. Hobbes'a göre insan kötü fitratı dolayısıyla doğa durumunda savaş hâlidir. Rousseau ve Locke'a göre ise insanoğlu doğa durumunda iyi ve özgürdür. Bu noktada devlete düşen ise insanların özgürlüklerini ve temel haklarını mümkün olduğu ölçüde en iyi şekilde kullanabilmelerini sağlamaktır. Bunlar ileride uluslararası ilişkiler

disiplininde Realist ve Liberal paradigmalara da devletlerarası ilişkiler bağlamında yön vermiştir.

Kutadgu Bilig’de ise İslâmî bir bakış açısı olması hasebiyle insanın doğa hali gibi benzetmelere gidilmez. Çünkü onun için durum açıktır. İnsan Hz. Âdem ve Havva’dan türeyip bu günlere gelmiştir. Yani kurgusal bir durumdan değil de onun için gerçekliği açık olan bir İslâm anlayışı ile ontolojik (doğal) bir temel vardır Türk İslâm inancında. O halde Kutadgu Bilig’de, devlet anlayışını/devletin varlık sebebini, *“Bu dünyada mutlu olmak ve öteki dünyada iyi yer edinmek için bir araç”* ve devlet yönetimi de *“Allah için halka iyilik etmek ve adalet üzerine onları koruyup yönetmek”* olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle insanın dünyaya geliş amacı ancak Allah’a kulluk etmek ise, devleti bunu gerçekleştirmek için kullanmak ve halkı da buna uygun yönetmektir. Bir başka fark ise, Modern devlet kuramcılarına göre Tanrı ya yoktur ya da sadece yaratıcı konumdadır ve dünya işleyişi ile bir bağı yoktur. Demek ki, insan Tanrı’nın ona yaradılıştaki bahşettiği akıl ile doğa yasalarına uygun şekilde hareket edecek ve ona en uygun yönetim şeklini bulacaktır. Kutadgu Bilig’de ise açık bir şekilde yaratıcıya (Allah’a) ve onun son peygamberine iman esastır. İslâm’a göre Allah kullarının hayatının her anına hükmeder. Müslüman buna uygun şekilde yaşamalıdır. Elbette ki *dünyada mutlu olmak ve öteki dünyada iyi yer edinmek için bir araç* olan devlet de bu düstura uygun olması beklenmektedir. O halde, kullar, elbette aklını kullanacaktır; ancak, Allah’ın onlara bildirdiği emir ve yasaklar silsilesi içerisinde bu akletme fiiliyatını gerçekleştireceklerdir. Devletlerini hem bu nizama göre kuracaklar hem de yöneteceklerdir.

Görülen o ki, Modern Devlet algısının temelinde bir kurgusallık, Kutadgu Bilig’deki devlet anlayışında ise bir doğallık söz konusudur. Esasen ikisi arasındaki temel fark da burada yatmaktadır.

Bir başka ayırım noktası ise modern devlet kuramcılarının Avrupa’da yaşanan değişimleri burjuvazi ideolojisine/isteklerine uydurma çabası içerisinde idiler. Yani fikriyatı yaşama uydurma çabasıdır. Ancak Kutadgu Bilig’de görülen o ki, Yûsuf Has Hâcib devleti töreye ve dine uygun hâle getirmiştir.

Kutadgu Bilig’deki devlet anlayışı ise ontolojiktir (doğaldır). Yani yaratılışa uygun (ahlâkî) olandır. O cihanı selam yurdu kılabilmek için adaleti devletin tam merkezine

koymuştur. Adalet güneş gibi parlansın ki herkesi ve her şeyi olduğu yerde, olduğu gibi aydınlatsın. Çünkü adalet yaratılışa uygun (ahlâkî) olmalıdır ve bu da her şeyi yerli yerine koymak, olması gereken yerde bırakmaktır. Bunların en temelinde yatan amil, yani adaleti merkeze almasının nedeni ise, yaratılmışlığını ve dolayısıyla Yaratan Tanrıyı bilmesidir ve yaratılış gayesini ve kim olduğunu de bu yolla anlamasıdır. Dolayısıyla haddini/hududunu bilmektedir, Kutadgu Bilig'deki devlet anlayışı.

Sonuç olarak kurgusal olan modern devlet algısı ötekiyi kabul etmemektedir. Başka bir deyişle moderniteye göre öteki, Batı kadar gelişmemiş/modernleşmemiş, geri kalmış olandır. Bu bağlamda modernite için farklılık bir varlık değil ve öteki bir farklılık değildir (Kafkasyalı, 2010: 45). Hâlbuki Kutadgu Bilig'in devlet anlayışında doğal bir öteki anlayışı vardır. Bu(nlar) ile bir mücadele olabilir; ancak asla onu tamamen ortadan kaldırma/yok etme arzusu olamaz. Çünkü kendi yaratılmışlığını bildiği gibi *ötekinin* de yaratılmışlığını bilmektedir. Bu nedenle Yaratan Tanrının yarattığına zulmetmesi mümkün değildir. Yine tekrar edecek olursak yaratılmışlığından dolayı haddini/hududunu bilmekte ve doğal ötekiye tahammül göstermektedir.

SONUÇ

Modern uluslararası sistemin temelleri Rönesans ile başlamıştır. Rönesans önce sanat, mimari ardından da edebiyat bilim vs. gibi pek çok alana etki etmiştir. Bu bir kopuş olmasa da şüphesiz bir dönüm noktasıdır. Reform ise bir kırılmadır. Rönesans'ın etkisi ile antik Yunan ve Roma'ya ilgi (alâka) fevkalade artmıştır. O dönemlerin hayat tarzları, eserleri, fikirleri ve daha pek çok şeyleri önce İtalya'yı ardından da Batı Avrupa'yı etkilemiştir.

Bu eserlerden etkilenen düşünürler, Ortaçağ'ın dini öğretilerine ve kurumlarına karşı soğuk insanlardır. Çünkü o dönemde Kilise (Katolik Kilisesi), halk her ne kadar kötü durumda olursa olsun her türlü süfli işleri çekinmeden yapabiliyordu. Halk fakir iken kendileri servet sahibi oluyordu. Bunu insanların dini inançlarını hurafeler ile sömürerek yapıyorlardı. Bunun en sarih misali olarak endüljans örneği verilmiştir.

Bu endüljans meselesi Batı Avrupa'da esaslı bir şekilde yaşanacak kırılmanın amili olmuştur. Bir Alman din adamı olan Martin Luther hiçbir din görevlisinin bağışlama belgesi veremeyeceğini, kurtuluşun iman ile alâkalı olduğunu ifade etmiştir.

Bu hareket kuzeyden güneye bütün Batı Avrupa'yı sarmıştır. Sonuçta pek çok insanın vahşice öldürüldüğü savaşlar yaşanmıştır. Ancak yeni din anlayışı kendisine bir yer bulabilmiştir. Papa ve Kilise'nin ise prestiji sarsılmıştır. Bu kırılma bundan sonra fikir dünyasında dini dolayısıyla Tanrı'yı dışarıda bırakacak eserlere ve düşüncelere kapı aralamıştır.

Bu arada merkezi krallıklar ortaya çıkmıştır. Coğrafi keşiflerin getirmiş olduğu servet, servetin ve teknolojik ilerlemenin getirmiş olduğu askeri üstünlük ile krallar egemenliğini bölen içerideki rakiplerine galebe çalabilmişlerdir. Krallar artık yanlarına soyluları ve din adamlarını almak zorunda değildi. Egemenliğini halka (burjuvazi) dayandırmaya başlamışlardır. Mutlak monarşinin ilânı olmuştur bu.

Dinin gölgesinin kralın egemenliğinin üzerinden kalkabilmesi için düşünürler egemenliği dolayısıyla devleti dünyevileştirmeye çalışmışlardır. Bu konuda ilk akla gelen Bodin'dir. Bodin egemenlik kavramını ilk kullanan kişidir ve onu en üst(ün)

manasında kullanmıştır. Ama yine de tam olarak Tanrı ile bağı koparamamıştır egemenlik kuramında.

Bunu Hobbes Toplum Sözleşmesi kuramında yapmıştır. O devleti Tanrı vergisi olmaktan çıkarıp, insan yaptığı/oluşturduğu bir yapay yapı olarak ele almıştır. Devletin kuruluşunu güvenlik temeline oturtarak egemenliği ve egemeni yeryüzündeki tek hâkim ilan etmiştir. Dolayısıyla siyaset kuramını dünyevileştirmiştir. Bu bilimsel tutum 17. yüzyılın genel karakteristiği olmuştur. Fen bilimlerindeki ilerleme sosyal bilimlere de yansiyordu. Bilim insanları doğa yasalarının evrene hükmettiğini düşünerek, devlet dâhil her şeyi doğa yasalarından ilhamla açıklamak istiyorlardı. Ayrıca mutlakiyetçi devlet anlayışı hâkimdi. Bunun iktisadî hayatta yansıması korumacı merkantilist anlayış olmuştur.

Yine bu dönemde bu korumacı anlayış ilk olarak Britanya'da çözülmeye başlamıştır. Ancak tam manasıyla çözüme 18. yüzyıla denk gelmektedir. Bu yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi ile yaşanan fazla üretim devletleri pazar arayışına itmiştir ve serbest ticarete meyil başlamıştır. Çünkü eskinin korumacı politikaları ile eldeki ürünler satılamazdı.

Bu iktisadî gelişmeler (karşılıklı şekilde) fikrî hayatı da etkilemiştir. Aydınlanma düşünürleri denilen 18. yüzyıl aydınları serbestiyeti her alana taşımak arzusundaydılar. Mutlak monarşilerin başındaki monarkları müstebit olarak görüyorlar ve yönetim anlayışının/şeklinin değişmesini istiyorlardı. Halkın (burjuva) yönetimde daha çok söz sahibi olması gerektiğini iddia etmekteydiler. Bunun için bir yüzyıl önce Hobbes'un yaptığı kurguya benzer şekilde toplum sözleşmesi ile açıklamalar yapmaktaydılar.

Aydınlanma dönemi denilen dönem mâziye dair her şeyi en sert şekilde eleştirmeye başlamıştır. Onlar için kötülüğün kaynağı eskinin yozlaşmış inançları ve kurumlarıydı. 17. yüzyıldaki bilimsel ilerlemenin daha da ilerine gidilerek akla ve bilime şüphesiz bir itaat başlamıştır. Aydınlanma düşüncesinin akli ve bilimi ön plâna alma özelliği Aydınlanma hareketinin her alanına etki etmiştir. Aklın gücüne vurgu yapan Aydınlanma düşüncesi, eskinin yol açtığı kötü hâli ortadan kaldırmak için her türlü inanç, vahiy, içgüdü vs. gibi şeyler yerine aklın düzenini oluşturmak istemişlerdir. Başka bir deyişle insanoğlunu iyi edecek şeyleri onların yerine

kurgulamışlardır. Bunu yapabilmek adına aklını kullanmayı terk etmiş (başkasının vesayetine vermiş) insanların eğitilmesi gerekmekteydi. Bunu da en iyi Rousseau'nun eğitim üzerine yazdıklarından görmekteyiz.

İçtimaî hayatın en önemli düzenleyicisi olan devlet bu fikirlerden nasibini almıştır. Eskinin kurumları ve inanç esasları yeni kurumlar ve akıl ile değiştirilmiştir. Devletin esasları Tanrı'dan değil hayattan/doğadan alınmıştır. Bütün bunlara rağmen egemenlik esas anlamıyla pek bir değişikliğe uğramamıştır. Sadece kullanıcı değişmiştir. Egemenlik modern devletin olmazsa olmazı olarak kalmış ve ona itaat hukuk düzeni ile garanti altına alınmıştır. Dikkat edilecek olursa, hukuk düzeni adaleti değil, egemenliği korumaktadır. Egemenliğin artık tamamıyla dünyevileştirilmesi, Yaratan Tanrı'nın öldürülüp yerine yaratılmış tanrıların (egemen devletler) olduğu uluslararası sistem kurulmuştur.

Kutadgu Bilig'deki devlet anlayışını ele alacak olursak, evvela şunu ifade etmek gerekir ki Kutadgu Bilig Türk-İslâm devlet geleneğinin bir ifadesidir. Kutadgu Bilig yazıldığı dönem itibariyle Türklerin İslâmiyet'i olarak hayatın her alanında hâkim kılmak için uğraştığı bir zamandır.

Yûsuf Has Hacib mâzisini, yaşadığı dönemi ve dinini iyi bilmektedir. Onun dönemi adaleti ile tanınmış Tavgaç Buğra Han yönetimindeki Karahanlılara denk gelmektedir. O dönemde hâlâ İslâmiyet'in yayılmaya çalışıldığını Müslüman olmayan hatta Müslümanlarla savaşan gayrimüslim Türklerin olduğunu görmekteyiz. Türkler arasında Müslümanlığın yayılmasında sûfi din âlimlerinin etkisi büyük olmuştur.

Yaşadığı dönemi bilmesinden dolayı Türklerin bu yeni medeniyet dairesine (İslâm) girerken, ontolojik bir kimlik ve anlayış ile girebilmesi adına, yeni olan ile eskiyi uyumlaştırmayı kendine bir görev bilmiştir. Bunu yeni olguları eski kavram ve kelimeler ile aktarmaya çalışmasından anlamaktayız. Ayrıca devletin her bir yönetim birimini de çok iyi bilen devlet adamı olduğu da açıktır.

Balasagunlu Yûsuf'un muhkem Yaratan Tanrı inancına sahip olduğu aşikârdır. Devlet yapılanmasını ve dini ilimleri iyi bilmesi ona bu şaheseri yazdırmıştır. İnancı temelinde devlete dair fikirleri tüm esere yaymıştır.

Yûsuf tıpkı Hz. Peygamber gibi devleti bir araç olarak görmüştür. Devlet ancak ve ancak adaleti sağlamakla görevlidir. Dünüyevi hazlar için devlet yönetilemez. Zira devlet yönetme meşruiyetini (kut) veren Tanrı'nın rızası bu şekilde kanılamaz. Oldukça döneke olan devlet ise bir anda altından kayıp gider ve zulmün hesabını da öte tarafta Tanrı'ya veremez.

Çalışmanın bulgularına göre, modern devlet Rönesans, Reform, Sanayi Devrimi ve bunların neticesi olan Aydınlanmanın bir ürünüdür. Aydınlanma döneminde oluşan ontolojik ve epistemolojik temelden dolayı mâzi ile tam bir kopuşu ifade etmektedir. Kurgusal (modern) kimlik doğrultusunda kendi bilincini oluşturan modern devlet, bu kimliğin doğası gereği ötekiyi yok etmeye meyillidir. Bunu egemenlik uğruna adaleti askıya alabilmesinden anlamaktayız. Yaratılışa uygun (ahlâkî) olmayan niteliğinden dolayı alâkası Yaratan Tanrı'ya değildir ve adil olmayı değil de egemen olmayı amaçladığından, vicdanı onu zulüm yollarına tevessül ettirmektedir.

Kutadgu Bilig, Türk-İslâm devlet geleneğini, hem Türklüğü hem de İslâm'ı içerisinde barındırarak yansıtmaktadır. Yaratan Tanrı'ya duyulan muhkem inancından dolayı Yaratan Tanrı'yadır onun alakası. Dolayısıyla kimliğini oluştururken “Ben kimim?” sorusunun cevabını başkalarına bırakmamıştır. Kendisi cevaplamıştır. Dolayısıyla kurgusal değil, ontolojiktir. Yaratılışa uygun (ahlâkî) niteliğinden dolayı alâkası Yaratan Tanrı'yadır ve vicdanı onu, adil olmayı emreden Tanrı'ya yönlendirmektedir. Dolayısıyla akıbeti selamettir.

Doğal (ontolojik) kimlik doğrultusunda kendi bilincini oluşturan Kutadgu Bilig epistemolojik ve ontolojik olarak modern devletten farklılaşmıştır. Doğal kimliğin doğası gereği kendi varlığına saldırmadığı sürece doğal ötekiyi yok etmeye çalışmamıştır. Bunu adalet kavramını devletin merkezine koyarak sunduğu adil devlet düzeni ile hayata geçirmiştir. Dolayısıyla modernitenin kurgularının dışında bir akletme yoluyla bambaşka bir sistem sunmaktadır.

Modern devletin kuruluşu yaratılmışlığı bilmemeye dayandığından ve hatta kendisi yaratılmış bir tanrı olduğundan haddi/hududu olmamaktadır. Şu anki boğulmakta olan uluslararası sistemin yegâne sorunu budur ve durumu da herkesçe malûmdur. Çözüm için evvela anlaşılması gereken mesele devletin varlık sebebi/amacı konusudur. Eğer ki modernitenin “araçları amaç hâline getirmek” yanılışı ve bu

minvalde yaymış olduğu modern devlet algısı devam ettirilirse, uluslararası sistemdeki sorunların teşhisi ve tedavisi mümkün olmayacaktır. Bu çalışmanın bu başlığı altında sorunun “araçları amaç hâline getiren” modern devlet algısı olduğu teşhis edilmiştir. Çözüm (tedavi) için ise, çalışmanın ikinci bölümünde, Kutadgu Bilig’de anlatımını bulan “amaçları adına araçlar belirleyen” *adil devlet düzeni* gösterilmiştir.

Hâsılı modern uluslararası sistemin şu anki sorunlarına yol açan ve adaletsizlik üreten modern devletin egemenliğe dayalı yapısına karşı Kutadgu Bilig’deki adil devlet düzeni miadı dolmayan bir umut olarak bütün ihtişamıyla durmaktadır.

KAYNAKÇA

- “Anglikan Kilisesi Nasıl Kuruldu?”, [Http://Www.Dunyabulteni.Net/Haber/132025/Anglikan-Kilisesi-Nasil-Kuruldu](http://Www.Dunyabulteni.Net/Haber/132025/Anglikan-Kilisesi-Nasil-Kuruldu) e.t. 23.03.2018.
- “Anglikan Kilisesi, Protestan Mı Yoksa Katolik Bir Mezhep Midir?”
[Http://Www.Hristiyanforum.Com /Forum/ Showthread.Php?T =49468](http://Www.Hristiyanforum.Com/Forum/Showthread.Php?T=49468), e.t. 23.03.2018.
- “Martin Luther’in 95 Maddelik Tezi”, Çev. Kaan H. Ökten, [Http://Www.Hristiyan.Net/Temeller/95tez.Htm](http://Www.Hristiyan.Net/Temeller/95tez.Htm), e.t. 21.03.2018)
- “Thomas Hobbes’un Mitik Figürü Leviathan’ın İkonografik Anlamı”, 26 Ekim 2015,
[Http://Www.Yeniduzen.Com/Thomas-Hobbesun-Mitik-Figuru-Leviathanin-Ikonografik-Anlami-82777h.Htm](http://Www.Yeniduzen.Com/Thomas-Hobbesun-Mitik-Figuru-Leviathanin-Ikonografik-Anlami-82777h.Htm) e.t. 23.03.2018.
- Adam, C., *Descartes: Hayatı ve Eserleri*, çev. Mehmet Karasan, Milli Eğitim Basımevi, 1991.
- Anat, H.Yakup, Almaz, Ahmet, *Karahanlılar Tarihi*, İstanbul, Oku Yayınları, 2003.
- Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, 2. Baskı, Metis Yay., İstanbul, Ekim 1995.
- Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Bursa, Mkm Yay, 2010.
- Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Mkm Yayınları, 8. Baskı, 2009.
- Arıboğan, Ülke, Gülden Ayman, Beril Dedeoğlu (Haz.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, Der Yayınları, 4. Basım, 2010.
- Arnold, David, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, İngilizceden çev. Osman Bahadır, İstanbul, Alan Yayıncılık, Birinci Baskı, Nisan 1995.
- Arrighi, Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç Ve Çağımızın Kökenleri*, çev. Recep Boztemur, Ankara, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Mayıs 2000.
- Arslan, Mahmut, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu Bilig”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, 1986, s. 100-111.
- Aslan, Recep, “İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2014, s. 223-241.
- Atayman, Veysel (Derleyen), *Aydınlanma*, İstanbul, Donkişot Yayınları, Ocak 2005.

- Aydın, Mehmet, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1991.
- Aydın, Mustafa, “Merkantilizm Kutusu”, Derleyen: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt 1, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Aydınlı, H.İ., Ayhan, V., “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2004, s. 67-84.
- Bağdatlı, Özlem, *Kutadgu Bilig’de Devlet ve Adalet İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, İstanbul, 2007.
- Barthold, V.V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, Yay. Haz. Hakkı Durdun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara, 1990.
- Bayar, O. Cemal, “Kutadgu Bilig’de Âyet ve Hadisler”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2011, s. 105-118.
- Beaud, Michel, *Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010*, Fransızcadan çev. Fikret Başkaya, İstanbul, Yordam Kitap, 2. Basım, Ocak 2016.
- Beriş, Hamit Emrah, *Egemenliğin Dönüşümü: Tarihsel ve Siyasal Açından Egemenlik Kavramının Yeni Anlamı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara, 2006.
- Berki, Ali Himmet, Keskiöğlü, Osman, *Hatemü'l-Enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1956.
- Bodin, Jean, *Six Books Of The Commonwealth*, Trans. M. J. Tooley, Oxford, Basil Blackwell, 1955.
- Bolay, Hüseyin Hayri, “Millî Akıl ve Türk-İslâm Düşüncesindeki Yeri”, Derleyen: Muhammet Savaş Kafkasyalı, *Orta Asya’da İslâm: Temsilden Fobiye*, Türkistan, Ankara, Cilt 1, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Burkaz, Vildan, “Platon Ve Rousseau’da İnsan Doğası Bağlamında Eğitim”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Aralık 2014, s. 101-112.
- Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi*, Cilt 7, Bölüm 1, İstanbul, İdea Yayınevi, 2004.
- Çakan, Ayşegül, “Sunuş”, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, 2010.
- Çetin, Halis, “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2002, s. 79-96.

- Çüçen, Kadir, *Orta Çağ Felsefe Tarihi*, İnkılap Yayınları, Birinci Baskı, 2001.
- Davutoğlu, Ahmet, “Devlet”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX, s. 234-240.
- Delaney, James J., “Rousseau”, [Http://Www.İep.Utm.Edu/Rousseau/](http://www.İep.Utm.Edu/Rousseau/), e.t. 23.03.2018.
- Demirel, Demokaan, “Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi”, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Yıl 2014, Cilt 6, Sayı 1, s. 55-61.
- Durgun, Şenol, “Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet Midir?”, *G.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2000, s. 113-128.
- Durmuş, Zülfikar, *Kur’ân-ı Kerîm’de Ulus ve Uluslararası İlişkiler*, İstanbul, Gökkuşbu Yay., 2006.
- Efendi, Mahmut Esat, *İslam Tarihi*, C. 1., Bugünkü Dile çev. Sadi İrmak, 1965, İstanbul.
- Ergül, Ergin, *Jean Bodin’in Devlet Teorisi Üzerindeki Osmanlı Etkisi*, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XX, Sayı 1, 2016, s. 303-346.
- Eryücel, Ertuğrul, *Modern Devlet Anlayışının Temelleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Osmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Tokat, 2011.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, Birinci Basım, Haziran 1988.
- Fülberth, Georg, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*, Almandan çev. Sadık Usta, İstanbul, Yordam Kitap, İkinci Basım, Mayıs 2011.
- Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı (XI. Yüzyıl): Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, No: 373, Birinci Baskı, Mayıs 1981.
- Gills, Barry K., Frank, Andre Gunder, *Dünya Sisteminde Çevrimler, Krizler ve Hegemonik Değişiklikler: MÖ 1700-MS 1700, Derleyen: Barry K. Gills ve Andre Gunder Frank, Dünya Sistemi: Beş Yüzyıllık Mı, Beş Bin Yıllık Mı?*, çev. Esin Soğancılar, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- Gökalp, Ziya, *Türk Medeniyet Tarihi*, Birinci Baskı, Ankara, Aralık 2007.
- Gökçen, Ahmet, “Ulus-Devletin İflasına Rağmen Vatandaşlığın Yükselişi”, *Opus*, Cilt 2, Sayı 2, 2012, s. 104-120.
- Göztepe, Ece, “Yurttaşlığın Kamusal ve Ulusüstü Boyutu: Avrupa Yurttaşlığı ve “Göçmen Forumu” Örnekleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 4, Cilt 52, 2003, s. 229-248.
- Güler, Mehmet Nuri, “Hz. Peygamber’in Devlet Başkanlığı ve İnsan Sevgisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, “Sevgi Peygamberi” Özel Sayısı, Yıl 12, Sayı 17, Şanlıurfa, Ocak- Haziran 2007, s. 173-190.

Güllüpmar, Fuat, “Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz”, *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, Cilt 67, No. 1, 2012, s. 81-109.

Güran, Tevfik, *İktisat Tarihi*, İstanbul, Der Yayınları, 2014.

Güriz, Adnan, “Hobbes, Şahsiyeti ve Siyasî Fikirleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 1 Cilt 12, 1955, s. 298-315.

Gürleyük, Emre Gürkan, **Modern Devletin İnşası: Thomas Hobbes**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim / Siyaset Ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Sivas, Mart 2010.

Hâcib, Yûsuf Has, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, 4. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Cilt 1-2, , İstanbul, Beyan Yayınları, çev. Mehmet Yazgan, Haziran 2016.

Hassan, Ümit, “Düşünce Ve Bilim Tarihi: Osmanlılık Öncesinde Türklerin Kültür Kökenlerine Bir Bakış”, *Türkiye Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1. Cilt, 9. Basım, Mart 2008.

Hobbes, Thomas, *Leviathan: Or The Matter, Forme, & Power Of A Commonwealth Ecclesiastically And Civill*, London, 1651.

Hosbawm, E. J., *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 4. Baskı, 2010.

<https://Kutadgubiligmetni.Appspot.Com/>

Huncan, Ömer Soner, “Tamgaç Uluğ Buğra Han”, *DİA*, Cilt 39, 2010, s. 558.

İmam Ahmed B. Hanbel, *El-Müsned, El-Fethu'r-Rabbani Tertibi*, Ensar Yayıncılık, T.Y.

İnalcık, Halil, “Kutadgu Bilig Hakkında Röportaj”, 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=Nhdqci0alzc>, e.t. 20.05.2018.

İnalcık, Halil, *Rönesans Avrupası: Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, 2016.

İncil: Eyüp 41, <https://incil.info/Kitap/Job/41>, e.t. 23.03.2018.

İncil: Mezmurlar 74: 12-14, <https://incil.info/Arama/Mezmurlar+74>, e.t.21 Mart 2018.

İncil: Yeşaya 27:1 (Sıralanış: Kitap, Bölüm: Ayet), <https://incil.info/Kitap/İsa/27>, e.t. 21 Mart 2018

İskit, Temel, *Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Nisan 2011.

- Jamal, Gülnisa ve Kafkasyalı, Muhammet Savaş, Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi, Karınca Yayınları, Ankara, 2016.
- Kafkasyalı, Emine Gülselcen, “Liberal Adalet Teorileri Perspektifinden Kutadgu Bilig’de Adalet Anlayışı”, *Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 18-20 Kasım 2016d.
- Kafkasyalı, Muhammet Savaş, “Bir İttifakın Zeminine Teorik Bakış: Medeniyetin Tekliği, Çokluğu, Yokluğu”, **V. Uluslararası Türkoloji Kongresi**.
- Kafkasyalı, Muhammet Savaş, “Kutadgu Bilig Işığında Türk-İslâm Devlet Anlayışından Modern Devlet Algısına Geçiş”, *Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 18-20 Kasım 2016b.
- Kafkasyalı, Muhammet Savaş, “Orta Asya’dan Bakarak Küreselleşmeyi Yeniden Düşünmek”, *Türkoloji*, 5/55, (Eylül-Ekim 2011), s. 81-92.
- Kafkasyalı, Muhammet Savaş, “Önsöz II”, *Kutadgu Bilig Araştırmaları Tarihi*, Derleyen: Gülnisa Jamal ve Muhammet Savaş Kafkasyalı, Ankara, Karınca Yay., 2016a.
- Kafkasyalı, Muhammet Savaş, “Uluslararası İlişkilerin Haddini Belirlemek: Kurgusal Kimlikten Doğal Kimliğe”, Derleyen: Muhammet Savaş Kafkasyalı, *Balkanlarda İslam: Miadi Dolmayan Umut*, Cilt 1 (Muğlaklıktan Berraklığa), Türkistan Ankara, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk- Kazak Üniversitesi Yayınları, 2016c.
- Kafkasyalı, Muhammet Savaş, “Uluslararası Sistemin Yapısı ve İşleyişine Kendi Bilinci ve Öteki Algılaması Üzerinden Farklı Bir Yaklaşım”, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- Kafkasyalı, Muhammet Savaş, Tacibayev, Raşid, “Tacikistan: Kurgusal Kuruluşun Kurgusal Politikalarına”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt XII, Sayı 1, Yaz 2012, s. 239- 266.
- Kafkasyalı, Muhammet, “Tanrısız Bir Düzen Kurgusu: Uluslararası İlişkiler ve Orta Asya’ya Yansıması”, Derleyen: Muhammet Savaş Kafkasyalı, **Orta Asya’da İslâm: Temsilden Fobiye**, Türkistan, Ankara, Cilt 1, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2012a.
- Kanal, Serpil, *Eski Türklerde Şehircilik: Karahanlı Devleti Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Aksaray, 2013.
- Kant, Immanuel, “Aydınlanma Nedir?”, *Liberal Düşünce*, Cilt 10, No: 38-39, Bahar- Yaz 2005, s. 225-230.
- Karabulut, Bilal, *Uluslararası İlişkiler: Kavramlar, Teoriler, Kurumlar*, Ankara, Barış Kitapevi, 2016.

- Kaygusuz, Özlem, “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, Derleyen: Evren Balta, **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1. Baskı, 2014.
- Kennedy, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar**, çev. Birtane Karanakçı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Baskı, Mayıs 2010.
- Kıllıoğlu, İsmail, “Aydınlanma’nın Felsefi Temellerinin Tartışılması II”, **Fsm İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 5, Yıl 2015, Bahar, s. 333-359.
- Kısakürek, Evin Esmen ve Kısakürek, Arda, “Bizimkiler: Anadolu Merkezli Dünya Tarihi” **24. Kitap 1785 - 1805 Fransız Devrimi**, [Http://Www.İep.Utm.Edu/Bodin/](https://docviewer.yandex.com.tr/view/0/?*=Aq42jp%2boghmr53keh8cmovkjjm7invybc16inlhlwrpc2stchvibgljoi8vnelnsfjrak9qmu8zrmjgsgvxnjz2sk1mmhazm2exsznqszlvcmxnzllomd06l0fuywrvbhugtwwya2v6bgkgrmo8bnlh1frhcml0asatıezyyw5zxl61erldnjpbwkumtc4ns0xoda1lnbkziısınrpdgxljoiqw5hgz9sdsbnzjrzxpsasbew7xuewegvgfyawhpic0grnjhbnpesxogrgv2cmltas4xnzgilte4mduucgrmiwidwkljoimcısınlljjoimjk2mda5odyzmtuxmj5odgzmsısım5vawzyywl1hjpmwxyzszwidhmioje1mj5mtcymja0nzz9, e.t. 02.06.2018.</p><p>Küçük, Abdurrahman vd., Dinler Tarihi, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010.</p><p>Lindfors, Tommi, “Jean Bodin”, <a href=) , e.t. 23.03.2018.
- Machiavelli, Niccolo, **Prens**, çev. Nazım Güvenç, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Ögel, Bahaeddin, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Birinci Baskı, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1982.
- Öztürk, Armağan, “Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük Ve Kurucu Lider İmgesi” **Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi**, Cilt 68, No. 2, 2013, s. 181 - 204.
- Palabıyık, Muhammet Hanefi, “Hz. Peygamber’in Devlet Kurma Faaliyeti”, **Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, 2002, Sayı 17, Erzurum, s. 99-126.
- Paşa, Ahmet Cevdet, **Hız. Muhammed’in (Sav) Hayatı**, İstanbul, Çelik Yayınevi, 1979.
- Pazarcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, Ankara, Turhan Kitabevi, 9. Baskı, 2010.
- Philpott, Daniel, “Modern Uluslararası İlişkilerin Dini Kökenleri”, çev. Emre Erşen, **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler**, Haz. Esra Diri, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, Birinci Baskı, 2013.
- Pierson, Christopher, **Modern Devlet**, İng.den çev. Neşet Kutluğ, Burcu Erdoğan, Ankara, Chiviyazıları Yayınevi, İkinci Basım, 2015.
- Portlakkaya, Talat, **Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig’in Türk Devlet Yönetimindeki Yeri ve Önemi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,

Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kütahya, 2009.

- Rousseau, J. J., *Emile*, çev. Ülkü Akagündüz, İstanbul, Selis Kitaplar, 2007.
- Saygılı, Abdurrahman, *Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İkibedeni Kuramına Kısa Bir Bakış* Aühfd, Cilt 63, Sayı 1, 2014, s. 185-198
- Saygılı, Aydın, *Bilim Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2014.
- Scott Burchill, *Theories Of International Relations*, Third Edition, Palgrave Macmillan, New York, 2005.
- Stephen, Finn, "Thomas Hobbes:Methodology", <http://Www.Iep.Utm.Edu/Hobmeth/>, e.t. 23.03.2018.
- Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1998.
- Şeker, Fatih M., "Kutadgu Bilig Aktüel Bir Metin Midir?", Derleyen: Ahmet Kavas vd., *Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 18-20 Kasım 2016, s. 37-42.
- Şenel, Alâeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde, İlkçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Ankara, Dafne Kitap, 2017.
- Şit, Banu, "Modern Vatandaşlık Kavramına Bir Bakış", *TBB Dergisi*, Sayı 76, 2008, s. 64-82.
- Tanilli, Server, *Uygarlık Tarihi*, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 24. Baskı, Şubat 2010.
- Taşkın, Ali, Becermen, Metin, *Felsefe Tarihi II: Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Ankara, Sentez Yayıncılık, Ocak, 2013.
- Topçu, Mikdat, *Reconquista ve Türk Milleti'nin Mukadderatı*, İstanbul, Erguvan Yayınevi, Ağustos 2006.
- Torbjon, Knutsen, L., *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*, İstanbul Açılım Kitap, Mayıs 2006.
- Üstün, Nihat, *Felsefe, Modernizm, Liberalizm*, İzmir, Ercan Kitabevi, Temmuz 2003.
- Waltz, Kenneth N., *İnsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz*, Ankara, Asil Yayıncılık, çev. Enver Bozkurt, Selim Kanat, Serhan Yalçın, 1. Baskı, 2009.
- Watson, Owen (Ed.), *Leviathan, Longman Modern Dictionary*, Longman Group Ltd, Bungay, Suffolk, 1980.
- Watson, Peter, *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a*, çev. Kemal Atakay, Barış Pala, Bahar Tırnakçı, Nurettin Elhüseyni, Kaya Genç, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, Ocak 2014.

Williams, Garrath, “Thomas Hobbes: Moral And Political Philosophy”,
[Http://Www.Iep.Utm.Edu/Hobmoral/](http://Www.Iep.Utm.Edu/Hobmoral/), e.t. 23.03.2018.

Yalvaç, Faruk “Devlet”, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*,
Derleyen: Atila Eralp, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 15-33.

Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, Ankara Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Yayınları, No: 192, 1992.

Yılmaz, Mehmet, *Avrupa Tarihi: Ders Notları*, Konya, Me-Sa Fotokopi, 2007.

Yurdusev, A.Nuri, “Ulus-Devlet: İnsanlığın En Tehlikeli İcadı”, *Uluslararası
İlişkilerde Post Modern Analizler-I: Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış
Politika*, Der. Tayyar Arı, Mkm Yayınları, Nisan 2012.

Yücel, İrfan, *Peygamberimizin Hayatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara,
2014.

